MAHMUT GOLOĞLU

Milli Mücadele Tarihi-I

ERZURUM KONGRESi

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Mahmut Goloğlu

MİLLİ MÜCADELE TARİHİ - I
ERZURUM KONGRESİ

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

TARİH
MAHMUT GOLOĞLU
MİLLİ MÜCADELE TARİHİ - I
ERZURUM KONGRESİ

editör: EMRE YALÇIN
görsel yönetmen: BİROL BAYRAM
yeni baskıyı hazırlayan: AYŞE GOLOĞLU SOYER
redaktör: L. ECE SAKAR
grafik tasarım uygulama: TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
istiklal caddesi, meşelik sokak no: 2/4 beyoğlu 34433 istanbul
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Mahmut Goloğlu'nun bu dizide yer alacak kitapları

Milli Mücadele Tarihi

I. Erzurum Kongresi
II. Sıvas Kongresi
III. Üçüncü Meşrutiyet (1920)
IV. Cumhuriyete Doğru (1921-1922)
V. Türkiye Cumhuriyeti (1923)

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

I. Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)
II. Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)
III. Milli Şef Dönemi (1939-1945)
IV. Demokrasiye Geçiş (1946-1950)

Bu Kongre bütün cihana karşı milletimizin mevcudiyetini gösterdi.

Mustafa Kemal Atatürk

Erzurum Kongresi'nde, Mustafa Kemal'in önderliğindeki hareket, şimdiye kadar ne Türkiye'de, ne de başka bir Doğu ülkesinde uygulanmamış biçimde, milletin bağrından çıkmış bir çoğunluk idaresi hareketi olacaktı.

Lord Kinross

23 Temmuz 1919 Erzurum Kongresi'nin açılış günü Kurtuluş Tarihimizin başlangıcıdır.

Cevat Dursunoğlu

Erzurum Kongresi Milli Kurtuluş hareketinin çok önemli bir çıkış noktasıdır. Gâlip ve istilâcı düşmanlara karşı ilk milli topluluktur. Yeni Türkiye Devletinin kuruluşunda ilk temel taşı oldu.

Fazıl Hüsrev Tökin

Erzurum Kongresi, maddi varlığı ve gücü itibariyle değilse de, temsil ettiği veya getirdiği fikir ve prensiplerle, sağladığı yetkiler bakımından Milli Mukavemet hareketinin tarihi bir hareket noktasıdır. Bu Kongre'nin hâtırası, Milli Mukavemet ve Mücadele hareketinin tarihine sıkı sıkıya bağlı kalacaktır. Bu hareket noktasına eğilmedikçe ve onun formülleştirdiği prensiplerden hareket olunmadıkça, milli mücadele fikirlerinin gelişmelerini sistematik bir şekilde incelemek kabil değildir.

Şevket Süreyya Aydemir

Erzurum Kongresi, büyük ve haince tehlikelerin meydana geleceğini kesinlikle gerçek sayan Doğu Bölgesi halkının karar ve teşebbüsleriyle olmuştur. Bu toplanışta politik ve kişisel hiç bir etkinin olmadığı kesinlikle anlaşılmıştır.

Kâzım Karabekir

Gerçi Doğu Anadolu aydınları ve eşrafı memleketin savunulması için kesin karar sahibi idiler. Fakat Mustafa Kemal Paşa bulunmasa idi, Kongre'de, savunmanın bütün memleketi kapsamak üzere düşünülmesi, hükümetin milli iradeye dayanması şartı, milli meclisin toplanması fikri ve kararlarının mazbut bir şekilde açık ve net olarak kaleme alınması, kanaatımızca mümkün olmazdı.

Sabahattin Selek

Bu memleket, Mustafa Kemal'in dehâ ve rehberliğinde ve fakat Hurşid Efendiler, Saffet ve Ferit Beyler gibi nice nice vatanseverlerin fedakârlığı, inan ve imanı, her türlü tehlikeye karşı koyan azim, feragat ve cesaretleri sayesinde saadet ve selâmete ulaştı.

Mazhar Müfit Kansu

Önsöz

Tarih incelemelerinde, büyük–küçük, önemli–önemsiz dîye ayrımlar yapmadan, geçmişteki bütün olayların gerçeğini bulmak, gerçeğe bağlanmak ve gerçeğe dayanmakta kaçınılmaz zorunluluk vardır. Hele bu inceleme, Milli Mücadele Tarihi gibi, bir devletin, kendi devletimizin kuruluşuna ait olur ve bu sebeple özel bir önem taşırsa, gerçeklere sıkı sıkıya bağlı kalmanın faydaları çok büyük ve apaçıktır.

Tersine, bazı olayları önemsiz ve küçük gibi görerek, gerçekleri bir yana bırakmanın, ya da gerçeğin dışına çıkmanın, bütün başka zararları bir yana, okuyucuda yaratacağı güvensizlik yeteri kadar zararlıdır.

Bu kitap, doğmasından ve milli bünyemize kötü etkiler yapmasından kuşkulandığımız bu zararları mümkün olduğu kadar azaltabilmek için, gücümüz oranında, gerçekleri bulup ortaya koyabilmek amacıyla yazıldı.

Bu amaca varmada, Erzurum Kongresi'nden söz etmiş olan, bu kitapta adı geçen ve geçmeyen yayınlardan yararlanıldı. Erzurum Kongresi olaylarının içinde yaşamış olan kimselerle yaptığımız konuşmalar ve yazışmalar da gerçeklerin aydınlanmasında çok etkili oldu.

Açıklamalarımız sırasında, hepsi de değerli emeklerin mahsulü olan yayınların bazı noktalarına ilişmiş olmamız, kesinlikle onların değerini küçümsememizden değil, gerçeği meydana çıkarmayı amaç edinişimizdendir.

Gerek bu yayınların sahiplerine, gerekse bu konudaki bilgilerini bize verenlere teşekkürü borç biliriz.

Mahmut Goloğlu

I

KONGRE ÖNCESİ

Erzincan–Brest-Litovsk–

Batum–Mondros

Ekim 1917'de Rusya'da patlak veren ayaklanma sonunda, Bolşevikler, Aleksandr Kerenskiy hükümetini devirerek iktidarı ellerine almışlar ve Lenin'in başbakanlığındaki Bolşevik hükümetini kurmuşlardı. Bolşevik hükümetin ilk işi, süregelen savaşları bir sona vardırabilmekti. Çünkü, Rus ordusu savaştan, ve Rus halkı yoksulluktan bıkmıştı. Bazı askeri birliklerde silah bırakma ve kaçma olayları görülmüştü.

Böylece, 18 Aralık 1917'de, Türk ve Rus Hükümetleri arasında, Erzincan Mütarekesi yapıldı. Mütareke gereğince, Doğu Anadolu'daki Rus birlikleri çekilmeye başladı. Ne var ki; Rus işgalinden kurtulan yerlerimiz bu defa da tam bir anarşi havası içine düşmüşlerdi. Devlet otoritesinin yokluğundan yararlanan Ermeniler Mütareke'yi kabul etmeyerek, altı doğu ilimizi de içine alan Büyük Ermenistan hülyası ile, Rusların bıraktıkları yerleri işgal çabasına düştüler. Van, Hınıs, Erzurum ve Erzincan'a altı bin kadar asker gönderdiler. Türkiye'deki Ermenilerden de üç bin kadar gönüllü bunlara katıldı. Gürcüler ise, tarafsız bir tutum takınarak, Batum'un kendilerine verilmesi için Almanlarla görüşmelere giriştiler. Bölge tam bir asayişsizlik içinde idi. Bu durum üzerine, Türk Kafkas Cephesi Komutanlığı, 5 Şubat'tan itibaren, Erzincan Mütarekesi'nin ortadan kalkmış olduğunu, bildirdi ve 12 Şubat'ta da Vehib Paşa komutasındaki 3. Kafkas Ordusu ileri harekete geçti. Hızla ilerleyerek Şubat ayı içinde Erzurum ve Trabzon bölgelerini tekrar anavatana kattı. (M. Gologlu, Trabzon Tarihi: 180)

Bu sırada, Brest-Litovsk barış görüşmeleri de sonuçlanmış ve 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Barış Antlaşması gereğince 1914 Osmanlı–Rus sınırı esas kabul edilmiş olduğundan, Türk askeri birlikleri ileri hareketlerine devam ederek 1914 sınırına vardılar.

Fakat Ermeniler ile Gürcüler anlaşmayı kabul etmiyor; Gürcüler Batum'u Ermeniler ise Kars'ı vermek istemiyorlardı. Türk orduları da durmadan ilerleyerek üç doğu ilimizi (Elviye-i Selâse denen Batum, Ardahan, Kars illeri) işgal ettiler ve anlaşmaya yanaşmayan Ermenilerin peşinden, Kars'ı da geçip, doğuya doğru ilerlediler. Ermeni kuvvetlerini dağıtıp Erivan üzerine yürüdüler. Sonunda Ermeniler de anlaşmayı kabule yanaştılar.

Böylece Haziran 1918'de Türk delegeleri ile Ermeni, Gürcü, Azerî delegeleri arasında Batum Antlaşması imzalandı.

Vehib Paşa komutasındaki 3. Ordu iki tümene indirilerek, Esad Paşa komutasında, Batum–Ardahan bölgesinin güvenliğini sağlamakla görevlendirildi. Bir ay kadar sonra da, Brest-Litovsk Anlaşması gereğince, Batum ile Ardahan ve Kars'ta plebisit yapılarak Elviye-i Selâse'nin anavatana kavuşması kesinleşti. Bir ay kadar sonra da bu bölgede Batum ve Kars livalarından meydana getirilmiş Batum vilâyeti kuruldu.

Bu sırada, Temmuz 1918'de Padişah Sultan Reşad ölmüş, Sultan Vahdeddin (VI. Mehmed) tahta çıkmış, İkinci Talât Paşa Kabinesi kurulmuştu. Kâzım Karabekir Paşa Komutasındaki 1. Kafkas Ordusu'na Tebriz'i işgal emri verildi. Ve, Eylül 1918'de, Bakû'yu işgal eden Türk kuvvetleri Turan'a varmak üzere yola çıktı.

Fakat, birdenbire İngilizlerin Suriye cephesinde taarruza geçtikleri duyuldu. Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı karargâhını bile zor kurtarmış, 8. Ordu tamamen yok olmuş, 7. Ordu hayli esir vererek elde kalan küçük bir kuvvetle geri çekilebilmişti.

Nihayet Birinci Dünya Savaşı bitmişti. Alman Ordusu teslim olmuş, Alman İmparatoru kaçmış, Almanya'da umhuriyet ilan olunmuş, Almanlar ve Bulgarlar İtilâf Devletleri ile mütareke yapmışlar, Avusturya–Macaristan da mütareke isteğinde bulunmuştu.

Bizde de çözülme başlamıştı. Şam düşmüş, 8 Ekim 1918'de Sadrazam Talât Paşa istifa etmiş; yeni hükümeti, 14 Ekim'de Müşir Ahmed İzzet Paşa kurmuş, 27 Ekim'de de karargâhı Bakû'da bulunan Kafkas İslâm Ordusu lağvedilmişti.

Ve 30 Ekim 1918'de, Limni Adasının Mondros Limanı'nda, İngilizlerin Agamemnon zırhlısında, Türk delegeleri Bahriye Nâzırı Hüseyin Rauf (delege kurulu başkanı), Dışişleri Müsteşarı Reşad Hikmet, Kurmay Yarbay Sadullah ile İtilâf Devletlerini temsil eden İngilizlerin Akdeniz Donanması Başkomutanı Amiral Somerset Arthur Gough-Calthorpe arasında Mondros Mütarekenâmesi imzalandı.

Varılan anlaşmaya göre, derhal savaş hâline son verilecek, doğudaki askeri birliklerimiz 1914 sınırının gerisine çekilecek, Türk ordusu terhis

edilecek ve eldeki silah, cephane, teçhizat, ulaştırma araçlarının ne yapılacağı hakkında İtilâf Devletlerince verilecek talimata uyulacak, donanma teslim edilecek, limanlar, demiryolları, posta işleri İtilâf Devletlerinin denetim ve yönetiminde, İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Toros Tünelleri de yine bu devletlerin işgalinde bulunacaktı. İtilâf Devletleri güvenliklerinin tehlikeye düştüğünü gördükleri her yeri işgal edebilecekleri gibi, karışıklık olması hâlinde başkaca sebebe lüzum kalmadan Vilâyat-ı Sitte'yi, yani "Altı İl" adıyla anılan Diyarbakır, Elâzığ, Van, Bitlis, Erzurum ve Sivas'ı işgal hakkına sahip olacaklardı.

Bazı yazarlar, o günkü idare kuruluşları ile bugünkülerini birbirine karıştırmış ve mesela Rize, Gümüşhane, Giresun ve Ordu'yu da Doğu İlleri arasında saymışlardır. Oysaki, o sırada, bunlar il değillerdi, Trabzon İli'ne bağlıydılar (Rize ile Gümüşhane liva, Giresun ile Ordu kaza idi); hepsi birden Trabzon İli'ni teşkil ediyorlardı ve Trabzon Altı Doğu İli'nden biri değildi. (T.Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler: 506)

Mondros Mütarekesi, imzalandığının ertesi günü yürürlüğe girdi ve 31 Ekim 1918'de savaş hâline son verildi. Türk ordusunun terhis hazırlıklarına başlandı. İki gün sonra da, 3 Kasım'da, İngilizler Musul'a girdiler. 4 Kasım'da, ilk defa, bir İngiliz savaş gemisi İzmir limanına geldi ve Anadolu Rumlarının taşkınlıkları başladı. Her tarafa Yunan bayrakları asılarak büyük gösterilerde bulunuldu. 8 Kasım'da Çanakkale Boğazı'nın işgaline başlandı. Güvenliklerinin tehlikede olduğunu ileri süren İngilizler, 9 Kasım'da, İskenderun'u işgal ettiler. Fransızlar da Trakya'daki birlikleriyle sınırı geçerek, 10 Kasım'da Uzunköprü'ye geldiler.

Doğudaki birliklerin geri çekilmesi emredildi. 7 Kasım'da Tebriz'den ayrılmış olan Ordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa Batum'a geldi ve Reşitpaşa vapuru ile İstanbul'a gitti. Vapura bağlattığı dubaya yüklettiği topları da Trabzon'a bıraktı.

Suriye Cephesindeki Yıldırım Orduları Grubu lâğvedildi. Yenilgiden sonra Yıldırım Orduları Grubu komutanlığına getirilmiş olan Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezâreti emrine verildi. Mustafa Kemal Paşa aynı gün trenle Adana'dan İstanbul'a hareket etti. 13 Kasım'da da Yıldırım Orduları Grubundaki iki ordudan (7. ve 2. Ordular) 7. Ordu lâğvedildi ve bu ordunun 3. Kolordusu Sivas'a gönderildi.

15 Kasım'da Musul'un boşaltılması tamamlandı. 6. Ordunun erleri terhis olundu. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa İstanbul'a çağrıldı, Haydarpaşa'da İngilizler tarafından yakalanıp Malta'ya sürüldü.

İzmir Bölgesini korumakla görevli 8. Ordu ile bu ordunun 21. Kolordusu da lâğvedildi. İzmir bölgesinde sadece 17. Kolordu bırakılarak doğrudan doğruya Harbiye Nezâreti'ne bağlandı.

Bu sıralarda İttihat ve Terakki'nin ileri gelen üç yöneticisi Enver, Cemal ve Talât Paşalar 1 Kasım'da yurt dışına çıkmış, 8 Kasım'da Sadrazam Ahmed İzzet Paşa istifa etmiş, 11 Kasım'da Ahmed Tevfik Paşa yeni hükümeti kurmuştu. 18 Kasım'da İttihat ve Terakki Fırkası son kongresini yaparak kendini feshedecek, yurtta kalan İttihatçılar değişik ad altında faaliyetlerine devam için Teceddüd Fırkası'nı kuracaklardır.

13 Kasım 1918'de, içinde Yunan savaş gemilerinin de bulunduğu, 61 parçalık İtilâf Devletleri filosu İstanbul limanına demirledi. 3500 kişilik bir kuvvet karaya çıkıp Boğaz'ın müstahkem mevkilerine el koydu; kışlalara, okullara, hastanelere yerleşerek Boğaz'ı işgal etti. Bir kaç gün sonra da limandaki İtilâf Devletlerine ait savaş gemilerinin adedi 167'ye çıktı. Bu arada, Trakya sınırını aşarak Uzunköprü'ye varmış olan Fransız kuvvetleri de ilerlemelerine devam ederek, 16 Kasım'da, Bakırköy'e gelip yerleştiler. (Türk İstiklal Harbi, I: 122, 125)

İtilâf Devletlerinin askerleri, devlet idaresine de el atmaya başladılar. İstanbul'un zabıta kuvvetleri İtilâf Devletleri subaylarının emrine girdi. Edremit, İzmir, Bodrum, Marmaris, Antalya limanlarının kontrolü İtalyanlara; İskenderun ve Mersin limanları ile Batı Karadeniz limanlarının (Zonguldak–Ereğli) kontrolü Fransızlara; Doğu Karadeniz limanlarının (İnebolu'dan Trabzon'a kadar) kontrolü İngilizlere verildi. İstanbul Rumları, her tarafa Yunan bayrakları çekerek, taşkınlık içinde, gösterilerde bulunuyorlardı.

Mondros Mütarekesi'nin şartlarının uygulanması adı altında gelişen olayların tek anlamı memleketin işgali idi. Fakat İstanbul Hükümeti bir türlü durumu kavrayamıyordu. 18 Kasım'da toplanan Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde birçok mebus söz alarak gerçeği ortaya koydular; durumu protesto ettiler ve hükümeti suçladılar. Konuşanların içinde, özellikle, Trabzon Mebusu Hafız Mehmed Bey milli duyguları dile getiren çok

heyecanlı bir konuşma yaptı. Hafız Mehmed Bey özetle şöyle diyordu: "... Birçok yerler işgal olunuyor ve Dışişleri Bakanı henüz nerelerin işgal edildiğini bile bilmiyor. Bu pek garip bir gerçektir. Mütareke'nin bugünkü gibi uygulanması hâlinde memleketin askeri işgal altına girmekte olduğunu görmüyorlar ve bunu tetkik edip gerekli teşebbüslerde bulunmuyorlar. ... Mütarekenâme'nin uygulanmasında bu kadar müsamaha gösteren bir hükümet, yarın barış masasında acaba ne dereceye kadar haklarımızı koruyabilecektir? ... Hükümetler mağlûp olurlar, fakat vatanın müdafaası sonunda bir millet ölse bile namusu ile, şerefi ile ölür."

Fakat artık iş işten geçmişti. Bu konuşmaların da bir faydası yoktu. 22 Kasım'da Adana ve çevresinin boşaltılması kabul edildi ve boşaltılan bölgeyi, Toros Tünellerini, erlerinin çoğunu Ermenilerin oluşturduğu Fransız birlikleri işgal ettiler. (Türk İstiklal Harbi, c.I: 70)

Rumlar ve Ermeniler, yurdun her tarafında, tatlı hayaller, büyük gayretler ve şımarıkça taşkınlıklar içinde idiler. Boğazların işgali, İtilâf Devletleri donanmasının İstanbul'a geçişi, savaş gemilerinin limanlara uğrayışı bu taşkınlıkları daha da arttırıyordu. Türk halkı büyük kuşku içinde idi.

Doğu İllerinin Durumu

Doğu illerinde büyük telâş ve kuşku vardı. İtilâf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nin 7. ve 24. maddelerinden yararlanarak, güvenliklerinin tehlikeye düştüğü ya da karışıklıklar çıkmak ihtimali olduğu gerekçeleri ile, her an buraları işgal edebilirlerdi. Ermeni ve Rum komitacıları ve çeteleri de, bölgede asayişi bozucu olaylar yaratarak, işgali kolaylaştırmaya çalışıyorlardı. Zabıta kuvvetleri de asayişi sağlamaya yeterli durumda değildiler.

Bu sebeple, ordu birlikleri de bölgenin güvenliğini sağlamakla görevlendirilmişti. Ordu birlikleri bölgeyi dörde ayırarak görevlerini yapmaya gayret ediyorlardı.

a) Doğu Sınır Bölgesi: Burada en önemli güvenlik işi Ermenilerin Van'a sızmalarını önlemekti. Suriye Cephesindeki 2. Ordunun 15. Kolordusuna bu görev verildi ve kolordu karargâhı Erzurum'a getirildi (Zâten bir kaç gün sonra da 2. Ordu lağvedilmiştir).

b) Altı Doğu İli: Vilâyat-ı Sitte denen altı doğu ilinde (Elâzığ, Van, Bitlis, Diyarbakır, Erzurum, Sivas) halk çok perişan ve yoksul durumda idi. Memursuzluk yüzünden hükümet işleri çok aksamıştı. Bu bölgede yapılacak ilk iş halkın durumunu düzeltmek ve işleri bir düzene sokmaktı. Ayrıca asayişi sağlamak da önemli bir konu idi. Erzurum'a verilen 15. Kolordu ile Sivas'a verilen 3. Kolordu bu görevleri yerine getirecekti. Ayrıca, Kayseri'den de, Sivas'a iki tabur asker gönderildi.

c) Samsun–Amasya Bölgesi: Pontusçuların ve Rum çetelerinin en büyük faaliyeti bu bölgede idi. Kurmayı hayal ettikleri devletin başkentini Samsun olarak tasarlamışlardı.

Pontusçular ilk teşkilatı, Amerika'nın Rum göçmenlerinden Rahip Klematyos liderliğinde, İnebolu'da kurmuşlardı. Bu teşkilatın fedaileri, Samsun bölgesinde Rumların bulunduğu her köyü gizli birer silah deposu hâline getirmişler, Merzifon Amerikan Koleji'nde yuvalanan Pontusçular da bölgedeki Hıristiyanları ayaklanmaya hazırlamışlardı. (Acı bir gerçektir ki, Anadolu'daki bütün Hıristiyanları Rum ve Rum denen bütün insanları başka soydan sayan yanlış görüş de, hemen daima, Anadolu'da gözü olanlara ve

Anadolu'yu ele geçirmek isteyenlere yardımcı olmuştur.) (M. Goloğlu, Anadolu'nun Mili Devleti Pontus: 24.)

Mondros Mütarekesi şartlarının uygulanması ile meydana gelen nâzik durumu isteklerinin gerçekleşmesine son derece uygun gören Rum komitacıları çalışmalarını açığa vurarak Rum çetelerini faaliyete geçirmiş, her tarafta kötü olaylar çıkarmaya başlamışlardı. Çetecilerin sayısı günden güne artıyor, göçmen diye gelen Rumlar da çetecilere katılıyorlardı (önceleri 6.000–7.000 kadar olan çetecilerin sayısı sonraları 25.000'e varmıştır). Samsun'daki Rum komitacıların başı reji fabrikası müdürü Tokamanidis idi. Bölgedeki çeteler de Metropolit Yermanos'un idaresinde hareket ediyorlardı.

Doğu cephesinden Batum'a gelmiş olan 15. Tümen bu bölgenin asayişini sağlamak ve korumak görevi ile Samsun'a verilmişti Batum'da yığılan 25.000 kişinin sevkinde uğranılan büyük güçlüğe rağmen, 45. Alay, bir gemi ile alelacele Samsun'a gönderildi (Tümenin öteki birlikleri de kıyı yolundan yaya olarak yola çıkarıldı). Ayrıca, Amasya, Tokat, Niksar, Erbaa bölgesini Rum çetecilerine karşı korumak ve asayişi sağlamak görevi ile de 5. Kafkas Tümeni Amasya'ya gönderildi. (Bu tümen de Batum'dan yaya olarak yola çıkmış ve yola çıkışından ancak dört ay sonra, Nisan 1919'da, Samsun'a varabilmiştir.)

d) Trabzon ve doğusu: Trabzon Vilâyeti ile doğudaki Hopa bölgesinin gerek iç, gerekse dış tehlikeler bakımından çok nâzik bir durumu vardı. Gürcüler Rize bölgesini almak istiyorlardı. Ermeniler, Trabzon vilâyetinin bir kısmını, kurmayı hayâl ettikleri Büyük Ermenistan'ın sınırları içine katmaya çalışıyorlardı. Rumlar ise, başkenti Samsun olmak üzere kurmayı tasarladıkları Pontus Devleti'nin muhakkak Trabzon'u da sınırları içine alması için çırpınıyorlardı. Bu sebeple Pontusçuluk gayretlerinin merkezi Trabzon'du ve bütün Pontusçuluk gayretlerinin başında Trabzon Rum Metropoliti Gümülcineli Hrisantos (Chrysantos) vardı. İstanbul Heybeliada Ruhban Mektebi'nden yetişmiş, tahsilini Almanya ve İsviçre'de tamamlamış olan Hrisantos, bir taraftan bölgedeki Türklere bağımsız bir devlete sahip olmanın faydalarını anlatarak onları kandırmaya çalışıyor, bir yandan, Ocak ayında toplanacak olan, Paris Barış Konferansı'nda bağımsız Pontus Devleti fikrini savunmak üzere yola çıkıyordu. Trabzon'un sayılı zenginlerinden Niko Kabayanidis'in yayınladığı Epohi adlı gazete ile Faros i Anatolis adlı

Rum gazetesi Pontus Devleti'nin propagandasını yapıyordu. Giresun'da yıllarca belediye başkanlığı yapmış olan Kaptan Yorgi'nin Marsilya'daki oğlu Konstantin Konstantinidis ise, Londra'ya giderek Pontus Devleti kurma yolundaki gayretlerin gerçekleşmesine çalışıyordu. Bölgedeki Rum çeteleri harekete geçmek üzere hazırlanmışlardı. Göçmen adı altında Rusya'dan gelen Rumlar da çetecilere katılıyor ve Yunan Kızılhaç gemileri Doğu Karadeniz limanlarına ilâç sandıkları içinde silah ve cephane getiriyorlardı.

Bu durum karşısında, Ardahan–Oltu bölgesinden geri çekilen 3. Kafkas Tümeni Trabzon bölgesini korumaya memur edilmiş ve Trabzon'da teşkil edilen iki alaydan biri merkezde bırakılarak diğeri Hopa bölgesinin korunması ile görevlendirilmiştir.

Ve kısacası, doğu bölgesinin Türkleri dayanılmaz üzüntüler içinde idiler. Dünya Savaşı, Kafkas Seferi, Sarıkamış Felaketi, Rus istilâsından sonra şimdi de Batum, Ardahan, Kars illerini göz yaşları içinde sınır dışında bırakmış, sınırın içindeki bölgede yaşayan Türkler de yoksul ve silahsız, Büyük Ermenistan heveslileri ile Pontus Devleti hayalcilerinin yarattıkları tehlikelerle karşı karşıya kalmışlardı. İtilâf Devletlerinin destek ve baskısı ile, başka yerlerdeki Rum ve Ermeniler de, hiç bir kayıt ve şarta bağlı olmaksızın, bölgeye doluyorlardı. Yunan milliyetçilerinin desteklediği Etniki Eterya (Milli Dernek) bütün gücü ile Anadolu içinde ve Rum çetelerinin yanında idi. 1814'te Odesa'da Yunan bağımsızlığını sağlamak için kurulan bu dernek, amacına varmış olup 1902'den beri de Pontus Devleti'nin kurulması amacına yönelmişti.

Ermenilerin Hınçak (Çan) ve Taşnaksutyun (Birlik/Federasyon) Komiteleri de ihtilalci metodları ile Ermeni çetelerini hazır duruma getiriyorlardı. (Hınçak Komitesi 1887'de Cenevre'de kurulmuş, sonra merkezini Londra'ya nakletmiş ve Türkiye içindeki teşkilatını 1890'da tamamlamıştı. Taşnaksutyun –ya da Daşnaksutyun– Komitesi 1890'da Kafkas Ermenileri tarafından muhtelif çete ve komitelerin birleştirilmesi ile meydana gelmiş ve Hınçaklılardan sonraki Anadolu Ermeni ayaklanmaları bu komite tarafından düzenlenmiştir). (M. Gologlu Ermeni Meselesi ve Ermeni Tarihi: 14)

Durum bu iken ve bu durum gerek Ege'de, gerekse öteki bölgelerde aynı iken, İstanbul'daki Rum ve Ermeni mebusları tamamen ters iddialarla

Türkleri suçluyor, Müslümanların Hıristiyanlara yaptıkları kötülüklerden söz ederek durmadan İtilâf Devletlerini kışkırtıyor ve hükümeti sıkıştırıyorlardı. Nitekim, çabalarının etkisi de oldu. Ermenilere yapıldığı iddia edilen kötülükleri inceleyip sorumlularını bulmak üzere, Aralık 1918'de, bütün yurtta on soruşturma kurulu harekete geçirildi ki, Samsun, Trabzon, Erzincan ve doğu illeri bu soruşturma kurullarının görev bölgeleri içinde idi. Ve 1918 yılının acılı olayları, Padişah'ın, 21 Aralık'ta Mebuslar Meclisi'ni feshi ile tamamlandı.

Ne var ki Türkler bütün bu olayların ışığı altında, büyük ve önemli bir gerçeği açık ve kesin olarak görmüşlerdi. Osmanlı Devleti'nin artık vatanı ve milletin haklarını korumaya gücü yoktu. (Belki de bazı bilginlerin kuramlarına uygun olarak, insan toplulukları da kişiler gibi doğal bir ömre sahipti ve Osmanlı Devleti, 600 yıllık, eşsiz derecede uzun ömrünü tamamlamak üzereydi. Belki de, bunu ilk önce Atatürk anlamış ve milletini yok olmaktan kurtarmanın ancak yeni bir devlet kurmakla mümkün olabileceğine inanmıştı.) Gerçek bu olunca, kurulmuş ve kurulacak İstanbul hükümetlerinden bir koruyuculuk ve bir yardım beklemek faydasız ve imkânsızdı. Herkes, kendi gücü ile, kendi derdinin çaresini aramak zorunda idi.

İlk hareket Elviye-i Selâse (Üç Livâ) diye anılan Batum-Ardahan-Kars bölgesinde başladı. Mondros Mütarekesi gereğince, doğudaki Türk ordularının 1914 sınırı gerisine çekilmelerinin kabulü üzerine, sahipsiz ve sınır dışında kalan bu bölgenin Türk halkı, ellerindeki silahlarla milli kuvvetler teşkil etmiş, şehir ve kasabalarda Milli Şûralar (Meclisler) kurmuşlardı. Kasım 1918'de kurulan Kars İslâm Şûrası Hükümeti ise, Aralık 1918'de adını Milli İslâm Şûrası ve Ocak 1919'da Cenub-i Garbî Kafkas Muvakkat Hükümeti (Güneybatı Kafkas Geçici Hükümeti) olarak değiştirip bölgenin idaresini eline almıştı. (H. Ertürk–S.N. Tansu, İki Devrin Perde Arkası, s. 209)

Yine 14 Aralık 1918'de İzmir'de İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, hemen arkasından Edirne'de Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi kurulmuş, aynı ay doğu ve kuzeydoğu bölgelerinin İstanbul'daki aydınları da kendi bölgelerini kurtarma çabasına düşmüşlerdi. İstanbul'daki Doğu Karadenizliler (Şatırzade Hasan Hicabî, Dervişkaptanzade Necati, Muhsinpaşazade Edhem, Süleyman Sûdi,

Mehmed, Kâmil, Şükrü ve Besim Beyler), bölgelerinin padişaha bağlı kalmak ve kendi kendisini idare etmek yolu ile haklarını koruyabilmesi için Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurdular ve Rize, Of ve Sürmene'de şubeler açtılar. (Nutuk: Vesika 6; Selamet gazetesi, 16 Nisan 1919) Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin Rize şubesini Tuzcuzade Şaban Efendi başkanlığında Kazancıoğlu İbrahim, Turnaoğlu İsmail, Tuzcuzade Hakkı, Taviloğlu Edhem, Hacıosmanefendizade Faik Efendiler kurmuşlardı. (Bkz. Ek 2) Bazı yazarlar, merkezi İstanbul'da bulunan bu cemiyetin bölgedeki şubeleriyle, daha sonra merkezi Trabzon'da olmak üzere kurulacak olan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ni birbirine karıştırmışlardır. (M.T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken: 76, 78)

Vilâyat-ı Sitte diye adlandırılan Elâzığ, Diyarbakır, Van, Bitlis, Erzurum, Sivas illerinin İstanbul'daki aydınları da (Bitlis Valisi Harputlu Nedim, Diyarbakırlı Süleyman Nazif, eski valilerden Diyarbakırlı İsmail Hakkı, Diyarbakır Mebusu Fevzi, Sivas Mebusu Râsim, Sivaslı genç yedek subay Abdülmuttalib, Diyarbakırlı genç yedek subay Câvid ve bazılarına göre Erzurum Mebusu Hoca Raif ile Diyarbakır Mebusu Zülfi Beyler) yine Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak üzere, bölge halkının haklarını korumak için Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ni kurdular. Üç ay sonra, bu cemiyetin Erzurum'da bir şubesi kurulacak ve Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi adını alacak, fakat genellikle Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti diye anılacaktır. Sekiz ay sonra, Erzurum Kongresi kararı ile kurulacak olan Şarkî Anadolu Mudafaa-i Hukuk Cemiyeti ise, merkezi Erzurum'da olan bağımsız yeni bir cemiyettir. Erzurum'daki Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin şubesi bu cemiyete katılmış ve İstanbul'la bir bağı kalmamıştır.

Fakat, bir çok yazarlar, isim benzerlikleri ve birbiri içine girmiş gelişmeleri bakımından cemiyetleri birbirine karıştırmakta, bu yüzden milli mücadeleyi hazırlayan günlerin olaylarını izlemek zor, hattâ imkânsız hâle gelmektedir. Bu sebeple, her seferinde bu cemiyetlerin isimlerini aynen tekrarlamak zorunluğu hâsıl olmuştur.

Bu kuruluşların hiç biri amaçlarını gerçekleştirebilecek güçte değillerdi. Nitekim, Kars'taki Cenubî Garbî Kafkasya Muvakkat Hükümeti'nin

üyelerini İngilizler yakalayıp Malta'ya sürmüş ve Kars'ın idaresini de Ermenilere vermişlerdir. İzmir'deki Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, özellikle ilgisizlik yüzünden gelişememiş, Mart 1919'daki kongresinden başka faaliyeti olmamış, 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgali üzerine tamamen dağılmıştır. Edirne'deki Trakya–Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi, her ne kadar kuruluşunu geliştirmeyi ve bölgesinin türlü yerlerinde şubeler açmayı başarmışsa da işgalleri önleyememiştir. Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ise, gayretlerini daha çok istanbul'da göstermiş, biri Hâdisat isimli Türkçe, diğeri Le Pays isimli Fransızca iki gazete yayınlamış, ilk aylarda bölgesinde şubeler kuramamış, daha sonra da, doğu illerinde bağımsız bir Kürt devleti kurmak amacı ile meydana çıkmış olan Kürdistan Tealî Cemiyeti ile uğraşmak zorunda kalmış, hattâ merkez yönetim kurulu üyelerinin çoğunluğunu Diyarbakırlıların teşkil etmiş olmasına rağmen, Diyarbakırlıların Erzurum Kongresi'ne delege göndermelerini sağlayamamıştır.

Tehlikeyi uzaktan savuşturmaya çalışan ve bölgesinde fiili gayrete geçmekten çok fikirlerini yaymaya çalışan Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin durum ve tutumu da Doğu Karadenizlileri tatmin etmiyordu. Nitekim, bölgesinde yeteri kadar gelişme gösteremeyen bu cemiyet de Eylül 1919'da Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na katılmıştır. (M.T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, c.2: 47)

Bu sırada, Mondros Mütarekesi'nin felaketli sonuçları bütün şiddetiyle kendini gösteriyordu. İngilizler, 1919 Ocak ayının ilk günü Antep'i işgale başlamış, aynı ay 800 kişilik bir müfrezeyi, demiryolu muhafızı olarak Konya'ya getirmiş, İtalyanlar Edirne'ye girmiş, Yunanlıların iki savaş gemisi ile bir Kızılhaç gemisinin Ayvalık'a gelişi bölge Rumlarının taşkınlıklarını son haddine vardırmış, Doğu Karadeniz kıyılarına devamlı surette Rum göçmen ve Kızılhaç gemileriyle de silah ve cephane gelmeye başlamıştı. (Türk İstiklal Harbi, c.1: 77)

İstanbul'da, Tevfik Paşa hükümetinde değişiklik yapılmış, Hürriyet ve İtilâf Fırkası tekrar faaliyete geçmiş, İttihat ve Terakki Fırkası ileri gelenlerinin tutuklanmasına, mallarına el konulmasına başlanmıştı. Doğunun boşaltılması ile görevli 9. Ordu görevini tamamlamış, bütün

birlikler 1914 sınırının gerisine çekilmiş, ordu karargâhı da Erzurum'a gelmişti.

18 Ocak 1919'da, savaşta yenilen devletlerin katılmadığı, 32 devletin delegelerinden kurulu Paris Barış Konferansı başlamıştı. Ermeniler Kars–Ardahan bölgesini ve Trabzon Vilâyetinin bir kısmını istiyor, Gürcüler Batum'u almaya çalışıyor, Paris'e gitmiş olan, Karadeniz Rumlarından müteşekkil bir heyet, İnebolu'dan Batum'a kadar uzanan, o zamanki büyük Trabzon Vilâyeti ile Kastamonu ve Sivas vilâyetlerinin bir kısmını içine alan bölgede bağımsız Pontus devletinin kurulma kararını almaya uğraşıyordu.

Yurdunu ve ulusunu kurtarma yolunda kıpırdamaya bile gücü olmayan İstanbul Hükümeti ise, Ermeni Tehciri (Ermenileri göç ettirme) olayının suçlularını cezalandırmak için, biri Trabzon'da ve diğeri Samsun'da olmak üzere kurdurduğu divanıharpleri (askeri mahkemeleri) on bölgede faaliyete geçirmiş bulunuyordu.

Milli Mücadele

Herşeyden önce şunu açıklamak isteriz ki; Anadolu Türklerinin 1919 yılında giriştikleri, "milletçe yok olmaktan kurtulma çabası"na Milli Mücadele'den başka bir ad verilmemelidir. Çünkü bu çaba bir "isyan", bir "ihtilal", bir "savaş" olarak veya bu amaçla girişilmiş bir çaba değildi. Kimseye karşı isyan edilmiyor; halk bir ihtilale değil, tehlikelere karşı uyanıklığa çağrılıyordu. Savaş hiç arzulanmıyor, hattâ savaştan kaçınılıyor, fakat istenmeden gelecek bir savaşa karşı da hazırlıklı olmaya çalışılıyordu.

Ne var ki, Türk milletinin yok olmaktan kurtulma çabası zaman zaman bir ihtilal, bir isyan niteliği de göstermiş ve bir Kurtuluş Savaşı'nı da içine almıştır. Ama bu çaba, hiç bir zaman sadece bunlardan biri olmamış, başından sonuna kadar, zaman zaman bunları da içine alan, bir "Milli Mücadele" olarak devam etmiştir. Bu sebeple, Türk milletinin yok olmaktan kurtulma çabasını sadece bir ihtilal, sadece bir isyan, sadece bir savaş gibi göstermek ve ona bunlardan yalnız birini ad olarak vermek doğru değildir. Milletçe yok olmaktan kurtulma çabasının, amacına ve gerçeğe uygun tek adı Milli Mücadele olması gerekir. (D. Arıkoğlu, Hatıralarım: 123, 124)

Ve Trabzon, memleketin felaketlerle dolu, koyu karanlık günleri içinde milli mücadele bayrağını açan ilk yer oldu. 12 Şubat 1919'da, sınırları Rusya'dan Samsun'a kadar uzanan ve Rize, Trabzon, Gümüşhane, Giresun, Ordu illerini içine alan Doğu Karadeniz bölgesinin –ki o zaman bu bölgenin tek vilâyeti Trabzon'du– Türk vatanından, Osmanlı Türk devletinden ayrılmaz bir parça olduğunu bütün dünyaya ispat etmek, milli hakları korumak, bu haklara dokunulmamasını sağlamak için etkili teşebbüslerde bulunmak ve bu amacının dışında başka bir siyasetle uğraşmamak üzere, merkezi Trabzon'da olan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ni kurdu (Bkz. Ek 1) Cemiyetin kuruluş tarihinin bazı kitaplarda Mart ayı olarak ileriye alınması yanlıştır. (M.T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken: 75) Kuruluş tarihini Aralık 1918 olarak veren bazı kitaplardaki bu bilgiyi Ö. F. Eyüboğlu ailesinde bulunan bir belge doğrulamaktadır. (C. Dursunoğlu, Milli Mücadele'de Erzurum: 23)

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin adı da birçok kitaplarda, hattâ aynı kitabın muhtelif ciltlerinde başka başka şekillerde

yazılmış ve milli mücadelenin başlangıcındaki olayların gerçek seyrini izlemek zorlaşmıştır. Bazıları bu cemiyeti İstanbul'daki Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ile, bazıları bu cemiyetin Erzurum'daki şubesi ile, bazıları merkezi İstanbul'da bulunan Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile karıştırmışlardır. Mesela, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi tarafından yayınlanmış bulunan Türk İstiklâl Harbi adlı eserin birinci cildinde Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin adı "Trabzon ve Havalisi Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye" olarak (s. 173), ikinci cildinde "Trabzon Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye" olarak (c. 2, s. 12), üçüncü cildinde ise sadece "Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti" olarak (s. 21) yazılmıştır.

12 Şubat 1919'da resmen kurulmuş olan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, 13 Şubat 1919'da, cemiyet binası olarak kullanılan Nemlizadelerin Uzunsokak'taki evinde, Trabzon Müftüsü İmadeddin Efendi başkanlığında, bütün ilçe (liva ve kaza) delegeleri ile bütün kurucularının katıldığı ilk kongresini yaptı (Bkz. Ek 10). Trabzon'un genç, yaşlı, bütün tanınmış insanları kurucuları arasında idi:

Barutçuzade Ahmed Efendi Eşraftan, cemiyet başkanıdır.

Barutçuzade Faik Bey Ahmed Efendi'nin oğlu, hukuk mektebi öğrencisi, gazeteci, sonra avukat, daha sonra Trabzon Mebusu olmuştur.

Hafız Mehmed Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde Trabzon mebusu; Birinci Büyük Millet Meclisi'nde de Trabzon Mebusu olmuş, bir ara Adalet Bakanlığı yapmış, İzmir suikastı ile ilgili olduğu gerekçesiyle asılmıştır.

Eyübzade İzzet Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde Trabzon Mebusu idi; Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'yı tutmuş, Sivas Kongresi'ne muhalif kalıp katılmamış, Birinci Büyük Millet Meclisi'ne Trabzon'dan mebus seçilmiş, Ankara'ya giderken Samsun yolunda bilinmeyen kimseler tarafından öldürülmüştür.

Eyübzade Ömer Fevzi Gazeteci, Avukat; Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet etmiş, önce Trabzon'dan, sonra memleketten çıkmak zorunda kalarak Fransa'ya gitmiş, Yüzellilikler listesine konulmuştur.

Abanozzade Hüseyin Eşraftan, Ömer Fevzi'nin kayınbabasıdır; Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın muhaliflerine katılmıştır.

Ve Trabzon'un diğer bilgin, zengin, memur, tüccar ileri gelenleri olarak: Murathanzade Ziya, Nemlizade Sabri, Nemlizade Şevki, Çulhazade Kadri, Hatipzade Emin, Hacıalihafızzade Mehmed Salih, Kazazzade Hüseyin, Mollabekirzade Mehmed Ali, Müftüzade Hacı Mehmed, Subaşızade Münir, Zehirzade Zühdü, Hocazade İbrahim Cûdi, Kulaksızzade İbrahim, Ustazade Nazmi (H. Ertürk–S. N. Tansu) İki Devrin Perde Arkası: 210.

Kongrede, önce, tüzüğün dördüncü maddesi gereğince, on bir kişilik heyet-i merkeziye (merkez kurulu) ile dokuz kişilik idare heyeti (yönetim kurulu) seçildi. Barutçuzade Ahmed, Eyübzade İzzet, Eyübzade Ömer Fevzi, Abanozzade Hüseyin, Murathanzade Ziya, Nemlizade Sabri, Hatipzade Emin, Kazazzade Hüseyin, Hacıalihafızzade Mehmed Salih, Mollabekirzade Mehmed Ali, Müftüzade Mehmed merkez kurul üyesi oldular. Hafız Mehmed, Barutçuzade Faik, Çulhazade Kadri, Nemlizade Şevki, Subaşızade Münir, Zehirzade Zühdü, Hocazade İbrahim Cûdi, Kulaksızzade İbrahim, Ustazade Nazmi, Müftüzade Hacı Mehmet yönetim kurulu üyeliklerine seçildiler.

Cemiyet'in başkanlığına Barutçuzade Hoca Ahmet Efendi getirildi. (H. Ertürk–S.N. Tansu, İki Devrin Perde Arkası: 210) Cemiyet'in düşüncelerini yayma görevini Ahmet Efendi'nin oğlu Faik Bey'in sahibi bulunduğu İstikbâl gazetesi üzerine aldı.

Kongre, Cemiyet'in amacı uğrundaki çalışma yolu üzerinde gerekli görüşmeler yapıldıktan sonra şu üç kararı aldı:

1. Memleketin tanınmış kimselerinden mürekkep bir heyetin Türkiye lehinde ve bölgenin hakları üzerinde propagandalar yapmak üzere Avrupa'ya gönderilmesi.

2. Avrupa'ya gönderilecek heyeti temin etmek üzere beş üyenin İstanbul'a yollanması.

3. Bu uğurdaki harcamaların Cemiyet için toplanacak para ile karşılanması.

Söz konusu heyetin masrafı için de en az 50 Lira verebilecek olanlardan alınmak üzere bir oturumda 18.000 Lira temin edildi. Daha sonra kazalar da 12.00 Lira gönderince 30.000 Lira toplanmış oldu. Kongre, İstanbul'a gidecek beş üye seçildikten sonra da dağıldı.

Gümüşhane delegesi Zeki Bey'in notlarına göre bu seçim çok çekişmeli olmuştu: Zeki Bey–Faik Ahmed Bey hizbinin karşısına Ömer Fevzi Bey–Rizeli Mustafa Efendi hizbi çıktı, seçim bir kaç kere tekrarlandı, sonunda Trabzon'dan Hatipzade Emin, Eyüpzade Ömer Fevzi, Gümüşhane'den Kadirbeyzade Zeki, Rize delegesi Mustafa ve Ordu delegesi İsmail Beyler seçildiler.

Fakat Zeki Bey böyle bir kurul içinde çalışmayı kabul etmemiş ve diğerleriyle Şubat'ta İstanbul'a gitmemiştir. (Bkz. Ek 10)

İlk kongre biter bitmez çalışmaya başlayan Cemiyet organları, bir taraftan halkı uyanık olmaya, birlik halinde bulunmaya, Cemiyet etrafından toplanmaya çağıran yayınlar yaparken, bir taraftan da kuruluşlarını vilâyetin her köşesine yayıp yerleştirmeye gayret ettiler.

Mataracızade Mehmed, Tuzcuzade Süleyman Tevfik, Lâzoğlu Mustafa, Mataracızade Hakkı, Güvelioğlu Ahmed, Hacıömeroğlu Ahmed Efendiler Rize şubesini kurdular. (Bkz. Ek 2)

Giresun şubesi Dizdarzade Eşref Bey başkanlığında Öğretmen Niyazi Tayyıb, Mühendis İbrahim Hamdi, Doktor Ali Naci, hukuk öğrencisi Ethem Nazif Beylerden oluşuyordu. Trabzon'lu Avukat Cemil Ragıb Bey ile Dava vekili Bekir Sükuti (Kulaksızoğlu) Bey de Giresunlu milli mücadelecilerin yakın fikir ve gayret arkadaşları idiler. (Bkz. Ek 6) Nuri Ahmet Bey'in Işık dergisi ile Ali Naci Bey'in Karadeniz gazetesi milli mücadele heyecanını dile getiren öncüler oldular. Fakat Topal Osman'ın kırbaç şakırtıları karşısında ancak 1919 sonuna kadar yaşayabildiler. Ne var ki, düşünce meşalesi elden ele geçecek, fikir yolunun öncülüğünü Trabzonlu Avukat Cemil Bey'in çıkardığı, yazı işleri müdürlüğünü Trabzonlu Bekir Sükuti Bey'in yaptığı Yeni Giresun isimli gazete üzerine alacak, Avukat Cemil Bey'in eşi Uşakîzadelerden Hayrünnisa Hanım da Işık dergisinin yazı işleri müdürü olacaktır. (Ö.S. Coşar, Milli Mücadele Basını: 229-235)

Sarıalizade Ömer Ağa ile yardımcısı Çakırzade Hasan Tahsin Ağa Of, İsmailçebizade Hacı Osman Efendi Sürmene şubelerinin kuruluşunu sağlayıp milli mücadele gayretlerinin başına geçtiler. (Bkz. Ek 3) Ordu'nun milli mücadele çabalarını Çamaşlı İsmail Bey temsil ediyordu. (Bkz. Ek 9)

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti çok hızlı ve esaslı bir gelişme içinde idi. Cemiyet idarecileri, tüzüklerindeki esasların dışına çıkmamış görünmeye gayret etmekle beraber, bir yandan çalışma ve propagandalarını vilâyet sınırlarının dışına taşırarak komşuları Erzurumluları da teşkilatlanmaya kışkırtıyorlardı. Hele, 26 Şubat 1919'da, Ermenilerin Paris Barış Konferansı'na verdikleri muhtıra açıklanıp da Maraş, Kilikya, Doğu İlleri ile Trabzon'un bir kısmını istedikleri anlaşılınca Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti mensuplarının heyecan ve gayretleri bir kat daha arttı. İngilizlerin Kars'a girişleri ise, doğu bölgesindeki kuşku ve heyecanı son haddine vardırdı. Gerek bu olayların, gerekse Trabzonluların devamlı teşvikleri sonucu, Erzurumlular, milli mücadele amacı ile teşkilatlanmaya karar verdiler. Her ne kadar Trabzon'daki gibi bağımsız bir teşkilat kuramadılarsa da, 6 Mart 1919'da, merkezi İstanbul'da olan Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin şubesini açtılar. Bazıları bu kuruluşu, cemiyetin merkezi sanarak, yanlışlıkla, Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin ilk defa Erzurum'da kurulduğunu yazarlar. (E.B. Şapolyo, Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi: 322) Bazıları da yanlış olarak "Erzurum ve Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adını kullanırlar. (Ş.S. Aydemir, Tek Adam II: 114-115)

Erzurumlular büyük bir milli mücadele heyecanı içinde idiler. 6 Mart'ta, Esad Paşa mahallesindeki Asar-ı Terakki Okulu'nun binasında toplanan cemiyet kurucuları Hakkızade Hacı Fehim, Hacıismailefendizade Tevfik, Solakzade Müftü Sadık, Emekli Binbaşı Süleyman, Gümrük Mütevellisi Câzım, Künbetli Gençağazade Hüseyin Avni, Hacırecepefendizade Hacı Hafız, Namıkefendizade Ahmed, Emekli Binbaşı Haydar, Kobalzade Ahmed, Dursunbeyzade Cevad, aralarında görev bölümü yaparak başkanlığa Hakkızade Hacı Fehim Efendi'yi getirdiler. Cemiyetin düşüncelerini yayma görevini de, Necati Bey'in Albayrak gazetesi üzerine aldı. (H. Ertürk–S.N. Tansu, İki Devrin Perde Arkası: 210)

Fakat, Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi Yönetim Kurulu, kurucularının heyecanına ayak uyduramamıştı. Birkaç gün sonra da yönetim kurulu üyelerinden Hacıismailefendizade Tevfik Bey rahatsızlığından ötürü, Kobalzade Ahmed Bey de köyüne gideceğinden, istifa ettiler. Tüzüğün üçüncü maddesi gereğince, Yönetim kurulu kararı ile, istifa edenlerin yerine, eski mebus Hoca Raif Efendi ile Yavuluzade Şükrü Efendi Yönetim Kurulu üyeliklerine alındılar.

İlk iş olarak bir beyanname hazırlandı. Bu beyannamede, Doğu İlleri Bölgesinin, tarihin en eski günlerinden beri bir Türk ülkesi olduğu, bölgedeki Ermeni nüfusunun hiç bir zaman yüzde on beşi geçmediği, bu sebeple Ermenilerin bu illerde hiç bir hakkı olmadığı açıklanıyor, göçleri sırasında Ermenilere kötülükler yapıldığı iddiaları reddediliyordu.

9 Mart tarihini taşıyan bu beyanname bütün doğu illerine dağıtıldı, 10 Mart 1919'da da Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin kuruluşuna müsaade edildiğine dair valiliğin resmi yazısı geldi.

Ne var ki, Erzurum Şubesi bir türlü istenen ve umulan hızla çalışıp gelişemiyordu. Bir şeyler yapmak lâzımdı. Yönetim Kurulu'nun genç üyeleri çırpınıyorlardı ama çoğunluk yaşlılarda idi. Hacı Fehim Efendi başkanlığı Hoca Raif Efendi'ye bırakmıştı. Albayrak gazetesi heyecanlı yazılarla cemiyetin fikirlerini yayıyordu. Bu sırada Erzurumluların çok iyi tanıdığı Jandarma Binbaşısı Küçük Kâzım da Erzurum'a gelmişti. Cesur ve atılgan bir asker, aynı zamanda becerikli bir komitacı idi. Emekliye ayrılmıştı. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye teşkilatının övünülecek çalışmalarını ve gelişimini anlattı. Bunun üzerine, Erzurum'da da bütün şehir ileri gelenlerinin bir araya toplanması, cemiyetle ilgilerinin sağlanması zarureti ortaya çıktı. Ve bu yapıldı; Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'ne yeni bir yönetim kurulu seçildi. Eski Mebus Hoca Raif Efendi başkanlığındaki yeni yönetim kurulunda Dursunbeyzade Cevat kâtip, Emekli Binbaşı Süleyman muhasebeci, Emekli Binbaşı Kâzım, Albayrak gazetesi sahibi Necati, Avukat Hüseyin Avni, Hacırecepzade Hacı Hafız, Kırbaş Fevzi, Eski Evrak Müdürü Maksud, Avukat Mesud, Baytar Nedim üye oldular. Erzurum şubesinin idare kurulu gençleşmiş ve cemiyete canlılık gelmişti. Sivas'ta da bir şube kurma

temayülleri başlamıştı. Bir ay kadar sonra da Müftü Abdurrauf Efendi başkanlığında Bacanakzade Hamdi Bey, Darendelizade Osman Efendi, Şekeroğlu İsmail Efendi, Sığırcızade Hayri Bey tarafından Sivas Şubesi kurulmuş, Mayıs başında Sivas'a gelen genç mebus Rasim Başara da cemiyetin faal üyeleri arasına girmiştir. (V.C. Aşkun, Sivas Kongresi: 54; C.R. Yularkıran, Reşit Paşa'nın Hâtıraları: 37)

Bu sırada, 3 Mart'ta Sadrazam Tevfik Paşa istifa etmiş, yeni hükümeti Damat Ferit Paşa kurmuştu. 9 Mart'ta 200 kişilik bir İngiliz müfrezesi Samsun'a çıkmış İngilizler Urfa'yı ve İtalyanlar Antalya'yı işgal etmişlerdi. Rum ve Ermenilerin gayret ve faaliyetleri birdenbire artmış, İstanbul'daki Rumlar tarafından Pontus adlı bir gazete yayınlanmış, ilk nüshasının başyazısında Karadeniz kıyılarında bir "Rum cumhuriyeti" kurulmasını sağlamak için çıkarıldığı açıklanmıştı. Trabzon Metropoliti Hrisantos da hazırladığı muhtırayı Barış Konferansı'na vermek ve Pontus Devleti düşüncesini savunmak üzere Paris'e doğru yola çıkıyordu. Ve Paris Barış Konferansı'nın büyük devletleri 30 Mart 1919 tarihli toplantılarında İzmir'in Yunanlılara verilmesini kabul ettiler.

Silahlı Savunma

Bu bölüm, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin milli mücadele gayretlerinin ikinci aşamasına ilişkindir. Cemiyet, kısa zamanda bölgedeki teşkilatını tamamlamış, fikirlerini yaymış, halkın uyanıklığını ve beraberliğini sağlamıştı. Fakat kuruluşundan bu yana geçen iki ay gibi kısa bir süre içinde de iç ve dış tehlikeler çok daha şiddetlenip ağırlaşmış ve cemiyet tüzüğü ile sınırlı bulunan çalışma yollarıyla bu tehlikelerin önlenip önlenemeyeceği Trabzonluları düşündürmeye başlamıştı. Bunun üzerine derhal cemiyet merkezinde bir toplantı yapıldı ve Heyet-i Merkeziye (Merkez Kurul) durumu gözden geçirdi. İlerdeki çalışmalar da hesaba katılarak, olayların gerektirdiği ve gerektireceği tedbirlerin alınmasına ve tüzüğün ikinci maddesi gereğince bütün "etkili girişimler"in uygulanmasına karar verildi. Bu tedbirler arasında yer alan silahlı savunmayı sağlamak da etkili bir girişim sayılırdı. Ve bütün teşkilat, günü geldiğinde silahlı savunmada bulunmak üzere, alınan karar çerçevesinde çalışmaya yöneldi.

Trabzon merkez teşkilatı iskele kâhyası (kayıkçıların reisi) ile anlaştı. Derhal Trabzon'un bütün kayıkçıları, motorcuları silahlandılar. Rıhtım olmadığı için açıkta demirleyen gemilerden yük ve yolcu çıkarırlarken bile her ihtimale karşı silahları omuzlarında çalışıyorlardı. Trabzonlular eşsiz bir milli mücadele heyecanı içinde kadını erkeği ile yediden yetmişe silahlı savunma kararında idiler. (İ.S. Kalkavanoğlu, Milli Mücadele Hâtıralarım: 10-12)

Rize–Hopa bölgesinde Mataracıoğulları ile Tuzcuoğulları, Of bölgesinde Sarıalioğulları ile Çakıroğulları, Akçaabat'ta Serdaroğulları hazır durumda idiler. Giresunlular da gizli ve silahlı bir savunma teşkilatı kurmak istiyorlardı. Trabzon vilâyeti içinde, Rum çetelerinin en çok faaliyet gösterdikleri yer Giresun'du. Fakat Giresun'da, gizli veya açık, silahlı bir teşkilat kurmak çok zordu. Çünkü Giresun halkı yoksul ve silahsızdı. Rumlar ise, tepeden tırnağa silahlanmışlardı. Yunan Kızılhaç gemileri, durmadan, ilâç sandıklan içinde silah ve cephane taşıyorlardı. Türklerden yalnız Topal Osman çetesinde silah vardı; ve Topal Osman çetesinden yararlanmaktan başka çare yoktu. Nitekim de öyle oldu. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Giresun Şubesi idarecileri Topal Osman Ağa ile anlaşmayı kararlaştırdılar. Bunun için de önce Giresun Kaymakam

Vekili Trabzonlu Pertev Bey'le gizli bir görüşme yaptılar, durumu anlattılar ve Topal Osman'ın kasabaya gelmesine göz yummasını istediler. Kaymakam Vekili Pertev Bey'den olumlu cevabı alınca da Keşap'a gittiler, Topal Osman'ı buldular, görüştüler ve Rum çetelerine karşı birlikte çalışma konusunda anlaşmaya vardılar. Giresunlu Topal Osman Ağa'nın milli mücadele gayretlerine katılması böyle oldu. (E. Nutku, İstiklâl Savaşında Denizciler)

Giresun'da Topal Osman Ağa'nın ailesine Feridunzadeler denirdi. Câhil ve cesur, kurnaz ve becerikli, cüretkâr ve insafsız, işkence etmekten ve adam öldürmekten çekinmeyen bir insandı. 1917 yılında biraz sermaye ve bir kaç kayık sahibi olduğu anlatılır. O sırada, Giresun bölgesinde bulunan 37. Tümenin Komutanı Trabzonlu Pirselimoğlu Albay Hacı Hamdi Bey'den, asker kaçaklarını yakalama yetkisi almıştı. Hacı Hamdi Bey (tümen komutanlığı yaptığından halk dilinde Hacı Hamdi Paşa), Rus ordusu karşısında çekilip dağılan birliklerin Giresun–Harşıt bölgesinde derlenip toparlanmasında başarılı gayretler göstermiş, askerlerin toplanmasında Topal Osman'dan yararlanmıştı. Sonradan Padişah'ın, İstanbul Hükümeti'nin yakın adamı olarak Trabzon valiliğini almaya çalışmış, hattâ emrini alıp Trabzon'a kadar gelmişse de, milli mücadeleye karşı olması nedeniyle yakalanacağını anlayınca İstanbul'a kaçmıştı. (H. Ertürk–S.N. Tansu, İki Devrin Perde Arkası: 210)

Tümen komutan vekilinden, asker kaçaklarını yakalama yetkisini ve yetki belgesini alan Osman Ağa, bu görevini yerine getirebilmek için önce kendi çetesini küçük bir müfreze haline sokmuş ve asker kaçaklarını yakalamak için kurulan bu müfrezenin önemli kısmını asker kaçaklarından teşkil etmişti. Böylece, sözü geçer güçlü bir insan olmuş, 1918 yılında, her şeyi yapabilecek hâle gelmiş ve Türkler de dâhil, bütün Giresun halkı üzerinde eşsiz bir korku ve dehşet yaratmıştı. Bir ara, Rusya'ya kaçmak isteyen beş Rum'a kayık tedarik ettiği iddia ve töhmetiyle Suşehri'ne gönderilip orada sekiz ay kadar göz hapsinde tutulmuşsa da, dönüşünde tekrar çetesinin başına geçmişti. Daha sonra da Ermenilere karşı hunharca davrandığı, işkence ettiği iddiası ile tutuklanmasına karar verilince Giresun'dan çıkıp Keşap'a gitmiş ve oralarda barınır olmuştu.

Gerçekten de Topal Osman hunharlığı ile tanınmıştı. Öldüreceklerinden bazılarını gemilerin ocağına attığı bölge halkınca bilinirdi. Topal Osman'ın

işkence edeceği kimsenin Ermeni olması şart değildi. Bu onun karakterinin bir parçası idi ve bu bakımdan Ermeni, Rum veya Türk olmak hiç bir şey değiştirmezdi. Nitekim, Türk ve Müslüman, memleketinin seçkin bir aydını, kendi ilinin mebusu olan Trabzonlu Ali Şükrü Bey'i de kendi gözleri önünde, hunharca boğdurtmuştu.

Topal Osman hakkındaki yazılar çok değişik yönlerdedir. Bir çoğu da gerçeklerle tamamen ilgisizdir. Mesela, Topal Osman'ın Trabzonlu Kâhya'yı öldürmüş olması sebebiyle Ali Şükrü Bey'den çekindiği, ya da ona bu yüzden hasım olduğu iddiasının gerçekle bir ilgisi yoktur. (S. Borak, İktidar Koltuğundan İdam Sehpasına: 208)

Topal Osman Ağa'nın durumunu gerçeğe en yakın şekilde anlatan Falih Rıfkı Atay'dır. Diyor ki; "Kuva-yı Milliye çetelerinin başında kahramanlar da, sahtekârlar da, haydutlar da bulunmuştur." (F.R. Atay, Çankaya, c. I: 155-159) Sonra bir çete reisinin bir kaymakamı, bizzat ona açtırdığı çukura nasıl gömdürdüğünü anlatır. Topal Osman da, Giresun Kaymakamı Hüsnü Bey'i (Hüsnü Çakır) üç gün bulunduğu yerden çıkarmamış ve Hüsnü Bey, ancak Trabzon Valisi'nin gönderdiği bir Fransız savaş gemisi ile Giresun'dan kurtulup Trabzon'a gidebilmişti. Falih Rıfkı Atay, ad vermeden, "Gemi ocağına kömür yerine sürülenlerin hikâyesi uzun müddet tüylerimizi ürpertmişti" diyerek Topal Osman'ın kana susamışlığının derecesini anlatabilmek için "Ah, Mustafa Kemal Paşa o kadını bir elime verse, karşı koymak nedir, ona göstersem" dediğini açıklar. Topal Osman'ın, bir eline geçse, işkence ile öldürmek istediği kadın, Atatürk'e şiddet hareketlerinden kaçınılmasını rica eden Halide Edib Hanım'dır. (Topal Osman hakkında bkz. Yakın Tarihimiz, c. III, no.39: 396 ve c. IV, no. 42: 85)

Bununla beraber, Topal Osman'ın memlekete hiç bir faydası olmadı denemez. Kabul etmek gerekir ki, Giresun bölgesini Ermeni ve Rumların kötülüklerinden kurtarmış, çetelere göz açtırmamıştır. Fakat, kendisinin de, hiç bir fark gözetmeksizin, istediğine istediği kötülüğü yaptığına şüphe yoktur. Falih Rıfkı'nın çok güzel söylediği gibi "Çetelerin, kahramanlıkları gibi, zulümleri de dillere destandı. Filhakika, Topal Osman'ın hem yaptığı zulümler anlatılır, hem de onu bir kahraman olarak öven halk türküleri söylenirdi."

Topal Osman'ın Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin Giresun Şubesi idarecileriyle anlaşarak, Rum çetelerine karşı harekete geçmek üzere

Giresun'a geldiğini duyan Rumlar, Ermenilere karşı olan tutumunu çok iyi bildiklerinden Topal Osman'ı öldürmeyi kararlaştırdılar. 15 Mart'ta, Trabzon'un Tuzluçeşme Mahallesinden Kuşdiloğullarından 26 yaşındaki Panço ile arkadaşları Giresun'a gelerek Topal Osman'ı öldürmek istemişlerse de teşebbüslerinde başarıya ulaşamayıp yakalandılar.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin aldığı "silahlı savunma" kararı ve bu kararın uygulanmasında görülen gelişmeler bölge Rumlarının taşkınlıklarını önledi ve hattâ bir kısım Rumları "bağımsız devlet" fikrinden ayırıp bölge idaresinde bağımsızlık (idari adem-i merkeziyet) fikrine yöneltti ise de; bağımsız bir Pontus devleti taraftarı olanlar, İzmir'in Yunanlılara verilme kararından sonra faaliyetlerini daha da arttırdılar ve şiddetlendirdiler. Nisan başında, Yunanistan'ın bağımsızlığa kavuştuğu günün yıldönümü dolayısıyla, özellikle, Samsun'da büyük ve taşkın gösterilerde bulundular. Yunan Başbakanı Venizelos da, Pontus Devleti kurma yolundaki çalışmalara katılınmasını, İstanbul Patrikhanesi'ne bildirmişti.

Bu sırada, karargâhı Erzurum'da bulunan Yakup Şevki Paşa komutasındaki 9. Ordu 2 Nisan'da lâğvedilmiş, yerine 15. Kolordu kurulmuş ve 3 Nisan'da da komutanlığına İstanbul'da olan Kâzım Karabekir Paşa tayin edilmişti. 9. Ordunun Erzurum ve Trabzon'daki birlikleri 15. Kolordu'ya verildiği gibi, Sivas'taki 3. Kolordu'nun Trabzon'daki 4. Piyade Taburu ile topçuları da 15. Kolordu'ya bağlandı ve yine Trabzon'da bırakıldı.

15. Kolordu'nun dört tümeni vardı: 12. Tümen Horasan'ın doğusunda, 11. Kafkas Tümeni'nin karargâhı Van'da idi. Albay Rüşdü Bey komutasındaki 9. Kafkas Tümeni Erzurum–Hasankale bölgesine yerleşmişti. Bir alayı Erzurum'da, iki piyade alayı ile topçu alayı Hasankale'de idi. Yarbay Halit Bey komutasındaki 3. Kafkas Tümeni Tortum bölgesinde bulunuyordu.

Lâğvedilen 9. Ordunun Komutanı Yakup Şevki Paşa'ya da İstanbul'a dönmesi emredilmişti. Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi idarecileri, bunu fırsat sayarak, durum ve tutumu ile milli mücadele taraftarı olduğu açıkça bilinen Yakup Şevki Paşa'dan İstanbul'a gitmemesini, tutuklanmak ihtimâli olduğunu, Erzurum'da kalıp cemiyetlerinin ve milli mücadele gayretlerinin başına geçmesini istediler. Fakat Yakup Şevki Paşa, gözlerinden çok rahatsız

olduğunu, tedaviye muhtaç bulunduğunu, bu sebeple mutlaka İstanbul'a gitmesi gerektiğini söyleyerek tekliflerini kabul etmedi ve 14 Nisan'da İstanbul'a gitmek üzere, Erzurum'dan ayrıldı. (Yakup Şevki Paşa İstanbul'a varınca hastaneye yatmış, bir yıl sonra İngilizler tarafından evinden alınarak Malta'ya gönderilmiştir.)

Bu sırada, İngilizler Kars'taki milli hükümet üyelerini yakalayıp Malta'ya sürmüşler, Kars'ın idaresini Ermenilere vermişlerdi. Paris'teki Rum heyetleri de, Pontus Devleti için büyük gayretler harcıyorlardı. Ve bölgedeki sivil, fakat silahlı savunma tertibatını da almış olan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Rumların iddialarını çürütmek için elinden geleni yapıyordu. Nitekim, Cemiyet'in Rize Şubesi, İstanbul Hükümeti'ne bir telgraf çekerek Karadeniz Rumları adına Paris Barış Konferansı'na giden heyetlerin gerçekleri değiştirip inkâr ettiklerini, bir avuç Rum'un, hâkimiyeti altına sokulmak istenmelerinin hürriyet ve adalete aykırı olduğunu, Osmanlı hâkimiyetinden başka hiç bir idare şeklini kabul etmeyeceklerini, bunun tersine verilecek kararların çok acıklı olaylar doğuracağını ve bölgelerinde bu kararların uygulanmasının imkânsız olduğunu bildirmişlerdi.

12 Nisan 1919'da da, Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanlığına tayin edilmiş olan. Kâzım Karabekir Paşa, Gülcemal vapuru ile yola çıkmıştı. Trabzon Valiliğine tayin edilmiş olan Mehmed Galip Bey de aynı vapurda idi. Samsun'a vardıkları zaman, limanda bir İngiliz savaş gemisinin ve şehirde İngiliz İmparatorluğu'nun Hintli askerlerinin bulunduğunu gördüler. Sonra Ordu'ya ve 18 Nisan'da da Giresun'a çıktılar. Kaymakamı ziyaret ettiler. Bu sırada, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Giresun Şubesi hızlı ve etkili bir milli mücadele gayreti içinde idi. Keşap'tan Giresun'a getirilmiş olanı Topal Osman Ağa'nın çetesi, Rum çetelerine göz açtırmıyor, Cemiyet'in genç ve ateşli idarecileri de milli mücadele heyecanlarını şahlandıran yazılar yayınlıyorlardı. Kâzım Karabekir Paşa, Giresun kaymakamından, genel durum hakkında bilgi aldı, yerel gazeteleri gördü ve Batum'dan Samsun'a yaya sevkedilen askerlerin halini acıklı bir dilde anlatıp İstanbul Hükümeti'ni yeren yazının sahibi Ali Naci ile tanıştı.

Ordu ile İşbirliği

19 Nisan 1919'da Kâzım Karabekir Paşa Trabzon'a çıktı. Aynı vapurla Trabzon'un yeni valisi Mehmed Galip Bey de gelmişti. Belediye'ye uğrayıp öğle yemeğini vali ile beraber yiyen Kâzım Karabekir Paşa Güzelsaray'daki (Güzelhisar veya Kaleparkı da denir) dairesine gelince Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti idarecilerini çağırttı. Onlarla bölgenin genel durumu ve Cemiyet'in tutum ve çalışmaları üzerinde görüşmeler yaptı. En önemli konu, askeri depolardaki silah ve cephanelerin ne olacağı idi. İçten gelebilecek her türlü harekete karşı silahlı silahsız bütün tedbirleri almış olan Trabzonluların tek kuşkusu bu konudaydı. Çünkü, Mondros Mütarekesi gereğince, fazla silahların İtilâf Devletlerine teslimi gerekiyordu. Oysa ki, şimdiye kadar hiç birşey teslim edilmemişti. Teslim edilmemekte diretildiği ve devam edildiği takdirde İngilizlerin şehri bombardıman etmesinden, hattâ işgalinden korkuyorlardı. Bunu açık kalplilikle Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirdiler. (A.F. Cebesoy, Kâzım Karabekir'in Terceme-i Hali: 249)

Kâzım Karabekir Paşa, güçlü ve kararlı insanların güveni içinde, bu silahların teslim edilmemesinden dolayı hiç bir büyük devletin Trabzon'a ilişmeyeceğini, doğu bölgesindeki bütün mücadelenin Ermeniler ve Rumlar ile Türkler arasında olacağını ve bu mücadelede ordu birliklerinin daima sivil kuvvetlerin yanında bulunacağını kesin bir dille anlattı. Trabzonlular sevindiler, inandılar, bağlandılar. Tamamen kendisi ile beraber olduklarını ve silahlar hakkında vereceği bütün emirleri harfi harfine yerine getireceklerini bildirdiler.

Milli mücadelenin bir safhası daha tamamlanmış, millet kendi ordusu ile gönül birliği, düşünce birliği, işbirliği yapmıştı. Bu sebeple, Kâzım Karabekir Paşa ile Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti idarecileri arasındaki görüşme, gerektiğinde askerle sivilin birlikte ve aynı komuta altında silahlı savunmada bulunması da dâhil, her bakımdan kesin bir anlaşma ile son buldu. Bölgede faaliyette bulunan Rum çetelerinden en büyük ve kuvvetlileriyle (Eftalidi ve Köroğlu çeteleri) uğraşma işini Kâzım Karabekir Paşa üzerine aldı. Bu çeteler daha çok güneyde, Gümüşhane taraflarında faaliyet gösteriyorlardı. Kıyılardaki çeteleri zararsız hâle

getirme ve askeri depodaki fazla silahları saklama ve kaçırma işini de siviller kabullendiler.

Bir kaç gün sonra, Mütareke ve silahların teslimi hakkındaki talimat hükümlerinin uygulanmasını denetlemekle görevli İngiliz subayı Farrell Trabzon'a geldi, Kâzım Karabekir Paşa'yı ziyaretle fazla silahların kama ve makanizmalarının teslimini istedi. Kâzım Karabekir Paşa, İngiliz temsilcisini oyalayadursun, Trabzonlular derhal hızlı ve gizli bir faaliyetle fazla silahları, kısa bir sürede, başka yerlere kaçırdılar. Ve sonunda İngiliz temsilcisine Trabzon'da fazla silah bulunmadığı cevabı verildi.

Trabzon'da bir de Fransız jandarma subayı vardı. Büyük Savaş'tan önce Türk Jandarma Okulu'nda öğretmenlik yapmış olan bu Fransız subayı, Mütareke'den sonra jandarmayı düzene sokmak için İtilâf Devletleri tarafından Trabzon'a gönderilmişti. O da, Kâzım Karabekir Paşa'dan, Trabzon'daki kışlaların kendisine teslimini istiyordu. Tabiî o da birşey alamadı.

Trabzon'daki Fransız Konsolosu ise, her zaman ve her yerde, açıkça, Anadolu'daki Türk nüfusun azlığı sebebiyle, hiç olmazsa bu bölgeden vazgeçilmesini tavsiye ediyordu.

Tam bu tarihlerde idi ki, Batum'dan hiç umulmadık, hiç beklenmedik sesler gelmeye başladı. Bazı dernekler kurulmuştu. Bunlar Lâzları kurtarma, "Lâzistan devleti" kurma gibi amaçlar peşinde idiler. Rize-Batum bölgesinin adı Lâzistan'dı ve Lâzistan'ın merkezi Batum'du. Batum sınır dışı kalınca Lâzistan Sancağının merkezi Rize olmuştu. Kürdistan, Ermenistan, Pontus yaralarının yanında şimdi de Lâzistan sivilcesi baş göstermişti.

Ne var ki, korkulacak birşey yoktu. Batum'da doğan hevesler, çıkan propagandalar çıktıkları yerde kalmaya mahkûmdular. Çünkü Lâzistan Türkleri de, Kürdistan Türkleri gibi, Çerkes Türkleri gibi aynı soydan geldiklerini, aynı babanın değişik isimli çocukları olduklarını, hepsinin kan kardeşi olarak aynı yerlerden buralara geldiklerini, kendilerinin de daha önceleri Legzler adı altında Kafkasya'da oturduklarını, o zaman da Kafkas Türkü olduklarını, sonra Legzlerin ikiye ayrıldığını, bir kısmının aynı yerde kalarak Lezgi adını aldıklarını, bir kısmının iki bin yıl kadar önce kıyılardan batıya göçerek Rize–Batum bölgesine geldiklerini ve Lazgi diye anıldıklarını, bu deyimin sonradan Laz şekline dönüştüğünü (TDK Türkçe

Sözlük, 1959: 516; Türk Ansiklopedisi, c.22: 498; Meydan Larousse, c.7: 851-853; MEB İslam Ansiklopedisi, c.7: 25-28) ve en az iki bin yıldan beri burada oturarak Kafkas Türklüğünden çıkıp Anadolu Türkü olduklarını biliyorlardı. Bu sebeple Batum'dan estirilmek istenen Lazlık rüzgârı Lazistan'da yaprak bile kıpırdatamadı. Tam tersine büyük bir tepkiye yol açtı. 23 Nisası 1919'da Lâzistan sancağının merkezi Rize'de yapılan açıklamada, Batum'da Lazlıkla ilgili adlarla siyaset meydanına çıkan derneklerin kendileriyle hiç bir ilgileri olmadığını, bunların varlığından haberleri bile bulunmadığını, bu gayretlerin para ile tutulmuş insanların eseri olduğunu, "bütün memlekette" onlara inanacak tek bir kişinin mevcut olmadığını belirttikten sonra aynen şöyle diyorlardı:

> Evimiz ne kadar viran ve harap ise de bize ait olduğu için, yaldızlı cümlelerle bizlere hediye edilmek istenen köşklerden daha iyidir. Gürcü paralariyle vicdanlarını kirleten malûm şahısların yaygaraları burada kahkahalarla ve istihza ile karşılanmıştır. Bu toprakta büyüyen, bu ülkede evlât ve kardeş gömen ve padişahın sancağı altında (Osmanlı Türk Devletinin sancağı) aslanlar gibi çarpışan Lâzlar (Rize sancağı halkı) başka bir hükümete köle olmaktansa ölmeyi daha şerefli görürler. (M.T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken: 77; A.Ö. Melaşvili, Gürcistan: 29.)

Bütün bu olaylar kıyı Türklerinin heyecanını ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin gayretlerini son haddine çıkarmıştı. Kıyılılar, her vesileden yararlanarak, Yukarı Yerlileri (kıyı halkı Gümüşhane ve daha güneyde oturanlara, dağlık arazi insanları anlamına "Yukarı Yerli" der) birlik olmaya, birlikte bir toplantı yapmaya, milli mücadele çabalarını ve güçlerini birleştirmeye teşvik ediyorlardı.

İstanbul Hükümeti ise, şehzadelerin başkanlığındaki heyetleri yurdun türlü yerlerine göndererek halka sakin olmaları yolunda öğütler verdiriyor ve böylece milli birliği, sükûn ve asayişi, halkın devlete ve hükümete bağlılığını sağlamaya çalışıyordu. İki heyetten biri Şehzade Abdürrahim Efendi başkanlığında Anadolu'yu dolaşıyordu. Şehzade Cemaleddin Efendi ise Edirne'ye gitmişti, dönüşte Karadeniz yolculuğuna çıkacaktı. Buna karşılık İtalyanlar Konya'ya yerleşmiş; Yunanlıların Averof savaş gemisi İzmir limanına gelmiş, karaya devriye diye Yunan askeri çıkarmış, bu olay Rumların tecavüzkâr gösterilerine ve taşkınlıklarına sebep olmuştu. Doğu

Karadeniz bölgesinde de, Rumların nüfus çoğaltma gayretleri gittikçe hızlanıyordu.

Nitekim 27 Nisan'da, Trabzon'a bir Yunan savaş gemisi geldi. Gemiden karaya çıkan bir heyet, Trabzon'a gelecek Rum göçmenlerini yerleştirmek için gerekli hazırlıklara başladı. Bir kısım Yunan askerleri de şehre çıkmışlardı. Bunlardan birkaçı, bir nöbet yerindeki Türk askerinin silahını elinden almak isteyince, silahını, namusunu ve nöbet yerini korumak zorunda kalan Türk nöbetçisi silahını ateşledi ve bir Yunan askerini öldürdü. Olay, Trabzon'daki yabancılar arasında büyük tepki yarattı. İngiliz ve Fransız temsilcileri derhal Kâzım Karabekir Paşa'ya giderek katil askerin cezalandırılmasını istediler. Kâzım Karabekir Paşa, olayın bir görevin yerine getirilmesinden ve korunma zorunluğundan ileri geldiğini, Türk erinin "meşru müdafaada" bulunduğunu, bu sebeplerle ceza verilmesine imkân olamayacağını anlattı, tepkinin yatışıp olayın kapanmasını sağladı. Yunan savaş gemisi de limandan ayrılıp gitti. Fakat ertesi gün Trabzon limanına gelen bir yolcu gemisinden şehre, dört yüz Rum göçmeni çıktı. Güya bunlar, vaktiyle Trabzon'dan Sohum'a giden, şimdi de Bolşeviklerden kaçarak geri dönen Trabzonlu Rumlarmış. Oysa ki bu şekilde Karadeniz kıyılarına getirilen Rumlar bir göçmen gibi sığınıp oturmuyor, bölgedeki Rum çetelerine katılarak Pontus Devleti hülyacılarına yardımcı oluyorlardı. Ne var ki, milli uyanıklığın canlı örneği olan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti bütün tedbirleriyle durumu izlemekte, bölgedeki Kuva-yı Milliye birlikleriyle temasını aksatmamaktaydı ve ordu birlikleri ile işbirliği hâlinde idi. Ayrıca, devam etmekte olan Paris Barış Konferansı'nda bölge haklarının anlatılıp korunmasına çalışılması için, cemiyetin halktan topladığı otuz bin lira kadar para ile, cemiyet üyelerinden kurulu bir heyet İstanbul'a gönderildi. 30 Nisan'da da Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum'a gitmek üzere Trabzon'dan ayrıldı, 3 Mayıs'ta Erzurum'a vardı.

Aynı günlerde, Paris'te bulunan Trabzon Metropoliti Hrisantos, Karadeniz'in Anadolu kıyısında bağımsız bir Rum Devleti kurulmasının gerekçesini açıklayan, 2 Mayıs 1919 tarihli ve La Question du Pont-Euxin (Karadeniz meselesi) başlıklı muhtırasını Paris Barış Konferansı'na veriyordu. (Bkz. Ek 4)

Kimsenin aklına gelmeyecek kelime oyunları ile, akla sığmaz hesaplarla hazırlanmış, bölge Hıristiyanlarının eski zamanlardaki ve o günkü

miktarları hakkında bilgi vermeye çalışan bu muhtırada, Rusya sahilleriyle Kafkasya'ya göçmüş olanların eklenmesi ile Doğu Karadeniz Bölgesi Rumlarının 850.000 kişi olarak kabul edilmesi gerektiği, buna karşılık aynı bölgedeki 836.000 Müslümandan ancak 340.000'inin hakikî Türk olduğu, 200.000'inin Sürmeneli, 200.000'inin Oflu, 50.000'inin Kafkasyalı ve geri kalanının da değişik soylardan geldiği, bu duruma göre bölge Rum nüfusunun bağımsız bir Rum Devleti kurmaya yetecek kadar, Türk nüfusuna nazaran fazlalık gösterdiği ileri sürülmektedir.

Aynı muhtırada, Trabzon valisinin, Rus orduları gelirken, şehri, başta kendisi olmak üzere Rumlara teslim ettiğini, Rusların şehri Türklerden değil kendisinden devraldığını, Rusların verdikleri yetki ile yaptırdığı seçim sonunda çoğunluğunu Rumların teşkil ettiği bir belediye meclisinin kurulduğunu, Rus işgal ordusunun halkla ilgili bütün tedbirlerinde kendisiyle istişare ettiklerini, Rusların bütün gayretine rağmen Bolşevikliği kabul etmediğini, bölgeyi de Bolşeviklikten koruduğunu, işgal günlerinde din ve soy farkı gözetmeksizin bütün Trabzon halkının güvenini kazanacak şekilde hareket ettiğini ve bu yüzden bölgede hiç bir karışıklık olmadığını anlatıyordu.

Hrisantos, bu muhtırasında ayrıca, hayallerinin gerçekleşeceğine dair büyük inancıyla, bölgedeki Ermeni istek ve iddialarını da nüfus rakamlarıyla reddediyordu.

Muhtıra çok kurnazca hazırlanmıştı. Hrisantos, bölgeye müslümanlıktan önce gelen Türklerle Müslüman olarak gelen Türkleri birbirinden ayırmak istediği gibi, bütün Hıristiyanları da "Rum" deyimi ile sanki ayrı bir soy ya da Yunanlıların bir parçası gibi gözler önüne koyuyordu. Oysa ki ne Karadeniz'in adı Pont-Euxin, ne Pontus bir Yunan ülkesi idi; ne Sürmeneliler ile Oflular Türklerden ayrı bir soyun insanları, ne de Rumlar Yunanlı idiler.

a) Karadeniz'i kendilerininmiş gibi tanıtabilmek çabasıyla, Yunanlıların ona ad diye verdikleri ve "konuksever" anlamına geldiğini söyledikleri "euxin" sözcüğü, Karadeniz'in Yunanlıların gelişinden önceki adı olan ve Yunanca ile ilgisi bulunmayan "ahşaena" kelimesinden bozulup yapılmış uydurma bir kelimedir. İslâm Ansiklopedisi'nde de belgelere dayandırılarak belirtildiği üzere, "ahşaena İskitlerin, fakat daha kuvvetli ihtimalle eski İranlıların dilinden bir kelime olup, anlam olarak bugünkü Türkçe'deki tam

karşılığı koyu/muzlim/karanlıktır" demektir. Fakat Türkleri ve Türkiye'yi Yunanlılaştırmak amacında bulunan Yunanlılar, bu amaçla yabancı ve özellikle eski Türkçe kelimeleri değiştirme politikaları gereğince "ahşaena" kelimesini bozup Yunanca kırması bir "euxin" kelimesi yaratmışlar ve bu adı tutturmuşlardır. Yunanlıların bu konudaki becerikliliğini çok güzel anlatan Bulgar Profesörü Sava İvanof, Karadeniz'deki ilk oturulabilecek yerleri Fenikelilerin kurduklarını ve fakat sonradan buralara gelen Eski Yunanlıların buraları kendileri kurmuş gibi tarihçilere tanıttıklarını söyler.

b) Pontus deyimine gelince, Pontus bir coğrafya terimidir, bir yer adıdır. "Pont" kelimesinin anlamı eski Yunancada denizdir. İÖ VII. yüzyıl sonlarında (ki o tarihte henüz Karadeniz'in Anadolu kıyılarında Eski Yunan sömürgeleri yoktu) Medlerin Anadolu'da istilâ ettikleri yerlerin hepsine birden Kapadokya denmiştir. İÖ VI. yüzyılın ikinci yarısında Medlerin ülkesini İranlılar ele geçirince Kapadokya'yı önce malî, sonra da idari bakımdan ikiye ayırarak kuzey bölümünü, yâni denize yakın olan ve deniz kıyısını içine alan kısmını, ayrı bir valilik (şatraplık, satraplık) yaptılar. Ve sonradan Kapadokya'nın bu deniz tarafı bölümüne Pont Satraplığı denildi. Bu satraplığın (vilâyetin) sınırları içindeki yer de Pontus diye anıldı. Tarihte ilk defa Pontus denen yer Yozgat, Muş, Erzurum, Erzincan, Gümüşhane, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Çorum, Amasya, Tokat, Sivas bölgesi idi. Bu vilâyet İran'ındı, valisi İranlı idi. Pontus halkı ise Yunanlılıkla hiç ilgisi olmayan, Xenophon'un Anabasis'inde (Xenophon, Anabasis: 37) teker teker gösterilmiş bulunan ve Fransız Akademisi üyelerinden Lebeau'nun dediği gibi, çok eskiden beri burayı vatanları yapmış olan Turanlılardı. Kıyı şehirlerinin, korunup sığınılabilecek müstahkem yerlerinde de bölgenin zenginliklerini sömüren az sayıda Yunanlı tüccarlar ve sömürgeciler vardı.

İran devletinin yenilmesi ve bütün Anadolu'nun Roma egemenliği altına girmesi üzerine, Yunanlılıkla hiç bir ilgisi olmayan İran'ın Anadolululaşmış Pontus Valisi Mitridat (Mithridates ya da daha doğru biçimiyle Mithradates şeklinde geçer, Sanskritçe "Mithra" yani ışık ya da güneş tanrısı sözcüğünden türediği düşünülmektedir) Felsefeci Dr. M.E. Bosch'un anlattığı gibi, bölgenin yerli halkını Makedonyalılara karşı bağımsızlık mücadelesine çağırdı ve Büyük İskender'in ölümü ile generalleri arasında başlayan çekişmeden yararlanarak bağımsızlığını ilân etti, ay yıldızlı bayrağı altında Pontus devletini kurdu. (A. Duggan, Mithridates Eupator: King of Pontus; M. E. Bosch, Helenizm Tarihinin Anahatları: 37) Daha

sonraki Pontus hükümdarları çağın âdeti gereğince Anadolu devletlerinde ücretli askerlik yapan Yunan askerlerini geri gönderip bölgenin yerli halklarından Anadolu'nun ilk milli ordusunu kurdular ve Ord. Prof. Şemseddin Günaltay'ın söylediği gibi, "Kendi asaları altında tek ve milli bir devlet halinde birleştirmeye çalıştılar. "(Ş. Günaltay, Yakın Şark: 30) Yine M.E. Bosch'un ifadesiyle "Yarım yüzyıla yakın bir zaman Anadolu'nun bağımsızlığı için savaşan" son Pontus Hükümdarı İÖ 63 yılında ölüp de "aziz vatanı" Sinop'a gömülünce Pontus Devleti de tarih sahnesinden silindi ve o günden bu yana, iki bin yıldan beri, başkaca bir Pontus devleti de mevcut olmadı. (M. Gologlu, Anadolu'nun Milli Devleti Pontus: 72)

c) Rum deyimi ise, Bizanslıların kendilerine Ramaioi ve ülkelerine Romaia demelerinden doğmuştur. Araplar, Bizanslıların hâkimiyetleri altındaki yerlere Bilâdü'r-Rum veya Memleketü'r-Rum, Türkler ise Rumeli dediler. Bu yerlerde yaşayan insanlara da Rumî ya da Rum denildi. İslâmlığın yayılmaya başladığı VII. yüzyılda Rum deyimi, Hıristiyan deyimi ile eş bir anlam kazandı. Bütün Hıristiyanlara Rum ve Hıristiyanların yaşadıkları bütün topraklara Diyar-ı Rum denildi. VII. yüzyıl ortalarında başlayan Arap–Bizans çatışmalarından sonra ise, bu deyimin kapsamı gittikçe daraldı ve Diyar-ı Rum sadece Anadolu'yu içine alan bir yer oldu. Ve bu deyim gerek Selçuklular, gerekse Osmanlılar zamanında ve onlarca da benimsenerek kullanıldı. Öyle ki, Anadolu'ya Diyar-ı Rum dendiği gibi, Anadolu'nun hükümdarı olan Osmanlı Padişahlarına Sultan-ı Rum, Anadolu eyâletine Eyâlet-i Rum, Yavuz Sultan Selim'in annesi Dulkadirli Beyi kızı Ayşe Sultan'a (hatun, Anadolulu hanımefendi) anlamına Banû-yı Rum, Mevlevîliğin kurucusu büyük düşünüre Mevlâna Celâleddin Rumî ve önceleri bütün Anadolu halkına, daha sonraları sadece Hıristiyan Anadolululara da Rum denildi. Görülüyor ki Rum kelimesi bir soy deyimi değildir ve Rum demek de Yunanlı demek değildir. (Belgelerle Türk Tarihi, c. I: 73; M.T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, c. I: 88)

d) Metropolit Hrisantos'un Rumluklarını iddia edemediği Oflular ile Sürmenelileri Türklerden ayrı göstermesi, din bakımından soyunu bölmeye çalıştığı Doğu Karadeniz bölgesinin yerli halkını bu kez de İslâmiyet'e geçme ve bölgeye göç etme zamanları bakımından parçalama çabasından ileri gelmiştir. Çünkü Doğu Karadeniz bölgesinin aynı soydan olan yerli halkını üç bölümde göz önüne alabiliriz: 1) Selçuklu akınlarıyla gelen Müslüman Türkler, 2) Bölgeye daha önce gelmiş bulunan ve fakat

İslâmiyet'in gelişi anında Müslüman olan Türkler, 3) Daha önceden gelmiş olup da bölgenin diğer yerlerindeki soydaşlarından bir süre sonra Müslüman olan Türkler. İşte Hrisantos bu ayrıntılardan kafalarda şüpheler yaratmak ve bu konudaki yürekler acısı bilgisizlikten yararlanmak istiyordu.

Trabzon Metropoliti Hrisantos'un muhtırasını Paris Barış Konferansı'na verdiği günlerde, Giresun'un eski Belediye Başkanı Kaptan Yorgi'nin Marsilya'daki oğlu Konstantin Konstantinidis de aynı gaye ile Konferans'a bir başka muhtıra verdi ve Trabzon'da çıkan Epohi gazetesinde Müslüman Trabzonluları kandırma çabası güden bir mektup yayınladı. (K. Peker, Fındık: Tarihçe, Tarım, Ticaret: 129)

Yunanlılar ise her zamanki usulleriyle, bir yandan Karadeniz kıyılarını ellerine geçirmek için akıllarına geleni yapıyor, bir yandan da bölgedeki Rumların felaket içinde olduklarını, Türklerin saldırılarına uğradıklarını, hükümetin asayişi sağlayamadığını ileri sürerek bölgenin işgaline imkân hazırlıyorlardı. Nitekim, bu çalışmaları etkisini gösterdi. İşgal kuvvetleri komutanları İstanbul Hükümeti'ne bir nota vererek Türklerin Rumlara karşı olan saldırıları önlenmediği takdirde Samsun bölgesini işgal edeceklerini bildirdiler.

Oysa ki Pontusçuların en hazır ve hâkim oldukları yer, kurmayı hayal ettikleri devlete başkent yapacakları Samsun'du. Yunanlılar bu devlete "ikiz kardeş" diyorlardı. Gizli bir cemiyet kurulmuş, gizli bir ihtilal ordusunun hazırlıkları yapılmıştı. Askerî birlikler gibi düzenli kurulan Rum çetelerinin yanında, Rum öğretmenler ve papazlar da Hıristiyan halkı ayaklanmaya kışkırtıyor, hattâ zorluyorlardı. On sekiz yaşını bitiren her Rum bu gizli cemiyetin zorunlu üyesi idi. Bu cemiyete girenler, "Hazret-i İsâ, Vatan, Pontus, Millet" adına and içiyorlardı. Ayaklanma, Samsun–Vezirköprü bölgesinde başlayacaktı. Rum Göçmenler Cemiyeti ile Rum kültür dernekleri ve Rum kulüpleri de bu gizli cemiyete bağlı idiler. Teşkilatın başında Trabzonlu Vasilio Yuvanidis vardı. Göçmen getirme ve Rum nüfusu çoğaltma işini de Samsun Metropolit Vekili Eftimos Zilos idare ediyordu.

Samsun'da asayişin bozukluğu bir gerçekti. Fakat bunu yapanlar Türkler değil, Pontusçulardı. İşgal kuvvetleri komutanlarının notasını alan İstanbul Hükümeti telâşa düşmüştü. Çünkü, olayların çıkarıcısı kim olursa olsun, İtilâf Devletleri, güvenliklerini tehlikeli gördükleri veya kargaşalık

bulunduğu gerekçesi ile, Mondros Mütarekesi şartlarına dayanır, Samsun bölgesini işgal edebilirlerdi. Samsun'da ve hattâ bütün Doğu Karadeniz bölgesinde duruma hâkim olmak gerekiyordu. Bunun için de güvenilir kuvvetli bir komutana ihtiyaç vardı. O sırada Mustafa Kemal Paşa da İstanbul'daydı ve ve bir görevde değildi. Asım Us'un Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım adlı kitabında (A. Us, Gördüklerim…: 38, 41, 47, 49) Atatürk'ten dinleyerek anlattığına göre, Mustafa Kemal Paşa da hükümet erkânı ile tanışmak heves ve çabası içinde idi. Bahriye Nâzırı Avni Paşa bu arzusunu yerine getirmiş, Harbiye Nâzırı Şakir Paşa da onu Sadrazam Ferit Paşa'ya götürüp tanıştırmıştı. Padişah zâten Mustafa Kemal Paşa'yı tanıyordu, fahrî yaveri idi. Aranılan komutan bulunmuştu. Hem kuvvetliydi, hem güvenilirdi. Konuşmaları bu güveni perçinlemişti. Padişah ve Sadrazam, Mustafa Kemal Paşa ile ayrı ayrı görüştüler, sadece Samsun'un değil bütün memleketin genel durumunu ortaya koydular ve Mustafa Kemal Paşa'dan, sadece Samsun'un huzurunu sağlamasını değil, devleti de içine düştüğü çıkmazdan kurtarmasını istediler; buna göre de kendisine geniş yetkiler verileceğini söylediler. Mustafa Kemal Paşa'nın gücünü ve becerilerini övdüler. Başarılar dilediler ve geniş yetkilerle birlikte bir miktar da para verdiler. 2 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa 9. Ordu Kıtaat Müfettişliği'ne (Ordu Komutanlığına) tayin edildi. (O sırada 9. Ordu ilga edilmiş bulunuyordu. Bu sebeple, bir ay kadar sonra, 3. Ordu olarak yeniden kurulmuşcasına işlem yapılmıştır.) (M.T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, c. I: 84)

Tayinden bir kaç gün sonra da, geniş yetkileri ihtiva eden yönetmelik çıkarıldı. 6 Mayıs'ta imzalanmış olan bu yönetmeliğe göre, Mustafa Kemal Paşa'nın komutanlığına getirildiği ordunun bölgesi Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilayetleriyle, Erzincan ve Canik müstakil livalarını içine alıyordu. Bu bölgede hem askeri, hem de mülki işlerin idaresiyle görevli ve yetkili olacaktı. Ayrıca bölge etrafındaki vilâyetlerle bağımsız livalar ve buralardaki kolordu komutanlıkları da Mustafa Kemal Paşa'nın, görevle ilgili bildirilerine uyacaklardı. Bölgedeki asayişsizlik önlenecek, sebepleri meydana çıkarılacak, silahlar toplattırılıp uygun yerlerde muhafaza altına alınacak, bazı yerlerde mevcut olup da ordu ile ilişkiler kurduğu ve gizlice ordu tarafından himaye edildiği iddia edilen bölgesel kuruluşların kapatılması sağlanacaktı. Böylece, Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'nun her tarafına, İstanbul Hükümeti'nin dikkatini çekmeksizin, emir vermek

imkânını kazanıyordu. (A. Us, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım: 47; Tarih Vesikaları, no. 12: 401-409)

Tayin emrinden sonra görev ve yetki talimatını da alan Mustafa Kemal Paşa, 14 Mayıs akşamı, yemeğe, Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın davetlisi oldu. Yine memleket meseleleri ve tutulacak yol görüşüldü. Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam'ı tatmin eden, ona güven ve inan veren konuşmalar yaptı. Asım Us, Mustafa Kemal Paşa'nın, "Bunları aldatmanın devlet ve millet için lüzumlu olduğuna kanî bulunuyordum" dediğini anlatır. (A. Us, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım: 41) Ve Mustafa Kemal Paşa Sadrazam'ın isteğine uyarak hızla yol hazırlığına başladı.

Bu sırada İtalyanlar Marmaris, Fethiye, Kuşadası, Selçuk'u işgal etmiş, Akşehir istasyonunu İngilizlerden devralmış, Tekirdağ ile Muratlı ve Eskişehir'e de askeri birliklerini yerleştirmişlerdi. Anadolu'nun işgali devam ediyordu. Paris Barış Konferansı'nda, Pontusçu Rumlardan sonra, Ermeniler de harekete geçmişler, verdikleri muhtırada Trabzon'u, kurmayı hayâl ettikleri Büyük Ermenistan Devleti sınırları içine koymuşlardı. (Tarih Vesikaları, no. 12: 401, 403, 409.)

Ayaklanma

15 Mayıs 1919'da Yunanlılar İzmir'i işgal ettiler. Haber bütün yurtta ve özellikle Doğu Karadeniz bölgesinde bomba gibi patladı. Bölgenin Türk halkında büyük telâş ve heyecan, Rumlarda ise büyük bir sevinç vardı. Olay, Rum çetelerinin daha geniş çapta ve daha şiddetle hareket etmelerine sebep olduğu gibi, Türklerin de daha esaslı ve müspet tedbirler alma hususundaki gayretlerini kamçıladı. Yurdunu koruyamayan, işgalini önleyemeyen, ona seyirci kalan İstanbul Hükümeti de artık dinlenmeyecekti. Trabzon, tüm anlamı ile, bir "Anadolu Ayaklanması"nın öncülüğü ve hazırlığı içinde idi; ve bunu ilk anlayan da Şehzade Cemaleddin Efendi olmuştu.

Fahrî Yaver Hazret-i Şehriyarî Şehzade Miralay Cemaleddin Efendi, halka öğütler vererek toplum düzenini sağlayacak olan heyetlerden birinin başında Edirne'ye gitmiş, dönüşünde de Karadeniz yolculuğuna çıkmıştı. Trabzon'a gelen Şehzade Cemaleddin Efendi Zeytinlik mahallesindeki ilkokulun (Cudibey İlkokulu) karşısında bir evde misafir edilecek, okul bahçesinde oynayan küçük öğrencilerin gürültülerinden rahatsız olacak, gürültüleri önlemesi için okul müdürüne sık sık haber gönderecek, gürültülere engel olunamayınca son derece sinirlenen Şehzade Cemaleddin Efendi, okul müdürüne, mektuptan çok pusulaya benzeyen bir kâğıda şunları yazıp gönderecektir (K. Mısıroğlu, Sarıklı Mücahitler: 37, 38; K. Karabekir, İstiklal Harbimizin Esasları: 21, 22):

> Mektebinizin Yahudi havrasından farkı yok. Bu gürültü istikbâlde sine-i millette kopacak isyanın mukaddeme-i ihzaratından [ilk hazırlıklarından] mıdır? Yoksa, Müdür Bey, sen mi müteyakkız değilsin? Anlatsan da biz de anlasak.

Şehzade Cemaleddin Efendi gerçeği görmüştü. Trabzon Vilâyeti, açtığı milli mücadele bayrağı altında, bir yandan iç ve dış yabancı kuvvetlere karşı savunma tedbirleri alırken, bir yandan da "sine-i millette doğacak ayaklanmanın" öncülüğünü yapıyordu. Mesela İzmir'in işgaline karşı, 17 Mayıs 1919'da Giresun'da yapılan miting sonunda Padişah'a ve Sadrazam'a çekilen telgraflardaki ifade tarzları bu bakımdan güzel birer örnektir. Giresunlular Sadrazam'a çektikleri telgrafta şöyle diyorlardı:

> Hükümetinizi idamımızı tebliğe memur görmek istemiyoruz. Sizi Türk Sadrazamı bilerek hitap ediyoruz: İzmir'de mavi mi sallanacak, al mı kalacak? Hükümetiniz buna boyun mu eğecek, İzmirli kardeşlerimizi Yunan palikaryalarına teslim mi edecek? Darağaçları bizim de ufkumuzda belirmekte, idam ânımız yaklaşmaktadır. İzmir'in Yunan'a ilhak edildiğini öğrendiğimiz gün Giresun muhiti akissiz kalmayacaktır. Ve hiç bir kuvvet bizi azmimizden çeviremeyecektir. Cebir, neticeyi tacilden başka bir şeye yaramayacaktır. Harekâtımız asayişsizlik telâkki edilmesin.

Padişah'a çekilen telgrafta da şunlar yazılıyordu:

> Ey Ulu Hakan,
>
> Tacından "İzmir elmas'ı"nı Türk kanları ile boyayarak koparıyorlar. Sıra yarın bizlere gelecek. Senelerce serhadlerde dolaşan biz Türkler ipte değil, süngüde can vermek için hazırız. Semamızdan al bayrak alındığı gün zümrüd dağlarımıza kanlarımızla bir al bayrak serilecek. Dökeceğimiz kanlara iştirak edecek, bayrağımıza taç giydirecek, Âl-i Osman'ın kanını taşır Orhan'ın, Ertuğrul'un bir oğlunu gönderiniz Şevketmeab.

Bu sırada, Doğu Karadeniz bölgesinin kaderi ile ilgilenmek üzere, İstanbul'da bir derneğin daha kurulduğu anlaşılıyor. 18 kişilik merkez kurulunda eski harbiye nâzırlarından Karadenizli Abdullah Paşa ile Çürüksulu Mahmut Paşa ve Trabzonlu Doktor Müderris Kerim Sebati Bey gibi memleketçe tanınmış, önemli kimselerin bulunduğu bu derneğin adı Trabzon ve Havalisi Müdafaai Milliye Cemiyeti idi.

Fakat bu dernek de, yine merkezi İstanbul'da bulunan Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti gibi gelişememiş, onun kadar bile teşkilat kuramamıştı. Kaldı ki, Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti bölge kuruluşları ve halkı harekete geçirme çabaları bakımlarından gelişememiş olmakla beraber, bölgenin iç işlerinde kendi kendini idare etmesi fikrini hayli yayıp yerleştirmişti. Hattâ bir kısım Rumlar bile, bağımsız bir Pontus Devleti yerine, Osmanlı Devleti idaresinde iç işlerinde bağımsız bir Pontus Eyâleti düşüncesine yönelmişler, "idari adem-i merkeziyet" taraftarı olmuşlardı. Giresun'da yayınlanan Karadeniz gazetesinin 30 Mart 1919 tarihli nüshasında çıkan bir habere göre;

İstanbul'da yayınlanıp ilk nüshasında Doğu Karadeniz bölgesinde bağımsız bir devletin kurulmasına çalışacağını açıkça bildirmiş olan Pontus gazetesinin sahip ve yazarlarından teşekkül etmiş bir heyet, Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin İstanbul merkezine giderek cemiyet idarecileriyle uzun boylu görüşmüşler, hattâ tartışmışlar ve sonunda anlaşmaya vararak Türk ve Rumlardan karma bir heyetin, davalarını anlatmak üzere Avrupa'ya gönderilmesini kararlaştırmışlardır. Heyet Trabzon bölgesinin, Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak üzere "adem-i merkeziyet" ile idaresini sağlamak için teşebbüslerde bulunacaktı. Bu amaç ile bir de gazete çıkarılacaktı. Bu tutum bölge Rumları üzerinde de etkili olmuştu. Giresun Metropoliti Lavrandiyos da bu görüşü benimsemişti. Bu yüzden bağımsız bir Rum Devleti kurma taraftarı olan Rumların tecavüz ve hakaretlerine uğradı, fakat fikrinden caymadı. Hattâ, artık Rumların kendisini istemediklerini, kiliselerdeki âyinlere gelmemesini söyleyenlere, Metropolit Lavrandiyos, aynen "Ben buraya hükümetin tayini ve İradei Padişahî ile geldim. Bir kaç Rum'un garazkârane maksatlarla aleyhime hücumları vazifemi ifaya manî olamaz" demiştir.

Ne var ki, "idari adem-i merkeziyet"in bir amaç mı, yoksa "siyasi adem-i merkeziyet" e giden ve sonu bağımısız bir devlete çıkan yol mu olduğu belli değildi. Bu sebeple, ordu ile de işbirliği yapmış olan, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti bütün uyanıklığı ile nöbet yerinde ve görev başında idi. 17 Mayıs'ta Samsun'a 100 kişilik bir İngiliz müfrezesinin çıkışı, İzmir'in işgalinden büyük kuşkuya düşmüş olan Trabzonluları iyice telâşlandırmıştı. (M. S. İmece, Atatürk'ün Şapka Devriminde...: 23, 24)

Bütün bu olaylar karşısında İstanbul'daki tek hareket Ferit Paşa Kabinesi'nin değişikliğinden ibaretti. Bu değişiklikten de millete ve memlekete bir fayda olmayacağı muhakkaktı. Ne var ki, bu değişikliğin yapıldığı gün, 19 Mayıs 1919'da, Mustafa Kemal Paşa da Samsun'a çıkıyordu.

14 Mayıs'ta Sadrazam'la yaptığı görüşmede her zaman yolculuğa çıkabileceğini söylemiş olan Mustafa Kemal Paşa, kendisi için hazırlanmış bulunan Bandırma vapuru ile, 16 Mayıs'ta yola çıkmış ve 19 Mayıs'ta Samsun'a varmıştı. Yanındakiler rütbe sırası ve görevleri ile şu kişilerdi (S.N. Tansu-H. Ertürk, İki Devrin Perde Arkası: 34; F. Tevetoğlu, Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar: 14):

1. Kurmay Albay Refet (Bele), 3. Kolordu komutanı.

2. Kurmay Albay Manastırlı Kâzım (Dirik), müfettişlik kurmay başkanı.

3. Tabip Albay İbrahim Tali (Öngören), müfettişlik sağlık başkanı.

4. Kurmay Yarbay (Ayıcı) Mehmed Arif, kurmay başkanı yardımcısı.

5. Kurmay Binbaşı Hüsrev (Gerede), karargâh istihbarat ve siyasiyat şube müdürü.

6. Topçu Binbaşı Kemal (Doğan), müfettişlik topçu kumandanı.

7. Tabip Binbaşı Refik (Saydam), sağlık başkanı yardımcısı.

8. Yüzbaşı Cevat Abbas (Gürer), müfettişlik başyaveri.

9. Yüzbaşı Mümtaz (Tunay), kurmay mülhakı.

10. Yüzbaşı İsmail Hakkı (Ede), kurmay mülhakı.

11. Yüzbaşı Ali Şevket (Öndersev), müfettişlik emir subayı.

12. Yüzbaşı Mustafa Vasfi (Süsoy), karargâh komutanı.

13. Üsteğmen Hayati, kurmay başkanı emir subayı ve müfettişlik kalem amiri.

14. Üsteğmen Arif Hikmet (Gerçekçi), kurmay mülhakı, sonradan 3. Kolordu kumandan yaveri.

15. Üsteğmen Abdullah, kurmay başkanlığı yaveri iaşe subayı.

16. Teğmen Muzaffer (Kılıç), müfettişlik ikinci yaveri.

17. Birinci Sınıf Kâtip Faik (Aybars), şifre kâtibi.

18. Dördüncü Sınıf Kâtip Memduh (Atasev), şifre kâtibi yardımcısı

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a geldiği gün memleketin genel durumu şöyle idi:

Millet yoksul ve yorgun, Padişah devletinin geleceğinden kuşkulu, hükümet beceriksiz ve korkak, ordu başsız ve silahsızdı.

İstanbul'da İtilâf Devletlerinin orduları ve donanması vardı. Adana Fransızların; Urfa, Antep, Maraş İngilizlerin; Antalya ve Güneybatı Anadolu İtalyanların; İzmir Yunanlıların; limanlar ve istasyonlar İtilâf Devletlerine ait askeri birliklerin işgali altında idi. Trakya'da, Yunan subayları tarafından kurulmuş Rum çeteleri Türklere saldırıyorlardı.

Doğu sınırı Ermeni askerleriyle sarılmıştı. İğdır ve çevresinde iki, Kars'ta bir, Göle'de bir, Çıldır'da bir, Sarıkamış'ta bir, Kağızman'da bir alay Ermeni askeri vardı. Ermeniler, doğu illerimizi içine alacak olan Büyük Ermenistan hülyalarını gerçekleştirebilmek için fırsat kolluyorlardı. Doğuda ayrıca bağımsız Kürt Devleti kurma gayretleri de vardı.

Doğu Karadeniz bölgesinde Pontusçular faaliyet halinde idiler. Samsun–Sivas bölgesindeki Pontusçular şiddet hareketlerine başlamışlardı. İstanbul Patrikhanesi'nde kurulan Mavri Mira Heyeti illerde çeteler teşkil ediyordu. Pontusçuluk hareketinin başında Fokinidis ve Andriyadis isimli iki Rum mebus vardı. Rum okulları Ortodoks Hıristiyan gençleri silahlandırıyor, Yunan Kızılhaçı da Mavri Mira'nın çalışmalarını destekliyordu. Trabzon bölgesi Rumları bir yandan Paris Barış Konferansı'ndan olumlu bir karar almaya çalışıyor, bir yandan da bölgedeki çetelerini faaliyete geçirmeye uğraşıyorlardı.

Buna karşılık, Edirne bölgesinin haklarını korumak amacı ile kurulmuş olan Trakya–Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti sadece politika yoluyla bölgesinin haklarını korumaya çalışıyordu. İtalyanların işgal ettikleri bölgedeki mülki makamlar durumu protesto ile yetiniyor, askeri birlikler garnizonlarından dışarı çıkmıyorlardı. Konya'da, merkezi İstanbul'da bulunan Teali-i İslâm Cemiyeti'nin şubesi açılmakta idi ki, bölgesine faydasından çok zararı olacaktı. Sivas–Samsun bölgesindeki 3. Kolordu, Rum çetelerinin saldırılarını önlemede ve asayişi sağlamada zorluk çekiyordu. Doğu illerinde, özellikle Kürt devleti kurma çabaları yüzünden, asayiş diye birşey kalmamıştı. İtilâf Devletleri tarafından desteklenen Kürdistan Teali Cemiyeti, özellikle Diyarbakır ve Elâzığ'daki şubeleriyle büyük gayret içinde idi.

Van, Erzurum, Trabzon ile kısmen batıya doğru uzanan, 15. Kolordu bölgesine gelince, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ile merkezi İstanbul'da bulunan ve Süleyman Nazif'le Ziya Gökalp tarafından desteklenen Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

Erzurum Şubesi'nin önderlikleri altında milli mücadele bayrağını açmış olan Trabzon ve Erzurumlularla, onlara katılmış olan Doğu Anadolu Türklerinin, başta Kâzım Karabekir Paşa olmak üzere, 15. Kolordu ile yaptıkları gönül, amaç ve işbirliği, bütün vatan için, tek kuvvet ve umut kaynağı idi.

Her ne kadar, S. Selek Anadolu İhtilâli adlı kitabında "Mustafa Kemal Paşa'nın Trabzon'da da güven verici bir izlenim edindiğini sanmıyoruz" demekte ise de, aynı kitapta yayınlanan Mustafa Kemal Paşa'ya ait raporlarda "Trabzon vilâyetine gelince, Rumların bu vilâyetteki vukuatları ve çetelerin faaliyetleri azdır. O da Trabzon vilâyeti halkının uyanıklığındandır. ... Samsun havalisinde, Türk ahali, hükümet tarafından korunamadığından, bazı Lâz çetelerini Trabzon havalisinden getirerek mal ve namuslarını muhafaza zorunda kalmışlardır" denilmiş olması ile bu sanının yanlışlığı kendiliğinden meydana çıkar. (S. Selek, Anadolu İhtilâli: 192, 259)

Gerçek olan da o idi ki, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti yerleşme, gelişme, benimsenme ve güvenilme bakımlarından örnek durumda idi. İstanbul'da devlet ileri gelenlerinin de katıldığı İngiliz Muhipleri Cemiyeti kurulmaya çalışılır, bir kısım aydınlar "manda" taraftarlığı ile büyük devletlerin kanatları altına sığınmayı düşünürken ve Anadolu'nun öteki bölgelerinde henüz bir derlenip toparlanma yokken; halktan gelen, halka dayanan, halkla beraber olan ve kuruluşu —Anadolu İhtilâli'ni, Kutsal İsyan'ı, İstiklâl Savaşı'nı da içine alan— milli mücadelenin ilk adımını teşkil eden Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Rus sınırından Samsun'a kadar, vilâyetin her tarafında teşkilatını kurup yerleşmiş, silahlı sivil savunma birlikleri kurmuş, komşu illeri birlik ve beraberliğe çağırmış, ordu gücü ile de işbirliği ederek milli mücadele yolunda hızla ilerlemeye başlamıştı. Silahlı sivil halk kuvvetleri ile 15. Kolordu birlikleri bölgedeki çetecilere göz açtırmıyor ve her türlü işgal hareketine karşı hazırlıklı bulunuyorlardı. Bu sebeplerle, 16 Mayıs'ta, Albay Halit Bey komutasında Tortum'da bulunan 3. Kafkas Tümeni'nin Trabzon bölgesine aktarılması ve 8. Alayı'nın Gümüşhane'ye, 11. Alayı'nın İspir yoluyla Hopa bölgesine, 7. Alayı'nın Erzurum üzerinden Trabzon'a gönderilmesi emredilmişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın komutanlığına atandığı 9. Ordu'nun (ki bir ay sonra adı 3. Ordu olmuştur) durumuna gelince, iki kolordusundan birinin (3. Kolordu) merkezi Sivas'tı. Bu kolordunun bir tümeni Amasya'da, bir tümeni de Samsun'da idi. Merkezi Erzurum'da olan diğerine de (15. Kolordu) Kâzım Karabekir Paşa komuta ediyordu. Emrinde dört tümen vardı. Tümenlerinden biri (12. Tümen) Horasan'ın doğusunda, diğeri (11. Kafkas Tümeni) Van'da, Albay Rüştü Bey komutasındaki tümen (9. Kafkas Tümeni) Erzurum'da, Yarbay Halit Bey komutasındaki tümen (3. Kafkas Tümeni) Tortum'da idi. Bu tümen Trabzon'a aktarılmak emri almıştı.

Halit Bey'in tümeni 20 Mayıs'ta yeni bölgesine hareket etti. 8. Alay Gümüşhane'ye geldi, alay karargâhı ile 1. ve 3. taburlar Torul'a yerleşti. Hopa'ya gönderilen 11. Alay'ın 1. Taburu Trabzon'da bırakıldı; 2. Tabur, Pazar bölgesinde eşkiya ve asker kaçaklarını kovuşturmakla görevlendirildi; 3. Tabur Hopa'ya gitti. Trabzon'a gelen 7. Alay'ın karargâhı ile 1. ve 3. Taburları Maçka'da kaldı. Sürmene'ye de yirmi kişilik bir müfreze gönderildi.

Anadolu'daki olayları dikkatle izleyen İngilizler, ilk günden beri açıkça milli mücadele taraftarı olan, Yarbay Halit Bey'in tümeni başında Trabzon bölgesine gönderilmesine şiddetle itiraz ettiler, görevinden alınmasını istediler. İstanbul Hükümeti de İngilizlerin bu isteğini kabul ederek Halit Bey'i İstanbul'a çağırmıştı. Fakat Halit Bey İstanbul'a gitmedi. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ile görüşüp anlaştıktan sonra görevinden ayrılmış gibi Bayburt'a gidip saklandı. Böylece Halit Bey'in görevinden alındığı gibi bir durum yaratılarak itiraz ve şikâyetler önlendi, fakat tümeni yine Bayburt'tan Halit Bey idare etti.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da bulunduğu sırada hükümetin, ordunun, milletin, Doğu Karadeniz bölgesinin genel durumu böyle idi. Ve asayişsizliği bahane eden İtilâf Devletlerinin, her an, Samsun–Trabzon kıyılarına bir çıkarma yapmalarından endişe ediliyordu.

Mustafa Kemal Paşa, herşeyden önce, Samsun'un durumunu inceledi. Halk üzgün ve bezgin bir haldeydi. Şehirde Müslüman Hintlilerden kurulu bir İngiliz askeri birliği vardı. Rum çeteleri sokaklarda serbestçe dolaşıyorlardı. Samsun Liman Başkanlığı idaresinde iken Mustafa Kemal Paşa'nın emrine verilen, Karadeniz kıyılarını kontrolle görevli Trabzon ve Sinop isimli iki gambot akaryakıtsızlıktan limanda öylece duruyorlardı. (E.

Nutku, İstiklal Savaşında Denizciler: 26) Ve Samsun mutasarrıfının, halkı çetelerden koruyabilecek gücü yoktu. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a yazarak mutasarrıfın değiştirilmesini istedi. Tümen komutanının düşüncelerini de beğenmemişti, hemen değiştirdi. Polis Müdürü Refik Bey'i (Koraltan) milli mücadele taraftarı, uyanık ve hareketli bir memur olarak gördü, durum ve tutumundan memnun kaldı. (Tarih Vesikaları, no:12: 401-409; M.T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, c. I: 83-84; Yakın Tarihimiz, no:12:356-359)

Mustafa Kemal Paşa, bir kaç gün içinde, Samsun'u şöyle bir düzene soktuktan sonra, 25 Mayıs'ta Havza'ya gitti. (Yakın Tarihimiz, no:12:82-84)

Aynı gün, Yunan bandıralı bir gemi Giresun limanına demirledi ve bir göçmen kafilesini karaya çıkardı. Evvelce buralardan Rusya'ya gitmiş oldukları iddia edilen bu göçmen kılıklı Rumlar, aslında bölgedeki çeteleri takviyeye geliyorlardı. Böylece, bölgedeki çeteler günden güne artıyor, kuvvetleniyor ve saldırılar şiddetleniyordu. Bunların en azılılarından biri de Haçıka Çetesi idi. Fakat Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Giresun Şubesi gönüllüleri ile yaptıkları çarpışmada tamamen yok oldu. (M.T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, c.I: 82)

Bu sıralardadır ki, Ayvalık'a gelen bir Yunan Kızılhaç gemisinin karaya asker çıkartması üzerine, esasen silaha sarılmak zorunda kalmış olan Egeliler de teşkilatlanmaya başlamışlar, Redd-i İlhak cemiyetlerinde birleşik kuvvetlenme yolunu tutmuşlardı. Bunlar, hem işgalci ve çetecilere karşı bir savunma, karşı koyma, hem de kendi hükümetinden birşey beklememe, ona başkaldırma, ona karşı ayaklanma hareketleri idiler. Milli mücadelenin "ayaklanma" hareketi bütün Anadolu'ya yayılıyordu.

İstanbul Hükümeti, hâlâ birşey yapamaz durumdaydı. Ne yapacağını da bilemiyordu. Nihayet, durum hakkında türlü kuruluşların düşüncelerini öğrenmek isteyen Padişah Sultan Vahdeddin, bir Şûra-yı Saltanat (Saltanat Meclisi) toplanmasını emretti. Bu "İrade-i Padişahî" üzerine, 26 Mayıs 1919'da Yıldız Sarayı'nda Şûra-yı Saltanat toplandı. Toplantıda bakanlar kurulu, devlet ileri gelenleri ile danıştay, sayıştay ve temyiz mahkemesi başkanları, din büyükleri, profesörler, basın temsilcileri ile siyasi dernek ve partilerin delegeleri vardı. Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ni Süleyman Nazif Bey, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ni de genç gazeteci ve avukat Ömer Fevzi Bey temsil ediyorlardı.

Padişah'ın kısa bir açış konuşmasından sonra Sadrazam Damat Ferit Paşa huzurunda görüşmelere başlandı. İlk sözü Meclis-i Ayan'dan Ahmed Rıza Bey aldı ve bu toplantının bir şûra-yı saltanat hâlinde değil, bir şûra-yı milli (milli meclis) hâlinde yapılmasını istedi. Tıp Fakültesi profesörlerinden Âkil Muhtar Bey, Osmanlı Devleti'nin milli bir sınırla yaşamasını sağlamak zorunluğunu ileri sürdü. Baro Başkanı Celâleddin Arif Bey, Şûra-yı Saltanat'ta millet adına söz söyleyebilecek kimselerin toplanmasının gerektiğini belirtti. Basın temsilcisi Rauf Ahmed Bey, milletin de memleket idaresine katılması yolundaki düşünceleri benimsedi ve fakat sözlerini Amerika'nın himayesini istemekle bitirdi. Vahdet-i Milliye Partisi'nden Hamid Bey, milli birliğin kurtarılmasının halifeliğin tam olarak muhafazası ile mümkün olduğunu anlattı. Ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin genç ve ateşli delegesi Avukat Ömer Fevzi Bey saltanat idaresine başkaldırmayı ve hükümete karşı ayaklanmayı cesaretle dile getiren bir konuşma yaptı. "Bu Yüksek Meclis'in toplanma maksadı ne olursa olsun bugün milletin kaderi hakkında rey vermek, mütalâa beyan etmek hakkına sahip değildir. Uçurumun kenarına gelmiş olan millet, kendi kaderi hakkındaki kararın ancak kendi kalbinden, kendi ruhundan doğan bir heyet tarafından verilmesini ister" diye söze başlayan Ömer Fevzi Bey; hükümetin başka bir yöne, milletin başka bir yöne gitmesinin âdet hâline geldiğini, artık bu gelenekten vazgeçilmesi gerektiğini, millet yolunda olmayan bir hükümetin milletin kaderi hakkında karar alamayacağını, bunun için milletin düşünce ve duygularına müracaat etmek gerektiğini, artık hükümetle milletin ayrı ayrı yollardan gidemeyeceğini, bu birleşmeyi de ancak bir şûra-yı millinin (milli meclis) sağlayabileceğini anlattı. Millete, millet iradesine dayanmayan hükümetlerin sadece savunma durumunda kaldıklarını, oysaki, milletin davacı dilini kullanabileceğini, milletinin diliyle konuşamayan hükümetlerin Avrupa kamuoyunda değer kazanamayacağını, milli siyasetlerin hâkim olduğu bir çağda, hükümetlerin değil, milletlerin birbirine hitabetmesi gerektiğini, bunun için de bir milli meclise ihtiyaç olduğunu belirtti. Yalnız İstanbul'daki aydınların düşüncelerini öğrenmekle yetinilemeyeceğini, özellikle felaket acısını kendi göğsünde çekmekte olan iller halkının göz önünde tutulması gerektiğini açıkladı ve "Bu yapılmazsa, taşranın düşünce ve duyguları üzerinde dolaşan sağanaklar, fırtınalar meydana getirebilir. Bu ciheti, muhterem heyetimizin, sayın meclisin dikkat nazarına arzeylerim" demek suretiyle bir Anadolu ayaklanmasının ilk ihbarını da yapmış oldu. Bütün bu sebeplerle Saltanat

Şûrası yerine Milli Şûra toplanmasını ve milli meclisin içinden doğacak bir hükümetin iş başına getirilmesini açıkça isteyen Ömer Fevzi bey sözlerini şöyle bitirdi: "Gerçeğe doğru gitmek ve gerçeği görmek gerekir. Bu gerçek, milletin kendi mukadderatını kendinin tayin etmek istediğidir. Bunu anlamak için de bir milli heyet vücuda gelmelidir. Bendeniz bu kanaatteyim."

Ömer Fevzi Bey'den sonra söz alan Milli Kongre Fırkası'ndan Hüsnü Bey de "milli meclis" fikrini destekledi. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'ndan Sadık Bey'in yazılı beyanında ise Osmanlı Devleti'nin eski ve tarihi dostu olan bir büyük devletin yardımının sağlanması tavsiye ediliyordu. Sulh ve Selâmet Fırkası'ndan Ferit Paşa da hükümetlerin milli iradeden doğmuş olmaları fikrini savundu. Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nden Süleyman Nazif Bey, doğu illerinin durumunu anlatarak buraların Türk vatanının ayrılmaz bir parçası olduğunu, bölgede çok az sayıda Hıristiyan bulunduğunu, Doğu Türklerinin kimseye kötülük yapmadıklarını, bütün bunların Avrupa'dan gelecek bir heyet tarafından araştırılmasına razı olduklarını anlattı. Milli Ahrar Fırkası'ndan Refik Bey, güvenilir bir hükümetin iş başına getirilmesini istedi. Sosyal Demokrat Fırkası'ndan Hasan Rıza Bey Türk milletinin suçsuz ve masum olduğunun Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'na duyurulması dileğinde bulundu. Ve Şûra-yı Saltanat belli bir sonuca varmadan toplantısını bitirdi. (M.T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken: 94-119)

23 Mayıs günü de, Sultanahmet Meydanı'nda, İzmir'in işgalini protesto eden meşhur miting yapıldı. Ve aynı gün, mitingden sonra, Gazeteci Velid, Ahmed Cevdet, Binbaşı Osman, Rizeli fındık tüccarı Kalkavanoğlu İlyas Sami ve akrabası armatör İbrahim Kaptan ile ortağı Bayburtlu Tüccar Tayyarağazade Necip beylerin katıldıkları özel bir toplantıyı Trabzon eski Gümrük Müdürü Nuri Bey idare ediyordu. Herkes sonsuz bir vatanperverlik heyecanı içinde, İstanbul'da, gizli ve silahlı bir teşkilatın kurulup düşmanlara karşı harekete geçilmesi noktasında birleşiyordu. Tam bu sırada, genç bir deniz subayı dinleyenlerini etkileyen şu sözleri söyledi:

"İstanbul'da göz önündeyiz. Düşman içimizde ve maalesef hâkim vaziyettedir. Teşkilat yaptığımızı sezince fırınları kapatıp halkı ekmeksiz, ve boruları kesip susuz bırakabilir. En isabetli hareket, şimdilik, burayı bırakıp Anadolu'ya geçmek ve orada teşkilat yapmaktır."

İleri sürdüğü düşüncesi toplantıda bulunanların oybirliği ile kabul edilen bu genç deniz subayı Trabzonlu Ali Şükrü Bey idi. Anadolu'da çalışma kararına varılır varılmaz Rizeli Kalkavanoğlu İbrahim Kaptan heyecanla ayağa kalkarak, "Sahibi ve süvarisi bulunduğum Kırım isimli gemim şu andan itibaren emrinize amadedir. Anadolu'ya geçecekleri, silah ve cephaneyi parasız taşımaya hazırım" dedi.

Bir kaç gün sonra da, Ali Şükrü Bey ile Binbaşı Osman Bey, alınmış olan karar gereğince, Kırım vapuru ile Trabzon'a gittiler. (İ.S. Kalkavanoğlu, Milli Mücadele Hâtıralarım: 10-12)

İstanbul'da Padişah ve hükümet güçsüzlük ve beceriksizlik içinde bocalayadursun, vatanın işgali devam ediyordu. Şimdi İtilâf Devletlerinin dikkat ve ilgileri Trabzon'a yönelmişti. Bu sebeple, Mustafa Kemal Paşa, 29 Mayıs'ta Havza'dan Kâzım Karabekir Paşa'ya bir telgraf çekerek Trabzon'un da, İzmir gibi, işgalinin ihtimal dâhilinde bulunduğunu ve böyle bir hal karşısında uygulanacak plânı bildirdi. Bu plâna göre, doğudaki işgal hareketi iki türlü olabilirdi:

a) Ya Karadeniz kıyılarındaki Rumlar ayaklanır, Rum çeteleri vilâyeti yağma edebilirlerdi. Bu takdirde jandarma ve askeri birlikler ayaklananları takip edecek, halk da kendi köylerini koruyacaktı.

b) Veya yabancı devlet askerleri çıkarma yapabilirlerdi. Eğer çıkarma yapanlar yalnız Yunanlılar ise halk ve asker birlikte karşı koyacak ve Yunanlıların işgal kuvvetlerini vatan topraklarından dışarı atacaklardı. Eğer çıkarma yapanlar İtilâf Devletlerinin askerleri iseler, yine asker ve sivil kuvvetler birlikte savaşarak işgal kuvvetlerinin kıyılarda tutunmalarını güçleştirecek ve içerilere sarkmalarını önleyeceklerdi. Eğer bu çıkarmalar sırasında Ermeniler veya Gürcüler de taarruza geçerlerse onlara karşı da gerilla savaşı yapılacaktı.

Bu bildiri üzerine, 15. Kolordu Komutanlığı derhal gerekli tedbirleri aldı. Trabzon'a bir çıkarma yapıldığı takdirde; il merkezindeki tabur yavaş yavaş Boztepe'ye çekilecek ve Değirmendere kesiminde Erzurum şosesini örtecek, içerilere çekilmek isteyen subay ve erleri komutası altına alacaktı. Pazar'daki alay kıyıdan Trabzon'a doğru ilerleyecek, Of telgrafhanesi ile, Bayburt üzerinden, tümenle bağlantı kuracaktı. Şayet çıkarma Pazar bölgesinde olursa çarpışarak dağlara çekilecekti. Çıkarma Giresun

taraflarında olursa oradaki tabur geri çekilecek ve Kulakkaya telgrafhanesiyle tümeni bulup bağlantı kuracaktı. Askerî birliklerle işbirliği yapacak olan milli kuvvetleri idare edecek olan bölge ileri gelenlerine de hazırlıklı olmaları bildirildi.

Bu sırada Ali Şükrü Bey de Trabzon'a varmış, Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti idarecileriyle temasa geçmişti. Binbaşı Osman Bey Trabzon'da görüp duyduklarını arkadaşlarına haber vermek üzere İstanbul'a döndü. Kırım vapurunun sonraki seferi ile de İlyas Sami Kalkavanoğlu Trabzon'a geldi. Trabzonlular elde olan imkânlarla zâten silahlanmış, gerekli tedbirleri almışlardı. Fakat eldeki silahlar yeterli değildi. İstanbul'dan silah ve cephane istediler ve "gerisine karışmayın" dediler. İlyas Sami Bey İstanbul'a döner dönmez Rumelifeneri'ne giderek Boğaz'daki Karadenizlilerle görüştü. Yurtsever Karadenizliler bu milli göreve çoktan hazırdılar. Fakat düşman donanmasının her an kontrol altında tuttuğu Boğaz'dan nasıl çıkacaklarını bilemiyorlardı. İlyas Sami durumdan Gazeteci Velid Bey'i haberdar etti. Velid Bey ona, İtilâf Devletleri donanmasında ve kontrol gemilerinde tercümanlık yapan İran uyruklu bir Ermeni'nin adresini verdi. İlyas Sami Bey gidip bu Ermeni'yi buldu ve para teklifi ile elde etmeye çahştı. Fakat hiç ummadığı bir cevapla karşılaştı. "Ben", diyordu, "hak etmediğim parayı almam. Kaldı ki, benim Türklere minnet borcum da vardır. Çünkü ben Türk mekteplerinde yetiştim. Ne öğrendimse bu mekteplerde öğrendim, hattâ bildiğim yabancı dilleri bile... Size yardım etmezsem kâfir-i nimet olurum. Yalnız gemileriniz yola çıkmadan bana haber verin. Çünkü Yunanlıların bana itimatları yoktur. Onların kontrol nöbetlerine rastlamasın."

Ve bu görüşmeden sonra İstanbul'daki bütün Karadenizliler faaliyete geçtiler. Milli Mücadele'nin önce Karadeniz kıyılarına, sonra bütün Anadolu'ya gizli silah ve cephane sevkiyatı başladı. (İ.S. Kalkavanoğlu, Milli Mücadele Hâtıralarım: 12-15)

(Ermeni tercüman, Milli Mücadele gayretlerine büyük bir sadakatle yardımcı oldu. Fakat bir gün İngilizler kendisinden şüphe edip yakalamaya kalkışınca Karadenizliler bir gecede tercümanı, bütün ailesiyle birlikte, Bulgaristan'a kaçırdılar. 1949'da tekrar İstanbul'a geldi. 1957 yılına kadar İstanbul'da yabancı dil öğretmenliği ve fotoğrafçılıkla geçindiği biliniyor).

Milli Birliğe Doğru

Tehlikeler büyüyüp yaklaştıkça, her bölgenin kendi başına hareketinin yeterli olamayacağı gerçeği açıkça meydana çıkıyor, her bölgedeki sivil–asker işbirliği gibi türlü bölgelerdeki gayretlerin de birleştirilerek milli birliğe doğru gidilmesi zorunluğu kendini kuvvetle hissettiriyordu. Esasen Trabzonlular, milli mücadele bayrağını açtıkları ilk günden beri bu zorunluluğu duymakta ve ilk aşama olarak doğu illeriyle hareket birliğini sağlamaya çalışmakta ve bu konuda özellikle Erzurumlu komşularına başvurmakta idiler.

Erzurumlular da aynı şekilde, Milli Mücadele heyecanı içinde idiler. Fakat, ordu birliklerinin bir gün Erzurum'u da boşaltıp gitmelerinden büyük kuşku duyuyorlardı. Eski Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa zamanında bir türlü ordu ile işbirliği kurup bu kuşkularından kurtulamamışlardı. Ne var ki, yeni Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa gelir gelmez, Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi idarecilerini çağırmış, onlara ne pahasına olursa olsun askeri birliklerin katiyyen Erzurum'u terketmeyeceklerini, son nefere kadar çarpışacaklarını, herhangi bir saldırı karşısında halkın da başka yere göç etmeyi düşünmeyerek askeri kuvvetlerle işbirliği etmesini söylemiş, güven ve sevinç içinde Kâzım Karabekir Paşa'ya bağlanmış olan Erzurumlular, idare kurulu üyelerinden Gazeteci Necati Bey aracılığında 15. Kolordu ile işbirliğini sağlamışlar ve bütün güçleriyle milli mücadele gayretlerini geliştirmeye koyulmuşlardı.

Mustafa Kemal Paşa'nın, doğu kıyılarına da bir çıkarma yapılması ihtimalinden bahseden 26 Mayıs tarihli telgrafı Erzurum'a varıp da 15. Kolordu tarafından gerekli tedbirler alınırken milli mücadele heyecanları son haddine varmış olan Erzurumlular da Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesini toplantıya çağırdılar. Erzurumlu bütün aydın ve bilginler ile memur ve subay, eşraf ve ileri gelenlerin katıldığı Kongre'de en önemli konu olarak milli gücü kuvvetlendirebilmek için milli birliğe gitmenin gereği üzerinde duruldu ve Türk milli mücadelesinde milli birliğe gidişin ilk adımını atarak Trabzonlulara aşağıdaki telgrafı çektiler:

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne:

Irki, dini ve tarihi birliklerinin yanı sıra kaderleri de ortak olan Trabzon ve Doğu Vilayetlerininin işbirliği etmeleri gereken tarihi an gelmiştir. Trabzon, vilâyetlerimizin nefes borusu ve gözü; ve buralar Trabzon'un bel kemiğidir. Trabzon'un bizlersiz, biz iç vilâyetlerimizin de Trabzon'suz yaşaması imkânsızdır. Bugün kutsal vatanımıza göz diken muhterisler maksatlarına doğru önemli adımlar atmaktadırlar. Aramızda oluşacak işbirliğinin bütün o ihtirasa karşı koyabileceği inancını beslediğimizden muhterem ve vatansever Trabzonlu kardeşlerimize kardeşlik ve yardım eli uzatmaya; ve kaderdaşımız olan diğer beş vilâyetle beraber işbirliği etmeye davetle ve duruma göre birlikte tavır almak ve Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin İstanbul'daki merkezi uygun görürse Erzurum'da veya diğer bir vilâyette toplanacak olan kongreye sizin de katılmanızı teklif ediyoruz. Bu husustaki fikir ve görüşünüzün zaman kaybetmeden bildirilmesini önemle temenni eyleriz. Haklı davamızın dostl ve düşman gözünde tecellisinin bu işbirliğinin ilk semeresi olacağı hususunda inancımız kesindir.

Erzurum Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

(Özgün metin için bkz. Ekler: Belge 1)

Erzurumlular bu telgraflarında özet olarak, "yurdumuzu ellerine geçirmek isteyenler sinsice ilerliyorlar. Bizler de doğuda herhangi bir yerde toplanıp milli mücadele gayretlerimizi birleştirmek ve bu toplantıda doğu illeri ile tarih, din ve "soy" birliği olan Trabzonluları da aramızda görmek istiyoruz. Dost ve düşman gözünde milli birliğimizi meydana çıkaracak olan bu toplantı ve yeri hakkındaki düşüncelerinizi bize bildirin" diyorlardı.

Erzurumluların telgrafı geldiği zaman Trabzonlular da, gelişen olaylar karşısında alınacak tedbirleri görüşmek üzere, ilin her köşesinden gelmiş delegelerle Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin merkezinde toplantı hâlinde idiler. Gelen telgraf hemen okundu ve derhal bu konunun görüşülmesine başlandı. Trabzonlular büyük sevinç içinde idiler. Çünkü Erzurumluların bu isteği, Trabzonluların ilk günden beri gerçekleşmesine çalıştıkları bir arzuları idi. (Bkz. Ek 3) Hemen her fırsatta Doğulu kardeşlerine ve özellikle Erzurumlu komşularına bu isteklerini açıyorlardı. Gümüşhane delegesi Zeki Bey'in hâtıralarında kaydettiğine göre, son teşebbüs de kendisi ile Rize delegesi Mühendis Osman Nuri Bey'in bir gün evvel birlikte verdikleri bir önerge olmuş, önergenin Kongre Genel Kurulu tarafından oybirliğiyle kabul edilmesi üzerine Erzurum'a aynı mahiyette bir telgraf çekilmiştir. (Bkz. Ek 10)

Erzurum'dan gelen telgraf üzerindeki görüşmeler çabuk bitti. Vakit geçirilmeden Doğu İllerinin bir toplantıya çağırılmasına, Doğu İlleri Kongresi'nin Erzurum'da yapılmasına, Trabzon'un da en geniş kadrosu ile kongreye katılmasına, bütün ilçelerin en az birer delege göndermesine karar verildi ve bu karar aynı gün telgraflarla Erzurum'a ve diğer doğu illeri olan Sivas, Diyarbakır, Bitlis, Van ve Elâzığ'a bildirildi:

30 Mayıs 1335 (1919)

> Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti,
>
> Erzurum Şubesi'ne,
>
> Vilâyetimizde toplanan ve bir kaç günden beri çevre vilayetlerden gelen bütün delegelerin eksiksiz katılımı ile oturumları süren Kongre, geleceğin karanlık bulutlarına karşı gereken önlemleri

almak ve merkezi Erzurum Vilâyeti olmak üzere Doğu Vilayetleri delegelerinden oluşacak büyük bir kongrenin kısa bir zaman içinde toplanmasını oybirliğiyle kararlaştırmıştır. Sınrda yer alması, öteden beri kaybedilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış olması ve merkezi konumu nedeniyle Erzurum'un adı geçen vilayetler arasında geleneksel ve tarihi bir yeri vardır. Toplantının orada yapılmasını ve milli amaçlara ulaşmak için bir an önce yapılmasını şiddetle arzu etmekteyiz. Keyfiyetten Sivas, Diyarbakır, Van, Bitlis, Mamuretülaziz [Elazığ] vilâyetlerini haberdar eyledik. Gönderilecek delegelerin milleti hakkıyla temsil etmeleri için her kazanın en az bir delegesi bulunması esasını kabul ettikleri, orada düzenlenecek olan kongrenin toplanma günü acilen telgrafla bildirildiğinde vilâyetimiz, delegelerini göndermekte gecikmeyecektir. Diğer vilayetlerle de haberleşilerek bu hususun sağlanması bu türden faaliyetlere bakar. Cenab-ı Hakk'ın lütfuna, inayetine ve "bir diğerine bağlılıklarını her zaman çeşitli yollarla gösteren Anadoluluların (direnmedeki)" azim ve sebatına dayanarak hareketimizin başarıyla sonuçlanacağına güvenimiz tamdır.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Kongresi

(Özgün metin için bkz. Ekler: Belge 2)

Erzurumlular, aynı gün aldıkları bu cevabı, yine aynı gün aşağıdaki telgrafla karşıladılar:

30 Mayıs 1335 (1919)

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne:

Teklifiniz burada büyük hürmetle karşılandı. Artık kaderlerimiz gibi, amaçlarımız ve çalışmalarımız da birdir. Doğu Vilayetlerindeki kutsal İslam hukukumuzun savunulması ve korunmasına yönelik milli ve tarihi görev, "kan, tarih ve din bakımlarından yekvücut olan Türk ve Kürt"e düşmüş olduğundan ve yüce teklifinize tamamen katılmış olduğumuzu belirtilerek, kardeşçe mektbunuzun önemle dikkate alınması da vurgulanarak Şark Vilayetlerine yazıldı. Genel kongre esaslarını hazırlamaya başladık. Diğer vilâyetlerden cevap gelmesinden sonra kongrenin toplanması için durum bildirilecektir. arzı. Gelecekten emin olarak samimi saygılarımızı teşekkürlerimize ekleriz.

Vilâyat-ı Şarkiye Müdafai Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

(Özgün metin için bkz. Ekler: Belge 3)

Erzurumlular bu telgraflarında Trabzonlulara teşekkür ediyorlar ve Trabzonluların teklifi gereğince Erzurum Kongresi hazırlıklarına başladıklarını ve öteki illerden cevap alınınca kongre gününün tesbit edileceğini bildiriyorlardı. İşte Milli Mücadele tarihimizin meşhur Erzurum kongresi böyle kararlaştırıldı. Bu karar, başka hiç kimsenin baskısı ve etkisi olmadan, milletin kendi ruhundan, kendi iradesinden çıkmıştır. Ve Erzurum Kongresi'nin önemi, değeri, büyüklüğü ve eşsizliği bu özelliğindedir.

Fakat, Erzurum Kongresi'ni meydana getiren olayın, daha da ileri, bütün Türk milliyetçilik anlayışını ilgilendiren bir büyük değeri daha vardır. Bunu da çekilen telgrafların metninde buluyoruz: Erzurumlular, Trabzonlulara çektikleri ilk telgrafta Doğulularla Trabzonluların "tarih, din ve soy" bakımından birbirine bağlı olduğunu belirterek söze başlıyorlardı. Trabzonlular da cevaplarını "türlü sebeplerle birbirlerine bağlı olduklarını her zaman açıklayan Anadolulular" diye bitiriyorlardı. Erzurumluların bu cevaba karşılık olan telgraflarında ise, "mukadderatı gibi tarihi ve milli görevi bir olan kan, tarih, din birliği ile tek bir varlık halindeki Türk-Kürt " deyimi ile Türk Milliyetçiliğinin gerçek prensibi tespit ediliyordu. İşte, Milli Mücadele, milli bütünlüğümüzü Türk, Kürt, Laz, Çerkes diye, bilerek veya bilmeyerek parçalayanlara karşı, hepsini aynı soydan ve aynı babanın evlâtları kabul eden bu gerçek Türk milliyetçiliği anlayışı ile başladı. Milli birlik bu anlayışla kuruldu, Milli Mücadele bu anlayışla gelişti. Ve Albayrakçı Erzurumlu Necati Bey'in bu uğurda unutulmaz gayretleri oldu.

Nitekim, doğunun ve kuzeydoğunun Kürt ve Laz denen dağlı ve kıyılı kardeş Türk çocukları, Milli Mücadelenin ve milli birliğe doğru gidişin ilk önemli hamlesi olan Erzurum Kongresi'nin kararını alırlarken batı bölgesindeki kardeşleriyle elbirliği eden Çerkes Türkleri de düşman karşısındaki ilk ve kuvvetli cepheleri kuruyor, Kocaeli bölgesindeki kuva-yı milliyelerin kurulmasında Hopalı, Rizeli, Trabzonlu fedailer büyük gayretler gösteriyor, İstanbul'daki Karadenizliler milli mücadele tarihine destanlar yadigâr ederek binbir güçlük ve fedakârlık içinde Anadolu kıyılarına silah ve cephane kaçırıyorlardı. (E.B. Şapolyo, Kuva-yı Milliye Tarihi; İ.S. Kalkavanoğlu, Milli Mücadele Hâtıralarım)

Millet bu gayretler içinde iken, 1 Haziran'da, İstanbul Hükümeti Paris Barış Konferansı'na çağrıldı. Sadrazam Ferit Paşa'nın başkanlığında eski sadrazamlardan Tevfik Paşa, İçişleri Bakanı Ali Kemal, Maliye Bakanı Tevfik, Danıştay Başkanı Rıza Tevfik, Dışişleri Müsteşarı İzzet Fuat Paşa'nın gönderilmesi kararlaştırıldı. Fakat gideceklerin adlarının duyulması kamuoyunda tepki yarattı. Türlü parti ve dernek temsilcilerinin birlikte imzaladıkları, 4 Haziran tarihli telgrafla Konferans'a gideceklerin her yönden güven kazanmış kimseler olması istendi ve heyettekiler protesto edildi.

Bunun üzerine, İçişleri Bakanı Ali Kemal Bey ile Dışişleri Müsteşarı İzzet Fuat Paşa heyetten çıkarıldılar. 6 Haziran'da da Sadrazam Paris'e hareket etti.

Fakat, artık milletin ne İstanbul Hükümeti'nin gönderdiği heyetten, ne de Paris Konferansı'ndan ve Büyük Devletlerden birşey beklediği yoktu. Durum apaçıktı. Yunanlılar İzmir'i mezbaha haline getirmişlerdi. Ermeniler Erzurum'a hücuma hazırlanıyorlardı. İngiliz Binbaşısı Nowill, İstanbul'da, Kürt devleti kurma yolunda temaslarda bulunuyordu. ABD Başkanı Woodrow Wilson, Türklerin artık Avrupa'dan ve İstanbul'dan tamamen çıkarılması gerektiğini söylüyor, İngiltere Başbakanı Lloyd George, Türklere Avrupa'da ve Boğazlarla denizlerde hiç yer verilmemesini ileri sürüyordu. (E. Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye: 194, 202, 281)

Ve millet kendi milli mücadele gayretlerini arttırmaya çalışıyordu. Nitekim, Erzurumlular, 17 Haziran'da Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesinin il kongresini toplantıya çağırdılar. 25 Haziran'a kadar süren bu kongrede, Trabzonluların teklifine uyarak, doğu illeri ile Trabzon ilinin, 10 Temmuz 1919'da, Erzurum'da müşterek bir kongre yapmalarına karar verdiler, kararı doğu illeri ile Trabzon'a bildirerek delegelerini seçmelerini istediler, Trabzon'da olduğu gibi bir de silahlı gizli teşkilat kurma imkânlarını aradılar.

Trabzonlular ise, Erzurumluların telgrafını alır almaz derhal harekete geçtiler. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti teşkilatı vilâyetin her tarafında delege seçimi hazırlığına girdi. Bütün Doğu Karadeniz bölgesi yeni bir milli mücadele heyecanıyla ayaklanmıştı. Karadenizliler Erzurum Kongresi'ne en seçme evlâtlarını göndermek için çırpınıyorlardı.

Bu arada, İstanbul'daki Karadenizlilerin kıyılara silah ve cephane kaçırma çabaları da Milli Mücadele tarihine destanlar yadigâr ederek devam ediyordu. Fakat İngilizler de sıkı takibe başlamışlardı. Sadıkoğullarının İtalya'dan yeni almış oldukları için hâlâ İtalyan bandırasını taşıyan Mariyanina adlı gemisi Samsun limanına sabun sandıkları içinde silah çıkarırken vinçten düşen bir sandığın parçalanması üzerine yakalanmış, İtalyanlara teslim edilmiş, malları İstanbul'dan yükleten Rizeli Hacı İbrahim Ak Efendi hapsedilmişti. 21 Haziran'da da bir İngiliz müfrezesi Rumelifeneri'ndeki camiyi kuşattı ve Rizeli Hacı Şakir Kaptan ile 25 kişilik ekibini, teravih namazı kılarlarken yakaladılar. (İ.S. Kalkavanoğlu, Milli Mücadele Hatıralarım: 17-18, 71)

Bu sırada batıda da, milli mücadele alanında ve milli birliğe doğru bir takım gelişmeler oluyordu. Mayıs sonunda Ayvalık cephesinde silahlı karşı koyma hareketleri olmuştu. Haziran başında, Yunanlılar Menemen, Manisa, Nazilli ve Aydın çevresini işgale kalkışınca Denizli Mutasarrıfı Faik Bey'in (Öztrak) desteği ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi ile arkadaşlarının gayretiyle "Denizli Heyet-i Milliyesi" kuruldu. Bu heyetin 10 Haziran'da yayınladığı beyanname ile meydana gelen Denizli Kuva-yı Milliyesi 21 Haziran'da Nazilli'ye vardı. Oradaki topçu birliği ve Yürük Ali Efe ile birleşti. Hep birlikte taarruza geçerek Aydın'ı geri aldılar. Böylece Aydın cepheleri kurulmuş olacak, soygunculuktan vazgeçen Demirci Efe de gelip onlara katılacak ve Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı olacak, Mahmut Celâl Bey (Bayar), Ali Galip Hoca takma adıyla bu cephede çalışacaktır. (M. Arif, Anadolu İnkılâbı: 18-22)

Mustafa Kemal Paşa ise, Samsun ve Havza'daki incelemeleri ile, yoksul ve sahipsiz milletin nasıl bir kurtuluş heyecanı içinde çırpındığını görmüş, buna karşılık İstanbul Hükümeti'nin artık hiç bir şey yapamaz durumda olduğunu daha iyi anlamış ve tek çarenin bu kurtuluş heyecanını bir milli birlik ve kuvvet haline getirmek, ancak ve sadece millete dayanan bir milli mücadeleye girişmek olduğuna karar vermiş, çalışmalarını bu amaca yöneltmişti.

Fakat, bu mücadele için, sadece milli heyecan yeterli değildi. Maddî imkâna ve herşeyden önce silah, cephane ve paraya ihtiyaç vardı.

Osmanlı İmparatorluğu "Teşkilat-ı Mahsusa"sında ve Mütareke yıllarında "M.M. Grubu" başkanlığında bulunduğunu bildiren Emekli Süvari Albayı

Hüsameddin Ertürk, tam bu sırada, Albay Budiyeni başkanlığında bir Rus heyetinin Havza'ya geldiğini ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeler yaptığını, Albay Budiyeni'nin, Mustafa Kemal Paşa'ya milli mücadele için her türlü yardımı yapmaya hazır olduklarını, İtilâf Devletlerinin tuttukları Ermenistan, Kürdistan, Pontus devletlerini kurma faaliyetlerine karşı da Türklerin yanında bulunacaklarını, ancak milli mücadelecilerin de padişahlığı ve hilâfeti kaldırıp komünistliği ilan etmeleri ve kuracakları yeni devleti komünistlik esaslarına dayandırmaları gerektiğini ileri sürdüğünü anlatır. (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II: 202)

Mustafa Kemal Paşa'nın da, padişahlık müessesesinin esasen yıkılmak üzere bulunması sebebiyle kaldırılmasının kolay olduğu, mücadele devam ederken İslâm âleminin taraftarlığını sağlayabilmek için hilâfetin ilgasında sabırlı ve dikkatli olmak gerektiği, kurulacak yeni devletin de Rusya'daki rejime benzer bir sisteme, "devlet sosyalizmi"ne dayatılacağı yolunda cevaplar verdiğini açıklar. (S.N. Tansu-H. Ertürk, İki Devrin Perde Arkası: 338-342)

Hüsameddin Ertürk, Rus heyetinin bu görüşmelerden çok ümide kapıldığını ve Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten ayrılarak milli mücadeleye girişmesinden sonra yapılan Rus yardımlarında bu görüşmelerin büyük payı olduğunu da sözlerine ekler.

Gerçekten böyle bir buluşma ve bu şekil bir görüşme ve anlaşma olmuş mudur, kesin olarak bilemiyoruz. Türkiye'de Sol Akımlar adlı kitabında Mete Tunçay sadece "Bir takım söylentilerden, Türkiye'ye askeri ve sivil Rus heyetlerinin geldiği anlaşılmaktadır" demekte (s.68) , not kısmında da Fethi Tevetoğlu'nun bu olayı belgelerle ispatlamaya çalıştığını söylemekle ve İki Devrin Perde Arkası adlı kitabı kaynak diye göstermekle yetinmektedir. (M. Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar: 52)

Şayet bu konuşmalar doğruysa, bu takdirde, gençlik yıllarından beri bir "hükümdar", bir "devlet başkanı" olmayı tasarlayan (Ş. S. Aydemir, Tek Adam I: 124, 285) ve şimdi İmparatorluk'tan geri kalanı kurtarmak isteyen Mustafa Kemal Paşa'nın (L. Kinross, Atatürk: 262) bağımsız yeni bir Türk devleti kurma kararını (Atatürk, Nutuk) İstanbul'da iken verdiğini (M.T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken: 79) ve bunu gerçekleştirme çarelerini ararken bir komite kurup padişahı devirmeyi düşündüğünü (F.R. Atay, Çankaya I: 72, F.R. Atay, 19 Mayıs: 8), sonra elinde hiç bir maddi kuvvet

olmadan mücadeleye atılınca bu imkândan faydalanmak zorunda kaldığını (T. Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da I: 18) kabul etmek gerekir.

Çünkü, Ruslar Boğazların İngilizler elinde kalmasından büyük kuşku duyuyorlardı. Bunu önleyecek her harekete yardımcı olacaklardı. Mustafa Kemal Paşa'nın da bundan yararlanmaya, Bolşevikliğe yakın görünüp, ya da mümkün olduğu kadar yanaşıp muhtaç olunan maddi yardımı sağlamaya çalıştığı düşünülebilir. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşı Hüsrev Bey'in Kâzım Karabekir Paşa'ya yolladığı 7 Haziran tarihli mektupla Mustafa Kemal Paşa'nın Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği 23 Haziran tarihli şifrede bu konuya değinen sözler düşündürücüdür. (K. Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları: 58)

Hüsrev Bey mektubunda şöyle diyordu:

> Bolveşiklik, Bulgar ve Macarların da katılmasıyla, İtilâf Devletlerinin sonu gelmez istek ve açgözlülüklerine, haksızlık ve zulümlerine karşı bir birleşme vesilesi oldu. Kavimlerin alışkanlık ve anlayışlarına göre pek çok değişikliğe uğraması gereken yüksek prensipleri bir tarafa bırakırsak, inşallah en büyük ve sağlam bir millet olan Almanların da bu yöne eğilimleri –bu kadar kötü bir barışı kabul etmemek için– bizlere büyük yarar sağlayacaktır... Herşeyden önce Bolşeviklerle ilişikler kurmak, prensiplerini anlamak; İslâm da, Türk gelenekleri ve belli kuralları da bozulmamak üzere; esaslarının nasıl değiştirilerek kabul olunacağını ve uygulanacağını kararlaştırmak ve fakat düşman saldırılarına karşı koymayı sağlayabilmek için silah, cephane, erzak işlerini sağlam esaslara bağlamak gereklidir. Çünkü, yalnız "Bolşeviklik esaslarını kabullendik" demekle İngiliz, Rum, İtalyan kurşunlarına siper bulamayız. Sadece, Ruslar, Türklerden de şu kadar milyon insan Bolşevikliğe katıldı diye sevinirler. Bu sebeple, bizim Bolşeviklik prensibini kabulümüz, ancak, Rusların Kafkasya'yı istilâ ederek bizimle elele vermeleri ile mümkündür. Seçkin kişiliğiniz, bugünkü mevkiiniz bu konuda millete en büyük hizmeti yapmaya, inşallah, sizi başarılı kılacaktır.

Mustafa Kemal Paşa da, 23 Haziran tarihli şifresinin 3. maddesinde; Bolşevikliğin anlam ve uygulama bakımından incelendiğini, Kazan, Orenburg, Kırım ve benzeri yerlerdeki İslâm halkın Bolşevikliği kabul

etmiş olmalarına rağmen din ve geleneklerine dokunulmamış olduğundan memleketimiz için de bir sakınca olmadığının düşünüldüğünü, ancak tarafsız görünmek suretiyle İtilâf Devletleri kuvvetlerinin memleketten çıkmamaları halinde Türkiye'nin Bolşeviklik istilâsına uğramak tehlikesi bulunduğunu ileri sürerek memleketi işgalden kurtarma yolunda çaba harcamanın uygun olacağını bildiriyordu. (K. Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları: 58)

Hüsamettin Ertürk, Mustafa Kemal Paşa'nın, Havza'da iken, Giresunlu Topal Osman Ağa'yı da çağırtıp görüştüğünü ve Rum çetelerine karşı giriştiği mücadeleye devam etmesini tavsiye ettiğini anlatır. Her ne kadar bu beyanı doğrulayacak başka bir kaynağa rastlanamamış ve tersine, o tarihte Giresun'da bulunan sonra Erzurum'a delege giden Dr. Ali Naci Bey, Topal Osman'ı Erzurum'da ve gıyabında, kendilerinin, Mustafa Kemal Paşa'ya tanıttıklarını söylemiş ise de Erzurum Kongresi'nden dönen delegelerden Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif olanlara karşı Topal Osman'ın takındığı tavır, onun daha önceden Mustafa Kemal Paşa ile bir bağlantı kurmuş olduğunun belirtisi gibidir.

Muhakkak olan şu idi ki, Mustafa Kemal Paşa tek kurtuluş yolunun ve başarı şansının milli mücadelede olduğuna inanmış, bu yola yönelmişti. Ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu tutumu, Anadolu'daki olayları dikkatle izleyen İngilizlerin gözünden kaçmamıştı. Bu sebeple, İstanbul Hükümeti'ne baş vurarak, onun İstanbul'a geri alınmasını istediler. Mustafa Kemal Paşa, bazı önemli konuların görüşüleceği gerekçesiyle, 8 Haziran'da, İstanbul'a çağrıldı. Fakat gitmedi ve çağrılma sebebinin açıklanmasını istedi. Görevine devam ederek, 13 Haziran'da, Havza'dan ayrılıp Amasya'ya vardı. 18 Haziran'daki cevaptan da, İngilizlerin istek ve baskısı üzerine İstanbul'a çağrıldığını anladı. Yine de anlamamazlıktan gelerek görevine ve incelemelerine devam etti. Sivas'ta, Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin şubesi vardı ve herhangi bir kötü olay yoktu. Erzurum'da da Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin şubesi vardı ve bu kuruluş kolordu karargâhı ile işbirliği hâlinde hızlı bir gayret içinde idi. Elâzığ'da hem Kürdistan Teali Cemiyeti'nin, hem de Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin şubeleri faaliyette idi. Ara sıra civar illerle iletişimleri oluyordu. Diyarbakır'da Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin şubesi yoktu. Kürdistan Teali Cemiyeti'nin bazı gençler tarafından açılan şubesi de,

İngilizlerin himayesinde bağımsızlık propagandası yaptığından kapatılmıştı. Bütün il ileri gelenlerini içine alan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ise ilin her tarafındaki kuruluşlarını tamamlamış, milli mücadele yolunda hızla ilerlemekte idi. Rize ve Of'ta, ayrıca, Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin şubeleri vardı. (Nutuk: Vesika 5, 6, 8, 22) Kastamonu gençleri, lise müdürleri Şair Behçet Bey'in gizli himayesinde, 15 Haziran'da, Açık Söz adlı bir gazete çıkarmaya başlamışlardı. İngiliz işgali altındaki Samsun'da genç üniversiteli Cenani Efendi, Ahali isimli gazetesini çıkarmakta türlü müşküllerle çarpışıyordu. (Ö.S. Coşar, Milli Mücadele Basını: 92, 242)

19 Haziran'da, Ankara'daki 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ile eski Bahriye Nâzırı Rauf Bey (Orbay) Amasya'ya geldiler. Recep Zühtü ile İbrahim Süreyya da onlarla beraberdi. Aslen Çerkes olan Rauf Bey, İstanbul'da doğmuş, büyümüş, Hamidiye savaş gemisinin başarılı komutanı olarak "Hamidiye Kahramanı" diye anılmış, İzzet Paşa kabinesinde bahriye nâzırı olmuş, Osmanlı Hükümeti adına Mondros Mütarekenâmesi'ni imzalamış ve fakat Mütareke hükümlerinin vatanın aleyhindeki korkunç uygulanışını görünce Mustafa Kemal Paşa ile anlaşıp Anadolu'ya geçmiş, Bandırma'da Çerkes Ethem'i milli mücadele amacına yöneltmiş, Tümen Komutanı Albay Çerkes Bekir Sami Bey'e bölgede savunma tedbirleri aldırmıştı. (F. Kandemir, Rauf Orbay: 34)

Rauf Bey, bundan sonra, Afyon üzerinden Ankara'ya gelmişti. Ancak, Rauf Bey gibi tanınmış önemli bir devlet adamının Anadolu'ya geçişi, Vali Muhiddin Paşa'yı kuşkulandırmasın diye Ali Fuat Paşa tarafından gizli tutulmuş ve keyfiyet Mustafa Kemal Paşa'ya da kapalı bir şekilde bildirilmişti. (A.F. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları: 66)

Mustafa Kemal Paşa, "Türkiye'yi kurtarmakta gerçek taraftarım ve yardımcım" dediği (F. Kandemir, Rauf Orbay: 26) Rauf Bey'in Anadolu'ya geçişine ve Ali Fuat Paşa ile Amasya'ya gelişine çok sevinmiş ve hemen aynı gün Kâzım Karabekir Paşa'ya bir telgraf çekerek "Bize katılmak üzere yola çıkan ve İzmir'den geçerek oradaki komutan arkadaşlarımızın düşüncelerini de öğrenen Rauf Bey ile Ali Fuat Paşa Amasya'ya geldiler, memleket meselelerini görüşmeye başladık" diye bildirmiştir. (K. Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları: 56)

Bu sırada, 3. Kolordu Komutanı Refet Bey de Amasya'ya gelerek toplantıya katıldı. Hep birlikte genel durumu gözden geçirdiler ve bir Anadolu Hareketi'nin lüzumunda birleştiler. Bunun için de herşeyden önce milli birliğin organize hâle getirilmesini kararlaştırdılar. Sivas'ta bir umumi kongre yapılmasını tasarladılar. Tasarılarını Kâzım Karabekir Paşa'ya da bildirip düşüncesini sordular.

Oysa ki, bu sırada, Kâzım Karabekir Paşa ile tam bir işbirliği halinde bulunan ve çalışan doğu halkı, 10 Temmuz'da Erzurum Kongresi'nin toplanmasına karar vermiş ve bu kararı illere de duyurmuşlardı.

Kongre'ye çağırılan iller yedi tane idi: Erzurum, Diyarbakır, Elâzığ, Van, Bitlis, Sivas, Trabzon. Bazı yazarlar, o günkü il kuruluşları ile bugünkü il kuruluşlarının aynı olmamasından, Kongre'ye çağırılan illerin belirtilmesinde yanlışlıklara düşmüşlerdir. (E.B. Şapolyo, Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi: 322)

Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum Kongresi'nden önce, veya Erzurum Kongresi'nden vazgeçilerek, Sivas'ta bir umumi kongre yapılmak istenmesini uygun bulmadı. Kaldı ki böyle bir kongre yapılması imkânsız denecek kadar zordu. Bir çok illerde herhangi bir milli kuruluş yoktu. Kim delege olacak, nasıl seçilecek, kim seçecek ve nasıl gelecekti? Erzurum Kongresi'nin yapılabilmesi Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin doğu illerindeki şubeleri ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin bütün Doğu Karadeniz bölgesine yayılmış ve yerleşmiş olan teşkilatının büyük gayretleriyle ancak mümkün olabiliyordu.

Buna rağmen, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları 21 Haziran'da yaptıkları son toplantılarında, Erzurum Kongresi'nin kapsamı dışında kalan illerden gönderilecek delegelerle Sivas'ta da bir kongre yapılmasına ve bu illerden gelecek delegeler 10 Temmuz'a kadar toplanabilirlerse, Erzurum Kongresi delegelerinin de toplu halde Sivas Kongresi'ne katılmalarının sağlanmasına karar verdiler ve bu kararı illere de duyurdular.

22 Haziran'da Ali Fuat Paşa Ankara'ya döndü. Rauf Bey Amasya'da Mustafa Kemal Paşa'nın yanında kaldı. Sivas'a gitmek için hazırlanıldı ve Dr. Albay İbrahim Tali Bey önceden Sivas'a gönderildi. Bu sırada Sivas'ta Mülkiyeli Reşit Paşa Vali idi ve Sivas'a yeni gelmişti. (Tarih Vesikaları, no.15: 161-170.) Memleketin durumu hakkında henüz belirli ve kesin bir

görüşü yoktu. Mustafa Kemal Paşa hakkında da fazla bilgi sahibi değildi. Kendisini ziyaretle, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'a geleceğini bildiren İbrahim Tali Bey'den aldığı bilgiler onu düşündürüyordu. Tam bu sırada, 24 Haziran'da, "Büyük bir asker olmasına rağmen siyasetten anlamayan ve bu sebeple görevinde başarı gösteremeyen Mustafa Kemal Paşa'nın, İngilizlerin ısrarlı isteği üzerine azledildiğini, kendisiyle hiç bir resmî muameleye girişilmemesi ve hükümet işlerine ait hiç bir isteğinin yapılmaması" gerektiğini bildiren İçişleri Bakanlığı'nın 23 Haziran tarihli şifresini aldı. Aynı gün Elâzığ valiliğine tayin edilmiş bulunan Kurmay Albay Ali Galip Bey de Sivas'a gelerek Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklaması hususunda kendisini sıkıştırınca Vali Reşit Paşa ne yapacağını şaşırdı, tam bir kararsızlık içine düştü. İbrahim Tali Bey de derhal durumdan Mustafa Kemal Paşa'yı haberdar etti. Mustafa Kemal Paşa hemen yola çıkma kararı verdi ve 25 Haziran'da Amasya'dan ayrıldı. İbrahim Tali Bey, aynı gün, Vali Reşit Paşa'yı bir kere daha ziyaret ederek, herşeye rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'a geleceğini bildirdi. Buna karşılık Elâzığ Valisi Kurmay Albay Ali Galip Bey de, 27 Haziran'da, tekrar Vali'yi ziyaretle Mustafa Kemal Paşa'nın yakalanması hususunda kendisini sıkıştırdı. Reşit Paşa tam bir kararsızlık içinde idi ki, Mustafa Kemal Paşa'nın Tokat'tan Sivas'a hareket ettiğini bildiren telgrafını aldı. Telgrafın çekilişi üzerinden altı saat geçmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın biraz sonra Sivas'a varması gerekiyordu. İşte o anda Vali Reşit Paşa kararını verdi; Mustafa Kemal Paşa'yı resmen karşılayacaktı. Hemen yola çıktı. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, Sivas'a dokuz kilometre uzaklıktaki, Ziraat Çiftlik Mektebi'ne varmış, istirahat ediyordu. Reşit Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı burada karşıladı ve aynı arabada birlikte şehre girdiler. Okul Müdürü Trabzonlu Süleyman Fehmi (Kalaycıoğlu) "Günlük Olaylar Defteri" ne şunları yazdı:

> Hava açık, gök parlak, güneşin sıcaklığı çok. Akşama doğru Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa ile Başhekim İbrahim Tali Bey ve kurmay subaylardan ibaret bir heyet Sivas'a gitmek üzere, Çiftlik'e gelmişlerdir. Vali Reşit Paşa da Sivas'tan, karşılamak için, Çiftlik'e gelmiştir. Sonra Sıvas'a gittiler. (Bkz. Ek 5)

Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi zamanında, bu çiftliğe bir kere daha gelecek ve daha o zaman sahip olduğu bir çiftlik kurma tasarısını genç müdür Süleyman Fehmi Bey ile görüşecektir.

Mustafa Kemal Paşa, Sivas'a vardığı 27 Haziran'da, hakkındaki gizli tamimi öğrendi. Fakat bilmezlikten gelerek Harbiye Nezareti'ne çektiği serzeniş yollu bir telgrafla Sivas'ta dolaşan rivayetlerin aslının ne olabileceğini sordu. Gelen cevapta, gizli tamime hiç değinilmeyerek, 3. Ordu bölgesinden ayrılmasının uygun olacağı, başka herhangi bir yerde istediği görevin kendisine verileceği bildiriliyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın görev durumu nazikleşmişti. Valilikçe dairelere gönderilen tamimden halk da haberdar olmuştu. Sivas'ta yaygın bir İttihatçı aleyhtarlığı da vardı. Duvarlara, Mustafa Kemal Paşa'nın azledildiğine dair yaftalar asılmıştı. Bu durumda Sivas'ta daha fazla kalmayı doğru bulmayan ve geceyi uykusuz geçiren Mustafa Kemal Paşa, sabah olur olmaz Sivas'tan ayrıldı. 2 Temmuz'da Erzincan'a ve 3 Temmuz'da Erzurum'a vardı.

Erzurum kendine güvenen insanların şehri olmuştu. 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Erzurumluların geleneklerine uyarak, isteğiyle görevinden ayrılmış olan Erzurum Valisi Münir Bey ile Bitlis Valiliği'nden azledildiği için İstanbul'a giderken Erzurum'a uğramış olan Mazhar Müfit Bey'i ve Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesi idarecileri ile şehrin ileri gelenlerini beraberine alıp, Ilıca mevkiinde Mustafa Kemal Paşa'yı karşıladı. Birlikte şehre geldiler. Başta Vali Vekili Elhac Kadı Hurşit Efendi olmak üzere vilâyet erkânı, subaylar, tören birliği, kolordu bandosu ve halk İstanbul Kapısı'nda bekliyorlardı. Büyük gösterilerle karşılanan Mustafa Kemal Paşa, doğruca, ordu komutanlığı karargâhı olarak hazırlanan Erzurum Mevkii Müstahkem Komutanlığı binasına gitti ve Sultan Vahdeddin'in tahta çıktığı günün (Cülus-ı Hümayun) yıldönümü dolayısiyle Padişah'a tebrik ve bağlılığını arzeden bir telgraf çekti.

Bu sırada Refet Bey'in 1 Temmuz tarihli şifresini aldı. Refet Bey bu şifresinde; Mustafa Kemal Paşa'ya, son olaylar üzerine işi kesin bir sonuca vardırmak için hemen ordu komutanlığından ve İstanbul'a çağrılmaya sebep olmaması için de askerlik mesleğinden istifa etmesini ve Sivas'a dönmeyip Erzurum'da kalmasını tavsiye ediyordu. Durum ve tutumuna kesin bir yön verme çabası içinde olduğu anlaşılan Mustafa Kemal Paşa bir yandan İstanbul ile ilişiği kesmeyip muhabereyi uzatmakta, bir yandan da doğu illerinin milli mücadele kudret ve gayretlerini tetkik etmekteydi. Gece, yakın arkadaşlarıyla (Kâzım Karabekir Paşa, Vali Münir Bey, Rauf Bey ile birlikte Amasya'ya, oradan da yine birlikte Erzurum'a gelmiş olan eski

mutasarrıflardan Süreyya Bey, eski Vali Mazhar Müfit Bey, Ordu Kurmay Başkanı Albay Kâzım, Kurmay Binbaşı Hüsrev, Doktor Binbaşı Refik Bey) gizli bir toplantı yaptı, durumu anlattı. Düşüncelerini ortaya koydu ve arkadaşlarından hareket tarzlarını belli edecek kararı istedi. İkinci toplantıda Milli Birlik'e doğru gidişin yepyeni bir merhalesi meydana geldi. Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşları, "Doğu illerinin milli mücadele gayretlerine katılma" kararında olduklarını bildirdiler. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın henüz kullanmakta devam ettiği yetkileriyle 5 Temmuz'da, bütün komutanlara gönderdiği bir tamimle önemli haberleşme merkezleri kontrol altına alındı.

8 Temmuz'da İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'nın ordu komutanlığından azlini açıkladı (Tarih Vesikaları, no.5: 325; M.T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, c. II: 270, 271), 3. Ordu'ya bağlı kolordu komutanlıklarına gönderdiği bir tamimle azledilmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın yerine 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın vekâlet edeceğini bildirdi. Aynı günün gecesi, Mustafa Kemal Paşa da sadece ordu komutanlığından değil askerlik mesleğinden de ayrıldığını ve "sine-i millete iltica" ettiğini ilan etti. Bunu bir yazı ile Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi Başkanlığı'na bildirdi. Rauf Bey de, milli mücadele uğrunda, sonuna kadar, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte çalışacağını açıkladı.

Mustafa Kemal Paşa üzüntülü olmaktan ziyade kuşkulu idi. Halk üzerinde büyük etkisi olduğuna inandığı makam ve rütbesinden ayrılışı onu bir kenarda tek başına mı bırakacaktı? (F. Kandemir, Rauf Orbay: 41) Oysa ki milli birliğe doğru gidiş, Erzurum'da bir kongre yapılması kararı ile büyük bir hız kazanmıştı. Bu yolda atılan her adım sevinçle karşılanacaktı. Nitekim öyle de oldu. Önce Kâzım Karabekir Paşa geldi ve komutasındaki kolordu ile birlikte, bundan böyle de, emirlerine amade olduklarını bildirdi. (A.F. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları: 100) Ertesi günü de Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi İl Yönetim Kurulu bir toplantı yaparak, kongre hazırlıklarıyla görevli beş kişilik (Hoca Raif Efendi, Emekli Binbaşı Süleyman, Emekli Binbaşı Kâzım, Gazeteci Necati, Dursunbeyzade Cevat Bey) yürütme kurulu başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın, ve ikinci başkanlığa da Rauf Bey'in getirilmesine karar verdi ve kararı bir yazı ile kendilerine tebliğ etti.

Kuşkularından kurtulan Mustafa Kemal Paşa derhal milli mücadele gayretlerinin başına geçti ve Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki yürütme kurulu ilk toplantısını 10 Temmuz'da yaptı. Aynı gün Erzurum Kongresi'nin açılması gerekiyordu. Fakat delegeler tamamlanmamıştı. Kongre'nin, Meşrutiyet ilanı günü olan 23 Temmuz'da yapılmasına karar verildi. Sonra, Kongre'nin kararına sunulacak prensipler üzerinde hazırlık çalışmalarına başlandı. Mustafa Kemal Paşa, ilk defa Erzurum Kongresi'nde karara bağlanacak olan Misâk-ı Milli'nin müsveddelerinin hazırlanması görevini, Albayrak gazetesi sahibi Süleyman Necati'ye verdi. (Ö.S. Coşar, Milli Mücadele Basını: 193)

Bu sırada, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in kongreye katılmalarının mümkün olup olmadığı meselesi ortaya çıktı. O andaki durumlarına göre kongreye katılabilmelerine imkân yoktu. Çünkü delege değildiler. Erzurum Kongresi için, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Doğu Karadeniz bölgesindeki kuruluşları ile Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Doğu İlleri şubeleri tarafından yapılmış olan delege seçimleri bitmişti. Bu durumda, delege olmayan herhangi bir kimsenin kongreye katılmasını doğru bulmayanlar vardı. "Mesele kötü bir konuşma konusu olmak istidadını göstermeye başlamıştı." (C. Dursunoğlu, Milli Mücadele Erzurum: 98) Kâzım Karabekir Paşa işe el koydu ve Erzurum merkezinin üç delegesinden ikisi (Kâzım ve Cevat Beyler) delegeliklerinden istifa ederek yerlerini Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'e verdiler. Boşalan bu delegeliklere de Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey seçildiler. Mesele halloldu.

(İstifa eden delegelerden Kâzım Bey, delege seçimi sonucunu henüz bildirmemiş olan Tortum'dan Cevat Bey, seçilen iki delegenin birinin ayrılmış olması üzerine Pasinler'den (Hasankale) tekrar delege seçilerek kongreye katılmışlardır. Cevat Dursunoğlu'nun kitabında bu durum açıkça belirtilmiş olmasına rağmen Mazhar Müfit Kansu'nun kitabındaki delegeler listesinde adının bulunmaması bir unutkanlıktan ileri gelmiş olacaktır.)

Trabzonlular Erzurum'da

Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere, Of, Sürmene, Akçaabat (Pulathane), Vakfıkebir, Tirebolu, Giresun ve Ordu'dan seçilmiş olan Trabzon delegeleri, merkez delegeleri ile birlikte yola çıkmak için, Trabzon il merkezinde toplanmışlardı. Trabzon'a gelen delegelerle Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Başkanı Barutçuzade Ahmet Efendi ilgileniyor ve onları Vali Mehmed Galip Bey ile tanıştırıp görüştürüyordu. Bu arada, Giresun delegeleri Doktor Ali Naci Bey ile Mühendis İbrahim Hamdi Bey'i valinin evine götürmüştü. Vali Mehmet Galip Bey sözü Erzurum Kongresi'ne getirerek, büyük kuvvetlere sahip İtilâf Devletlerine karşı girişilen böyle bir teşebbüsün faydalı olamayacağı yollu bir konuşma yapınca Trabzon delegesi Giresunlu İbrahim Hamdi Bey, mühendislik tahsilini İngiltere'de yapmış olması sebebiyle İngilizleri iyi tanıdığını, İngilizlerin karşılarında birlik ve beraberlik halinde görecekleri toplulukların etkisi altında kalacak bir karaktere sahip olduklarını söylemiş, bunun üzerine Vali Mehmet Galip Bey de delegelere başarılar dileyerek Mustafa Kemal Paşa'ya saygılarının iletilmesini istemişti. (Bkz. Ek 6, 7)

Trabzon'da toplanan 11 delege, 5 Temmuz'da, yaylı arabalarla yola çıkmışlar, yolda Maçka, Şiran, Gümüşhane, Kelkit'ten seçilmiş olan Trabzon delegeleri de kafileye katılmışlardı. Erzurumlular, Trabzon delegelerini, geleneklerine uyarak, Ilıca mevkiinde karşılamışlar, konuklarını kendi arabalarına almışlar, yolda mola vererek çaylar içmiş, hoşbeş etmişlerdi. Tekrar yola çıkacakları sırada, Erzurum Valisi –ki o sırada görevden ayrılmıştı– Münir Bey ile Mustafa Kemal Paşa'nın karşılamaya geldikleri görülmüş, Mustafa Kemal Paşa, Trabzon delegelerine, hoş geldiniz diyerek kısa bir konuşma yapmış, Trabzon delegelerinden eski mebus Servet Bey kısa bir karşılık vermiş, hep birlikte şehre varılmıştı.

Erzurumlular, Trabzon delegelerinin bir arada bulunabilmeleri için, Hacı Dedeağa'nın büyük konağını hazırlamışlardı. Binanın alt katlarında yatak odaları vardı, üst kat ise toplantı salonu haline getirilmişti. Trabzon delegeleri doğruca bu binaya gittiler.

Trabzon delegeleri, 10 Temmuz olarak tespbit edilmiş bulunan kongre gününden bir iki gün evvel Erzurum'a varmışlardı.

Binalarına yerleşen Trabzon delegeleri, kongre gününün 23 Temmuz'a ertelenmesinden yararlanarak, ilgili konular üzerinde ve kendi aralarında toplantılar yapmaya başladılar. Bu sırada, Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nde kurulmuş olan Yürütme Kurulu da (Heyet-i Faale) kongrenin usul ve esasları ile kongre sonu kurulacak cemiyetin tüzüğünü hazırlıyordu. Ve Mustafa Kemal Paşa işin başında idi.

Trabzon delegelerinin kendi aralarında yaptıkları toplantılardan birinde kongre başkanlığına kimin getirileceği konusu ortaya atıldı. Trabzon'un Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey, milletin içinden doğan böyle bir kongrenin başkanlığına tanınmış bir kişinin, hele bir komutanın getirilmesinin yurt dışında kötü yankılar yapacağını, yine bir kişinin peşinde gidildiği şeklinde yorumlanacağını, buna kesinlikle karşı olduğunu, delegelerin kendi aralarından birini başkan seçmeleri gerektiğini, delegelerin birbirlerini tanımaları için de kongrenin ilk gününün törenle geçiştirilip başkan seçminin ertesi güne bırakılmasını ileri sürdü. Bunun üzerine, başkanın kim olacağı konusu bir yana bırakılarak, başkan vekillerinden birinin mutlaka bir Trabzonlu olmasında karar kılındı. Trabzon'un merkez delegelerinden Abanozzade Hüseyin Efendi ile Trabzon'un Maçka delegesi Eyübzade İzzet Bey'den birisinin başkanvekili seçilmesi ve bu iki delegenin kendi aralarında anlaşmaları kararlaştırıldı.

Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanlığına getirilmesinden doğacak sakıncalar hakkındaki düşünce delegeler arasında yayılmaya ve taraftar bulmaya başlamıştı. Kimden ve nasıl geldiği bilinemeyen bu cereyan Mustafa Kemal Paşa ile yakın arkadaşlarını kuşkulandırdı. Kâzım Karabekir Paşa'ya başvuruldu. Kâzım Karabekir Paşa işe el koydu.

Bu sırada, başkanvekilliğine aday gösterilmek istenen ve her ikisi de Ömer Fevzi Bey'in akrabası olan, Eyübzade İzzet Bey ile Abanozzade Hüseyin Efendi de anlaşamıyorlardı. Bu durumdan faydalanıldı. Trabzon delegeleri yine kongre meseleleri üzerinde görüşmek için yaptıkları bir toplantı sırasında Zeki, İzzet ve Servet beyler çağırıldılar. Ömer Fevzi ve arkadaşları neden ve niçin çağırıldıklarını sormalarına rağmen gerçek cevabı alamayınca kuşkulandılar ve nereye ve niçin giderse gitsinler umum

Trabzon delegeleri adına konuşma yapmamalarını, buna hakları olmadıklarını söylediler. Zeki, Servet ve İzzet beyler ise, Kâzım Karabekir Paşa tarafından çağrılmışlardı, gittiler ve Mustafa Kemal Paşa'nın başkan seçilmesi hususunda anlaştılar. Fakat bunu Ömer Fevzi ve arkadaşlarına söylemediler. (Bkz. Ek 6, 7, 10)

İşte, İbrahim Süreyya Bey'in, kaynağını bilmemekle beraber, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığına karşı bir cereyanın doğmuş olduğunu ve bu yüzden bizzat kendisinin Kâzım Karabekir Paşa'ya gittiğini bildirmesine rağmen Cevat Dursunoğlu'nun bir türlü hatırlayamadığını söylediği olayın gerçeği budur. (C. Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum: 99)

Kongre hazırlıkları ilerleyedursun; o sırada Erzurum'da bulunan, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un yeğeni Albay Rawlinson da kâh Kâzım Karabekir Paşa'ya, kâh Mustafa Kemal Paşa'ya baş vurarak fazla silahların teslimini istiyordu. Rawlinson, mütareke şartlarının uygulanmasını denetlemekle görevli ve Tiflis'teki gizli teşkilata bağlı olarak, 22 Nisan 1919'da Erzurum'a gelmişti. Fazla silahların kama ve mekanizmalarının trenle Tiflis'e ve develerle Trabzon'a gönderilmesini istiyordu. Her müracaatında ya Tiflis'e giden tren yolunun bozukluğu veya Trabzon karayolunun karla kapalı olduğu cevaplarıyla oyalanmıştı. Sonunda demiryolunu Ermenilere tamir ettirmiş ve yine de silahlar sevkolunmazsa mütarekenin bozulacağı tehdidinde bulunmuştu. Bunun üzerine Kâzım Karabekir Paşa bir parti silahı trene yükletip yola çıkardı ve Rawlinson'a da halkın bu işi kabul etmediğini, yolda trenin basılıp silahların alınması halinde sorumluluk kabul edemeyeceğini bildirdi ve tren yolda basılarak silahlar kaçırıldı.

Aynı tarihlerde Trabzon'da da iki garip olay cereyan etmişti. Erzurum Kongresi'nin toplanma günü olarak ilk tespit edilmiş olan 10 Temmuz tarihinde Boztepe mevkiindeki Kırmızı Cephanelik'te büyük bir patlama oldu, mal ve can kaybına sebebiyet verdi. Ruslardan kalma 3500 sandık dinamit ile hayli barut ve mermi yandı.

Sabotajdan şüphelenildi ise de, bilirkişi, patlamanın hava tesiriyle olduğuna rapor verdi. Buna karşılık, beş gün sonra da, Batum'dan İngiliz subayları ve 500 İngiliz askerini alarak yola çıkan Konstantin isimli gemi Rize–Sürmene açıklarında, bir kayıkla gemiye yanaşan birkaç Türk korsanı

tarafından soyuldu. Yapılan soruşturmada belli bir sonuca varılamadı ve işin içyüzü anlaşılamadı. (A.F. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları: 89)

Mustafa Kemal Paşa bir yandan yürütme kurulunun çalışmalarını idare ediyor, bir yandan da tüm Anadolu milli mücadelesine el koymuş bulunuyordu. 13 Temmuz'da, yine arkadaşları ile yaptığı bir toplantıdan sonra, aşağıdaki hususları şifrelerle mülki ve askeri makamlara tamim etti:

> Devlet ve milletin mukadderatına hâkim olan "irade-i milliye" dir. Ordu onun yardımcısıdır. Sivil makamlar da bu çabaları yasalar gereğince destekleyecekler, askeri birliklerle işbirliği yapacaklardır. Komutanlar ve sivil memurlar, görevlerinden çıkarılsalar bile, yerlerinden ayrılmayacak, yerlerine gelenlerin ulusal amaçlara uygun tutumda bulunacakları kanısına varılırsa görevlerini devredecekler, bu takdirde de yine bölgelerinden ayrılmayıp gidişatı izleyeceklerdir. İtilâf Devletlerinin bu konudaki bildirileri ise kesinlikle dinlenmeyecek ve hiç bir memur ve komutan İstanbul'a dönmeyecektir.

Bu tamime uygun ilk hareketi 3. Kolordu Komutanı Albay Refet Bey yaptı. Görevinden alınıp İstanbul'a çağrılınca, yerine gelen Selâhaddin Bey ile görüşmüş, onun da milli mücadele taraftarı olduğunu anladıktan sonra görevini devretmiş ve İstanbul'a gitmeyerek Sivas'ta kalmıştı.

Kongre hazırlıkları bitmek üzereydi. Toplanma günü de yaklaşmıştı. Fakat 20 Temmuz'da ortaya çıkan bir usul ve hukuk anlayışı, yine Trabzon delegelerinin ve bu defa hepsinin birden sert ve şiddetli itirazlarıyla karşılanmış ve kongrenin toplanmasını ciddî şekilde tehlikeye düşürmüştü.

Erzurumlular bütün faaliyetlerini, merkezi İstanbul'da bulunan Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti adına ve onun bir şubesi olarak yapıyorlardı. Kongre'yi de bu anlayışla hazırlamışlardı. Erzurum Şubesi başkanına göre, kongrenin İstanbul Merkezi adına açılması ve genel merkezin kongrede temsil edilmesi, kongreye bu temsilcinin başkanlık etmesi ve genel merkez temsilcisinin de Mustafa Kemal Paşa olması doğru ve gerekli idi. Trabzon delegeleri kongrenin İstanbul'daki cemiyet merkezi adına açılması görüşüne şiddetle itiraz ettiler. Çünkü Trabzon delegelerinin, merkezi İstanbul'da bulunan cemiyetle bir ilgileri yoktu. Onlar merkezi Trabzon'da bulunan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

tarafından seçilip gönderilmişlerdi. Eğer kongre Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti adına yapılacaksa o halde kongreye sadece bu cemiyetin şube delegeleri katılabilirlerdi, kendilerinin katılmalarının bir anlamı olmazdı. Sonra bu cemiyetin merkezi İstanbul'da idi ve İstanbul'da İtilâf Devletlerinin kuvvetleri vardı. Ve milletin kalbinden doğan bu milli mücadele çabasının İstanbulla bir ilgisi yoktu. Trabzonlular için özellikle bu nokta çok önemli idi. Anadolu'nun içinden çıkan bu milli hareketle İstanbul'un ilgisini kesinlikle kabul etmiyorlardı. Düşünce yolunun doğruluğunda dayatan Hoca Raif Efendi'ye şiddetle karşı koyan Trabzon delegeleri sonunda kesin kararlarını bildirdiler. Kongre bu anlayışla açılacaksa derhal Erzurum'u terkedip yerlerine döneceklerdi. (Bkz. Ek 10)

Sert ve çetin tartışmaları izleyen öteki illerin delegelerini büyük bir kaygı almıştı. Bazı Erzurum delegelerinin de aracılığı ile, tarafları uzlaştırıcı bir yol arandı. Bulunan çare şuydu: Erzurum Şubesi, İstanbul'daki merkezine, başka illerin de katılması ile kongrenin genel bir nitelik aldığını bildirecek; genel merkez adına Mustafa Kemal Paşa'ya söz ve oy hakkı ve yetkisi verilmesini isteyecekti. İki taraf da buna razı oldu. Telgraf çekilecek ve fakat cevabı beklenmeyecekti. Telgraf 21 Temmuz'da çekildi. Telgrafa cevap gelmedi ve Erzurum Kongresi bağımsız mahiyetini kazandı. Böylece Erzurum Kongresi, daha toplanmadan dağılmak tehlikesinden kurtuldu.

Erzurum Kongresi'nin hazırlıkları tamamlanmış, Sivas delegeleri de dâhil, bütün illerin delegeleri Erzurum'da toplanmışlardı. Buna rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'da iken yapmayı düşündüğü ve bir tamimle illere bildirdiği Sivas Kongresi'nin de hemen toplanması için çaba harcayanlar vardı. Sivas'ta bulunan Refet Bey, 22 Temmuz tarihli telgrafında bu olaya değinerek, henüz daha Erzurum Kongresi yapılmadan bir de Sivas Kongresi teşebbüsünde bulunmanın hem İstanbul Hükümeti'ni harekete geçirdiğini, hem de Anadolu'yu ikiye ayırma tehlikesi yaratacağını bildiriyor ve şöyle diyordu:

> Sivas Kongresi hakkında Sadaret'ten doğruca vilâyetlere tebliğ olunan 23 Temmuz tarihli telgrafı gördünüz mü? Karahisar'daki fırka kumandanı bu kongreye temsilci seçimi için buraya beyanname neşretmiş, bu hareket tarzını uygun buluyor musunuz? Alman barışı ve Şark'taki sükûnet ve olayların seyrine bakarak ihtiyatlı bulunmaklığımız gerekmiyor mu?

> Şahsım hakkında hiç bir endişem olmadığını artık anlamışsınızdır. Yalnız kararsız, programsız hareketlerle maksadı ihlâl edeceğiz. Ya ihtiyatlı olalım, yahut hemen işi açığa vuralım. Fakat ikisinden birini yapalım.
>
> Sivas Kongresi'nden halihazırda bir fayda umuyor musunuz? Bugünkü vaziyete göre bu kongrenin Sivas'ta ve açık bir tarzda yapılmasını tehlikeli bulmuyor musunuz? Güney istikametinden Sivas'a gelecek bir darbe Anadolu'yu ikiye ayırır ve pek tehlikeli olur. Bunun için bu vilâyetin son zamana kadar adeta tarafsız görünmesi fazlasıyla önem taşımaktadır. Bu kongrenin mutlaka toplanmasına lüzum varsa, aldığınız haberlere göre temsilcilerin ulaşması mümkün ise, acaba bunun Şark'ta bir mahalde toplanması uygun olmaz mı?

Olay şu idi: Mustafa Kemal Paşa'nın, Amasya'dan, Sivas'ta bir kongre toplanması için yaptığı tamime dayanan Karahisar tümen komutanı bir beyanname yayınlayarak illerden temsilcilerini seçip Sivas'a göndermelerini istemiş ve beyanname İstanbul Hükümeti'nin eline geçmiş, Paris Barış Konferansı'ndan eli boş dönen Sadrazam da bir tamimle, Sivas'ta bir "milli meclis" toplanmasının Anayasa'ya aykırı olduğunu, hemen önlenmesini bildirmişti.

Mustafa Kemal Paşa, 23 tarihli cevabî telgrafında Sivas Kongresi'nden çok faydalar beklediğini, Erzurum Kongresi sırasında Sivas'a gelecek delegelerin miktarına ve Erzurum Kongresi'nin yaratacağı duruma göre hareket edilebileceğini bildiriyor ve şöyle diyordu:

> Sivas Kongresi hakkındaki telgrafı henüz görmedim. Hakikaten bazı yerlerde müsbet ve bazı yerlerde menfî aşırılıklar görülüyor. Şüphesiz vaziyete göre, yararlı harekatta bulunabilecek surette tedbirli hareket taraftarıyım. Halka sunulacak kesin ve açık program Erzurum Kongresi görüşmelerinden çıkacaktır.
>
> Sivas Kongresi'nden pek çok fayda beklerim. Bugün değil, Sivas Kongresi ilk mevzuubahis olduğu günler dahi her taraftan, özellikle Sinop'dan bir darbe gelmesine büyük ihtimal verdiğim ve bu sebeple savunma tedbiri için ricada bulunduğum hatırlatılır. Bunula beraber Erzurum Kongresi'nin toplantısı süresince, Sivas'a gelecek temsilcilerin miktarına ve Erzurum Kongresi'nin yapacağı etkiyle

> ortaya çıkacak duruma göre daha uygulamaya yönelik ve emin bir suret dahi düşünülür.

Ne var ki, aynı anda bir de Sivas Kongresi toplama gayretleri Erzurum Kongresi'nin milli mücadeleye azimli ve kararlı temsilcileri üzerinde herhangi bir etki yapmadı. Esasen Sivas'ta da bir temsilciler toplantısı olamadı ve 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi açıldı.

II

ERZURUM KONGRESİ

Açılış

Kongrenin açılış günü olan 23 Temmuz gelip çatmıştı. Milli birliğe doğru gidişin ilk büyük tezahürü bugün görülecekti. Hava güzeldi. Halk, büyük bir sevinç ve heyecan içinde sokakları doldurmuştu. Kongre için tek katlı eski bir okul binası (Sansaryan Ermeni Okulu) hazırlanmıştı. (Bu bina sonradan yıkılmış ve yerine şimdiki Atatürk Yapı Usta Okulu binası yapılmıştır.) Kolordu bandosu marşlar çalıyordu. Kongre saat 11'de başlayacaktı. Delegeler okulun bahçesinde toplanıyorlardı. Hepsi de çok heyecanlı idiler. Kolay iş değildi. Dışardan, içerden, her yanından düşmanlar ve tehlikelerle sarılmış bir yurdun evlâtları, yok olmaktan kurtulma çabası içinde dünyaya meydan okumaya, Türk'ün yok edilemeyecek bir millet olduğunu apaçık göstermeye, Türk milli mücadelesinin milli birlik temelini atmaya hazırlanıyorlardı.

Saat onbuçukta üç araba geldi. Öndeki arabadan Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa indiler. Toplanan delegelerle ayaküstü hoşbeş ettiler. Saat onbire doğru bahçedeki tören başladı. Kurbanlar kesildi. Trabzon'un Şiran delegesi Müftü Hasan Efendi Arapça güzel bir dua ve amaca uygun bir hitabede bulundu. (Bkz. Ek 11) Bazı yazarların Türkçe bir duadan bahsetmelerinin sebebi anlaşılamamıştır. (C. Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum: 109) Saat on bire bir kaç dakika kala Kâzım Karabekir Paşa ile öteki subaylar ayrılıp gittiler. Mustafa Kemal Paşa'nın eski başyaveri Yüzbaşı Cevat Abbas, Emir subayı Ali Şevket ve Recep Zühdü beyler muhafız olarak kapıda kaldılar. Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey ve öteki delegeler binaya girdiler. Okulun salonu öğrenci sıraları ile doldurulmuştu. Ön tarafta da orta büyüklükte bir başkan kürsüsü ve iki yanında kâtiplerin oturacağı yerler vardı. Delegeler ve Mustafa Kemal Paşa öğrenci sıralarına oturdular.

Tam saat onbirde kongre başladı. Kongreyi en yaşlı delege açacaktı. En yaşlı delege Trabzonlu Eyübzade İzzet Efendi idi. İzzet Efendi Erzurumlulara karşı bir dostluk gösterisinde bulunarak, kongreyi açmak şerefini Erzurumlu Hoca Raif Efendi'ye bıraktı. Hoca Raif Efendi kürsüye çıktı. Delegelerin yoklaması yapıldı.

ERZURUM KONGRESİNE KATILAN DELEGELER:

ERZURUM VİLAYETİ (Erzurum, Bayburt, Ağrı ile Yusefeli ve Kiğı)		
İlçesi	**Adı**	**Meşguliyeti**
Merkez	Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)	Eski ordu komutanı
Merkez	Hüseyin Rauf Bey (Orbay)	Eski bahriye nâzırı
Merkez	Hoca Raif Efendi (Dinç)	Eski mebus
Bayburt	Tevfik Bey (Çoruh)	Hazine vekili
Bayburt	Abdullahağazade Zahit Bey	Eşraftan, çiftçi
Hınıs	Celâl Bey	Çiftçi
İspir	Cemal Bey	Dâva vekili
Kiğı	Yazıcızade Sait Bey	Eşraftan, çiftçi
Kiğı	Kahraman Bey	Eşraftan, çiftçi
Narman	Sait Bey	Eşraftan, çiftçi
Pasinler (Hasankale)	Kağızmanlı Battal Bey	Tüccar
Pasinler	Cevat Bey (Dursunoğlu)	Müdafaa-i Hukuk C. (MHC) yön. kur. kâtip üyesi
Tercan	Namıkefendizade Ahmet Bey (Erverdi) Eşraftan	Çiftçi
Tortum	Kâzım Bey (Yurtalan)	Emekli binbaşı
Yusufeli (Kiskim)	Ahmet Bey	Eşraftan, çiftçi
Doğubeyazıd	Künbetli Gençağazade Hüseyin Avni (Ulaş)	Avukat
Diyadin	Nalbandoğlu İsmail Bey	Emekli yüzbaşı
Diyadin	Mustafa Bey	Tücar
Karaköse (Karakilise)	Necati Bey (Gürer)	MHC Yön. Kur. üyesi, Albayrak gazetesi sahibi
Erzincan	Hacı Fevzi Efendi	Nakşibendi şeyhi
Kuruçay	Şevki Efendi	Müftü
Plümer	Abbas Efendi	Emekli komiser
Refahiye	Kemal Efendi	Çiftçi
Eleşgirt	Maksut Efendi	MHC yön. kur. üyesi, eski evrak müdürü
TRABZON VİLAYETİ (Trabzon, Rize, Giresun, Ordu, Gümüşhane)		
Merkez	Hacısalihzade Servet Bey	Eski mebus
Merkez	Abanozzade Hüseyin Efendi	Eşraftan
Gümüşhane	Kadirbeyzade Zeki Bey	Eşraftan, tüccar
Kelkit	Osman Efendi	Müftü

Şiran	Hasan Fahri Efendi (Polat)	Müftü
Maçka	Eyübzade İzzet Bey	Eski mebus
Rize	Hemşinli Hoca Necati Efendi	Sada-yı Millet gazetesi sahibi
Rize	Abaza Hakkı Efendi	Dâva vekili
Of	Yunus Efendi	Merkez müderrisi (öğretmen)
Sürmene	Eyübzade Ömer Fevzi Bey	Avukat ve gazeteci
Sürmene	Kulaçzade Ahmet Efendi	Tüccar
Açaabat (Pulathane)	Serdarzade Hasan Efendi	Çiftçi, il genel meclisi üyesi
Vakfıkebir	Kellecioğlu Abdullah Hasib Ef. (Ataman)	İdadi (ortaokul) müdürü
Giresun	Ali Naci Bey (Duyduk)	Doktor ve gazeteci
Giresun	Kâtipzade İbrahim Hamdi Bey (Elgen)	Mühendis ve gazeteci
Tirebolu	Yusuf Ziya Efendi	Eski bucak müdürü
Ordu	Hasan Efendi	Avukat
SİVAS VİLAYETİ (Sivas, Amasya, Şebinkarahisar, Tokat)		
Merkez	Fazlullah Efendi (Moralı)	İdadi (ortaokul) müdürü
Merkez	Ziya Bey	İl bayındırlık başkâtibi
Amasya	İbrahim Süreyya Bey (Yiğit)	Eski mutasarrıf
Tokat	Rifat Bey	İl bayındırlık müdürü
Suşehri	Hakkı Bey	Çiftçi
Zara	Recep Efendi	Emekli yüzbaşı
Mesudiye	Mustafa Efendi	Eski mebus
Reşadiye	Sırrı Efendi	Emekli alay kâtibi
Şebinkarahisar (KarahisarıŞarkî)	Mumcuoğlu Cemil Bey (Şencan)	Erzurum Bulaşıcı Hastalıklar Doktoru
Alucra	Hüseyin Efendi	Emekli memur
Koyulhisar	Çadırzade Ali Bey	
BİTLİS VİLAYETİ (Bitlis, Muş, Siirt, Bingöl, kısmen Şırnak ve Genç)		
Merkez	Süleyman Bey	Erzurum MHC yön.kur. muhasip ü., emekli Binbaşı
Siirt	Hacırecepefendizade Hacı Hafız Efendi	Erzurum MHC yönetim kurulu üyesi
Siirt	Hafız Cemil Efendi	Kur'an öğretmeni
VAN VİLAYETİ (Van ve Hakkâri)		
Merkez	Cazım Bey (Abuşoğlu)	Erzurum MHC yön. kur. üyesi, gümrük mütevellisi

Malyemez	Tevfik Bey (Alyanak)	Tüccar ve çiftçi

Yukarıda görüleceği üzere Erzurum Kongresi'ne katılan delegelerin toplamı, Van'dan 2, Bitlis'ten 3, Sivas'tan 11, Trabzon'dan 17, Erzurum'dan 24 olmak üzere 57'dir. Her ne kadar şimdiye kadar yayınlanmış delege listelerinin hiç birinde bu toplam 56 olarak gösterilmemiş ve genellikle 54, ya da 53 olarak kaydedilmişse de bunun hâtıraların yazılması sırasındaki unutkanlıklardan ileri geldiği sanılmaktadır. Nitekim, bunu en iyi bilmesi gereken Erzurum Kongresi Riyaset Divanı Kâtip Üyesi Trabzon'un Vakfıkebir Delegesi Öğretmen Abdullah Hasib Bey'den aldığımız mektupta toplam 56 olarak gösterilmiştir. (Bkz. Ek 9)

Yapılan araştırmada, Cevat Dursunoğlu'nun listesindeki delege toplamının 54 oluşunun, Giresun delegesi İbrahim Hamdi Bey ile Elapılan araştırmada, Cevat Dursunoğlu'nun listesindeki delege toplamının 54 oluşunun, Giresun delegesi İbrahim Hamdi Bey ile Eleşgirt delegesi Maksut Bey'in listeye alınmamış olmalarından ileri geldiği anlaşılmıştır. Oysa ki İbrahim Bey'in delegeliği hemen bütün belgelerle sabit olduğu gibi kendisi de bu kitap yazılırken hayattaydı ve yaptığımız konuşmada delegeliğini doğrulamıştı. (Bkz. Ek 7)

Diğer delege Maksut Efendi'nin mevcudiyeti ise, Trabzon'un Giresun delegesi olup kitap yazılırken hayatta olan Ali Naci Bey'in elindeki notlarla, Trabzon'un Gümüşhane delegesi olan Zeki Bey'in oğlunda bulunan hatıralarından anlaşılmaktadır. (Bkz. Ek 10)

Mazhar Müfit Kansu'nun listesindeki toplamın 53 oluşunun sebebi, yukarıda adları geçen iki delegeden başka Erzurum'un Pasinler delegesi Cevat Dursunoğlu'nun da listede gösterilmemiş olmasındandır. Oysa ki Cevat Dursunoğlu, kongre gününün ertelenmesinden yararlanarak, istifa eden Pasinler delegelerinden birinin yerine delege olduğunu kitabında açıklamaktadır ve yukarıda sözü edilen öteki listelerde de Cevat Dursunoğlu'nun adı vardır. Ve bütün bu sebeplerle Erzurum Anıtı'ndaki liste de eksiktir.

Böylece, Erzurum Kongresi'ne Altı Doğu İli'nden ikisi (Diyarbakır, Elâzığ) katılmamış, diğer dördü (Erzurum, Sivas, Bitlis, Van) ile bugünkü beş ili içine almış olan Trabzon katılmıştır. Kongre'ye katılan delegelerden

beşinin bu kitap yazılırken hayatta oldukları kesinlikle bilinmekte ve kısa hayat hikâyeleri bu kitaba eklenmiş bulunmaktadır.

Yoklama tamamlanınca Geçici Başkan Hoca Raif Efendi kısa bir açış konuşması yaptı ve sözlerini kongreyi yöneltecek bir başkan seçilmesini isteyerek bitirdi. Bunun üzerine Trabzon'un Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey, delegelerin ilk kez bir araya geldiklerini, kendi aralarından en uygun başkan adayını bulabilmeleri için başkanlık divanı seçiminin ertesi güne bırakılmasını, böylece delegelerin birbirlerini tanımak imkânı bulacaklarını söyledi ve buna ait teklifini de yaptı. Ömer Fevzi Bey'in bu konuşmasına, Trabzon'un merkez delegesi Servet Bey cevap verdi, illa ki aday göstermek mecburiyeti olmadığını, herkesin serbestçe istediğine oy verebileceğini, Trabzonluların adayı da bulunmadığını, bu sebeplerle başkanlık divanı seçimlerinin ertesi güne bırakılmasının lüzumsuz olduğunu ileri sürdü. Konu üzerinde görüşme ve tartışmalar oldu. Sonunda, seçimlerin ertelenmesini isteyenlerin direnme ve dayatmalarına rağmen, teklifleri reddedilerek, başkanlık divanı seçimine geçildi. İlk olarak başkan seçimi yapıldı. Mustafa Kemal Paşa'dan başka aday yoktu. Gizli oylamaya baş vuruldu ve 56 delegenin 38 veya 48 oyu ile Mustafa Kemal Paşa Kongre Başkanı seçildi. (Bkz. Ek 6, 9)

Bu konudaki hâtıra yazarlarının bu düşünce akımlarını ve olayları unuttukları, bu sebeple onların beyanlarına dayanan öteki yazarların da, Mustafa Kemal Paşa'nın çok kolaylıkla ve oybirliği ile seçildiğini yazdıkları anlaşılmaktadır. (Dr. C.Ş., Erzurum Kongresi ve M.K. Atatürk: 45; C. Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum: 99-100; S. Selek, Anadolu İhtilâli: 267; F.H. Tökin, Türk Tarihinde Siyasi Partiler: 50)

Başkanlık divanı seçimi devam ediyordu. İki başkanvekilliğinden birine Erzurumlu Hoca Raif Efendi, diğerine Trabzonlu İzzet Bey, kâtipliklere de Erzurum'un Karaköse delegesi Necati Bey ile Trabzon'un Vakfıkebir delegesi Abdullah Hâsib Efendi getirildiler.

Başkanlığa seçilen Mustafa Kemal Paşa kürsüye çıktı. Delegelere teşekkür ettikten sonra, memleketin içine düştüğü durumdan, Osmanlı Devleti'nin girdiği çıkmazdan, iyi niyetlerle imzalanmış olan Mondros Mütarekesi'nin kötü uygulanması ile vatanın parçalanmak ve tamamen işgal edilmek istenmesinden, bu halde vatanı da, padişahı da kurtarmanın tek çaresinin milli iradeyi hâkim kılmak olduğundan, birçok milletlerin ve bu

arada Rusların milli irade ile kurtuluşlarını sağladıklarından veya sağlamaya çalıştıklarından bahseden bir konuşma yaptı. Sonra memleketin o günkü durumuna değinerek, "Herhalde mukadderata hâkim bir milli iradenin, kimsenin karışamayacağı bir şekilde ortaya çıkması ancak Anadolu'dan beklenir" diye konuştu; ve devamla "Buna dayanarak bir milli meclisin varlığını ve kuvvetini milli iradeden alacak sorumlu bir hükümetin kurulmasını istemek, özellikle başkentteki bütün aydınlar için değişmez bir düşünce olmuştur" dedi. Böylece tutulması gereken yolu açıklamış oldu ve sözlerini Tanrı'nın millet ve Padişah'ı koruması, kongreyi de başarıya ulaştırması dileğiyle bitirdi.

Padişah'a bağlılık telgrafı çekildi. Değişik konularda çalışmalarda bulunacak olan Nizâmnâme, Matbuat, Maliye ve Belgeleri İnceleme Komisyonları seçildi. Nizamname Komisyonu beş kişilikti ve bu komisyona Erzurum delegesi Mustafa Kemal Paşa, Trabzon'un merkez delegesi Servet Bey, Maçka delegesi İzzet Bey, Gümüşhane delegesi Zeki Bey, Tokat delegesi Rifat Bey seçildiler. Komisyon üyeleri de kendi aralarında görev paylaşımı yaparak başkanlığa Mustafa Kemal Paşa'yı ve kâtipliğe Zeki Bey'i getirdiler. Bu komisyon devamlı şekilde çalışacak ve her gün görüşmesini tamamlayıp karara bağlayabildiği maddeleri genel kurula verecekti. Nitekim de öyle olmuştur. Matbuat Komisyonu'na da Erzurum merkez delegeleri Rauf Bey ile Hoca Raif Efendi, Bayezid delegesi Hüseyin Avni Bey, Trabzon'un Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey, Giresun delegesi Ali Naci Bey seçildiler. Komisyon başkanlığına da Rauf Bey getirildi. Ve Erzurum Kongresi'nin ilk toplantı günü böylece tamamlanmış oldu.

Erzurum Kongresi, 24 Temmuz Perşembe günü öğleden sonra, ikinci toplantısını, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında yaptı. Önce, Trabzon'un Sürmene ve Giresun delegeleriyle Sivas'ın Şebinkarahisar delegesinin birlikte imzalayıp verdikleri bir önerge okundu. Önergede zabıt kâtipleri tayin edilmeden görüşmeye başlanılmaması, Kongre tarafından seçilecek bir heyet tarafından gazete çıkarılması, Kongre'nin amacı hakkında Türkçe, Fransızca, İngilizce olarak yayınlanacak bir bildirinin İstanbul'daki İtilâf Devletleri temsilcilerine gönderilmesi, yeniden bazı komisyonlar ve bu arada Kongre tarafından alınacak kararların esaslarını hazırlamak üzere 15 kişilik bir Program Komisyonu seçilmesi isteniyordu. Önerge sahiplerinden Ömer Fevzi Bey isteklerinin açıklamasını yaptı. Rauf Bey ise, Ömer Fevzi

Bey'in, "Milletin sesini hârice duyuramadığımızdan sekiz aydan beri başımıza felaketler gelmiştir" demesinin doğru olmadığını, Anayasa gereğince milletlerin kendi hükümetlerine başvurabileceklerini, tersine hareketin hükümeti çiğnemek olduğunu, Kongre'nin açık ve büyük bir öneme sahip bulunduğunu, ayrıca bir beyanname yayınlanmasının gerekli bulunmadığını anlattı. Sonunda, önergenin bir program encümeni seçilmesine dair olan maddesi kabul edildi. 15 kişilik Program Komisyonuna Raif (Erzurum), Rauf (Erzurum), Necati (Erzurum), Servet (Trabzon), Tevfik (Bayburt), Ömer Fevzi (Sürmene), Ziya (Sivas), Câzım (Van), Fazlullah (Sivas), Süleyman (Bitlis), Cemil (Şebinkarahisar), Mustafa (Mesudiye), Zeki (Gümüşhane), Hacı Fevzi (Erzincan) beyler seçildiler. (Bkz. Ek 13)

Bundan sonra gündemin görüşülmesine başlanacaktı. Mustafa Kemal Paşa kürsüde idi ve üzerinde askerlik elbisesi, paşalık üniforması, padişah yaverliği kordonu vardı. Trabzon'un Giresun delegesi Mühendis İbrahim Hamdi Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya hitapla, bu giyimle Kongre'ye başkanlık etmesinin doğru olmadığını, bunun delegeleri etkilediğini söyledi ve bundan sonra sivil elbise ile Kongre'ye gelmesini rica etti. Mustafa Kemal Paşa bu itiraz üzerine elbisesini değiştirdi ve öteki toplantılara sivil elbise ile geldi.

Her ne kadar Mazhar Müfit Kansu, askerlik mesleğinden istifa eden Mustafa Kemal Paşa'nın ilk kaygısının bir sivil elbise bulmak olduğunu ve ertesi günü, Erzurum valiliği görevinden ayrılmış bulunan Münir Bey'in jaketatayının temin edildiğini, o günden sonra hep bu sivil elbiseyi giydiğini, Kongre'ye de sivil elbise ile geldiğini anlatmakta, Cevat Dursunoğlu da bu anlatışı desteklemekte ise de, diğer görgü tanıkları bunu doğrulamamaktadırlar.

Mesela Kâzım Karabekir Paşa, samimi uyarmalarına rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın paşalık üniforması ile padişah yaverliği kordonunu çıkarmadığını, Kongre'ye bu elbise ile gittiğini söylemektedir. (K. Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları: 66)

Buna karşılık Şevket Süreyya Aydemir, Cevat Dursunoğlu ile Mazhar Müfit Kansu'nun beyanlarını kabullenmekte ve Kâzım Karabekir Paşa'nın, Kongre'de bulunmamış olması sebebiyle, olayı bilemeyeceğini, Cevat Dursunoğlu'nun ise Kongre Kâtibi olarak daima Mustafa Kemal Paşa'nın

yanında bulunduğunu, bu konuyu Kâzım Karabekir Paşa'ya anlatan Trabzon mebusunun ise o gün Kongre'de bulunmadığını ve bir anlaşmazlık yüzünden Trabzon'a döndüğünü ileri sürmektedir. (Tek Adam II: 109- 110)

Oysaki Erzurum Kongresi'nde delege olan iki Trabzon Mebusu vardı, İzzet ve Servet Beyler; ve ikisi de Mustafa Kemal Paşa taraftarı idi. İkisi de sonuna kadar Kongre'yi izlediler. Biri Kongre Başkanvekili oldu ve ikisi de Heyet-i Temsiliye'ye seçildiler. Bunlardan hiç biri bir anlaşmazlık sebebiyle Kongre'den ayrılmadı, Trabzon'a dönmedi.

Sonra, Kâzım Karabekir Paşa Kongre salonuna girmedi ama ilk gün Mustafa Kemal Paşa ile aynı arabada, yan yana Kongre binasına geldi. Yanında oturan Mustafa Kemal Paşa'nın Kongre'ye gelirken, nasıl bir elbise giydiğini elbette bilir ve unutmazdı.

Nitekim Lord Kinross bile "İstifasından sonra da M. Kemal Paşa'nın üniforma ve kordonlarla dolaştığını görenler olmuştur" demekte (Lord Kinross, Atatürk: 282), Erzurum Kongresi'nde Sivas delegesi olan Fazlullah Efendi de Mustafa Kemal Paşa'nın Kongre'ye askerlik elbisesiyle geldiğini ve kürsüye çıktığını söylemektedir. (V.C. Aşkun, Sivas Kongresi: 70)

Ayrıca Cevat Dursunoğlu Erzurum Kongresi'nde başkanlık divanının kâtibi değildi, merkezi İstanbul'da bulunan Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi kâtibi idi. Kongrenin başkanlık divanı kâtipleri Erzurum'un Karaköse delegesi Necati Bey ile Trabzon'un Vakfıkebir delegesi Abdullah Hasib Efendi idi. Başkan Mustafa Kemal Paşa'nın yanındaki yerde Kongre boyunca Abdullah Hasib Efendi oturmuştu. Bu kitap yazılırken hayatta bulunan Abdullah Hasib Efendi ise, Mustafa Kemal Paşa'nın ilk günü Kongre'ye askerlik elbisesi ile geldiğini bildirmiştir. (Bkz. Ek 9) Bu kitap yazılırken hayatta bulunan delegelerden Ali Naci ve İbrahim Hamdi Bey de bunu doğrulamışlardır. (Bkz. Ek 6, 7)

Görülüyor ki, Mustafa Kemal Paşa'nın Kongre'ye askerlik elbisesi ile geldiği bir gerçektir ve kıyafetini, delegelerin itirazı üzerine değiştirmiştir.

Sivas delegesi Fazlullah Efendi bu konuyu kendisinin, bir dinlenme sırasında başbaşa iken Mustafa Kemal Paşa'ya açtığını ve arkadaşlarının bunu doğru bulmamaları sebebiyle değiştirmesi gerektiğini hatırlattığını, bunun üzerine valilikten ayrılmış olan Münir Bey'den bir takım sivil elbise

tedarik ettiğini anlatmakta ise de Münir Bey, o sırada, çoktan Erzurum'dan ayrılıp gitmişti. (V.C. Aşkun, Sivas Kongresi: 70)

Kâzım Karabekir Paşa, duyduğuna göre, itiraz edenin Gümüşhane delegesi Zeki Bey olduğunu anlatmaktadır. Zeki Bey de, hâtıra notlarında, Mustafa Kemal Paşa daha salona girerken kendisinin itirazda bulunduğunu ve bunun üzerine toplantının yarım saat tatil edildiğini, Mustafa Kemal Paşa'nın da elbisesini değiştirdikten sonra Kongre'ye geldiğini anlatmaktadır. (Bkz. Ek 10) Kongre'nin Divan Kâtibi olan Vakfıkebir delegesi Abdullah Hasib Efendi de, böyle bir şeyin kulağına çalındığından söz etmekle beraber, Mustafa Kemal Paşa'nın ilk günü Kongre'de askerlik elbisesi ile bulunduğunu, mektubunda açıkça belirtmiştir. (Bkz. Ek 9)

Giresun delegesi Dr. Ali Naci Bey ise, itiraz edenin, o sırada yanında oturmakta olan diğer Giresun delegesi İbrahim Hamdi Bey olduğunu söylemiştir. (Bkz. Ek 6)

Kendisi ile görüştüğüm İbrahim Hamdi Bey de bu beyanı doğrulayarak Mustafa Kemal Paşa'nın, paşalık üniforması ve yaverlik kordonu ile Kongre'ye geldiğini, başkanlık kürsüsünde oturduğunu ve kendisinin itirazı üzerine sonraki toplantılara sivil elbise ile katıldığını anlattı. (Bkz. Ek 7)

Olayların gelişimine göre, Mustafa Kemal Paşa'nın Kongre'ye askerlik elbisesi ile geldiği, başkanlık seçiminin yapıldığı ilk toplantı günü Kongre'de askerlik elbisesi ile bulunduğu ve yapılan itirazlar üzerine sonraki toplantılara sivil elbise ile geldiği anlaşılmaktadır.

Durum bu olunca akla şöyle bir soru gelmektedir: Mustafa Kemal Paşa Kongre'ye niçin askerlik elbisesi ile gitmiştir? Sivil elbisesi olmadığı için mi? Yoksa özel bir düşüncesi mi vardı?

Olayların gelişimine göre, sivil elbisesi olmadığı gerekçesine dayanmak zordur. Çünkü Kansu'nun dediğine ve bugüne kadar tersini söyleyen bulunmadığına göre, Mustafa Kemal Paşa sivil elbiseyi Erzurum Valisi Münir Bey'den almıştır. Münir Bey ise, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelişinden bir kaç gün sonra Erzurum'dan ayrılıp İstanbul'a gitmiştir. O halde, Mustafa Kemal Paşa'nın Kongre gününden çok evvel sivil elbisesi vardı. (M.M. Kansu, Ölümüne Kadar Atatürk'le: 41, 98)

Buna göre, Kongre'ye askerlik elbisesi, paşalık üniforması ve padişah yaverliği kordonlarıyla gelmiş olmasında özel bir düşüncesi olduğunu kabul etmek gerekir. Bu düşüncenin ne olduğunu kesin olarak bilemeyiz. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın, "Halk bir lideri sadece idealinden dolayı sevmez, onu kudret ve kuvvetini açığa vuracak şekilde gösterişli bir kılıkta da görmek ister" demesi (Lord Kinross, Atatürk: 279); askerlikten istifa ettiği zaman Rauf Bey'e "Böyle buhranlı zamanlarda makam ve rütbenin halk üzerindeki tesiri büyüktür. Bunlarsız ne yapılabilir?" demiş olması (F. Kandemir, Rauf Orbay: 41); ve Erzurum'a geldiğinde, Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi'ne gittiği zaman "en yeni üniformasını giymiş, padişahın büyük yaveri kordonlarını ve bütün nişanlarını takmış" bulunması (Ş.S. Aydemir, Tek Adam. II: 90) düşünce yoluna epeyce ışık tutmaktadır.

25 Temmuz günü Cuma'ya rastlıyordu; tatil günü olduğu için, Kongre toplantı yapmadı. (O dönemde hafta tatili pazar yerine cuma günleriydi.)

Bu sırada, eski valilerden Bekir Sami Bey Amasya'ya gelmişti. Belki de Mustafa Kemal Paşa'yı Amasya'da bulacağı sanısı ile gelmiş olan Bekir Sami Bey, Amasya'daki 5. Tümen Komutanı Arif Bey'e başvurarak İstanbul'da yaptığı temaslar sonunda memleketin kurtuluşu yolundaki düşüncelerinin Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmesini rica etmiş ve tam bağımsızlık istenmesi hâlinde memleketin bölüneceğini, bu sonucu önlemek için Amerikan mandaterliğini istemenin uygun olacağını bildirmişti. Arif Bey 25 Temmuz'da Bekir Sami Bey'in düşüncelerini Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi. Mustafa Kemal Paşa ise, bölgelerinin etki, nüfuz ve söz sahibi temsilcilerinden oluşan Erzurum Kongresi'nde, herkesin ısrarla "tam bağımsızlık" istemekte olduğunu, bu nedenle böyle bir toplulukta Amerikan mandaterliğinden söz edilmesine imkân bulunmadığı cevabını vererek Erzurum Kongresi'nin konuyu görüşme havasına girmesini önlemiş oldu.

Görüşmeler

Kongre, 26 Temmuz Cumartesi günü, başkan vekillerinden Raif Efendi'nin başkanlığında, üçüncü toplantısına başladı.

Bu sırada, İstanbul Hükümeti'nin Erzurum Kongresi hakkında, ajansla yayınlanan bildirisi herkes tarafından duyulmuştu. Kongre'nin açıldığı 23 Temmuz Çarşamba gününün gecesi yayınlanan bu hükümet bildirisinde Erzurum Kongresi bir millet meclisi mahiyetinde gösterilmekte, bu bakımdan Anayasa'ya aykırı olduğu belirtilmekte, önlenmesi gerektiği ileri sürülmekte idi. Kongre'ye katılanlar asi ilan ediliyor, Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının tutuklanması isteniyordu. Bildiride belirtilen hususların yerine getirilmesi ve Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının tutuklanıp İstanbul'a gönderilmesi için valiliğe de emir gelmişti.

Bu sebeple, Cumartesi günü toplantı başlar başlamaz, delegeler bu konuyu ele aldılar. Trabzon'un Gümüşhane delegesi Zeki Bey ile Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey konu üzerinde birer konuşma yaptılar. Erzurum'un Doğubayezit delegesi Avukat Hüseyin Avni Bey de heyecanlı bir konuşma yaptı. Sonunda Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi üzerine, Padişah'a, Sadrazam'a, belediye başkanlarına, derneklere, mülki âmirlere, büyük komutanlara, sultanlığa ve halifeliğe bağlılığını her sefer tekrarlayan Kongre'nin Anayasa'ya aykırı olarak kurulmuş bir mebuslar meclisi gibi gösterilmesinin ve Anadolu'da karışıklık çıktığından söz edilmesinin sadece İtilâf Devletlerinin işine yarayacağını, Mütareke'nin 24. maddesine göre buraları işgale hak kazanacaklarını, gerçekle ilgisi olmayan bu beyanların hemen düzeltilmesini ve milli hakların korunmasında daha dikkatli hareket edilmesini, herhalde bir an önce Mebuslar Meclisi'nin toplantıya çağırılmasını belirten telgraflar çekildi.

Program Komisyonu'ndan gelen bir önerge okundu. Komisyon bu önergesinde, Erzurum Heyet-i Faalesi (yürütme kurulu) tarafından düzenlenip hazırlanmış olan 10 maddelik tasarının (lâyiha) üç maddesinin Komisyon tarafından kabul edilmiş olması sebebiyle, genel kurulda görüşmelerinin yapılmasını istiyordu. Böylece başlayan Erzurum Kongresi normal görüşmeleri günlerce sürdü. Bu arada öteki maddeler de Komsiyon'dan genel kurula gelmiş oldu.

Kongre Beyannamesi

Erzurum Kongresi'nin Beyanname'sini teşkil edecek olan ana prensipler şöyle özetlenebilir:

• İlk maddede, Samsun ve Trabzon'u da içine alan ve bugünkü idari bölümlemeye göre 25 kadar ili kapsayan Doğu Anadolu bölgesinin hiçbir sebep ve bahane ile bölünmesinin ve Osmanlı topluluğundan ayrılmasının mümkün olamayacak derecede bir bütün teşkil ettiği, bölge halklarının saadette, felakette, mukadderatta birlik halinde öz kardeş oldukları tespit ediliyordu.

• İkinci madde, vatanın bütünlüğünün, milletin bağımsızlığının, saltanat ve hilâfetin korunmasının milli kuvvetlere dayanmak ve milli iradeyi hâkim kılmakla mümkün olacağını belirtiyordu.

• Üçüncü madde, her türlü işgal ve müdahalenin Rumluk ve Ermenilik teşkili amacına yöneltilmiş bir hareket sayılarak savunma ve karşıkoyma yoluna gidileceğini ve Hıristiyanlara yeni imtiyazlar verilmesinin kabul edilmeyeceğini hüküm altına alıyordu.

• Dördüncü madde, hükümetin buralarla ilgisini kesmesi veya buraları bırakmak zorunda kalması halinde, milli varlığı ve milli hakları koruyucu karar ve tedbirlerin alınmış olduğunu tespit ediyordu.

• Beşinci maddede, "Vatanımızda öteden beri birlikte yaşadığımız Müslüman olmayan kimselerin kanunlarla pekiştirilmiş haldeki kazanılmış haklarına saygılıyız" deniyordu.

• Altıncı madde, "İtilâf Devletlerinden, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlar içinde kalan Türkiye'nin parçalanması düşüncesinden vazgeçilerek varlığımıza, tarihi, ırki ve dini haklarımıza saygı gösteren ve aykırı davranışları desteklemeyen, hak ve adalete dayanan bir karar beklenir" denmek suretiyle ileride Misâk-ı Milli adı verilecek olan prensip kararının temelini atıyordu.

• Yedinci madde, "milletimiz insani, çağdaş gayeleri yüceltir" diye başlıyor, fen, sanat ve ekonomik bakımlardan muhtaç durumda olduğumuzu belirtiyor, bu sebeple, devlet ve milletin bütünlüğü ve bağımsızlığına göz

koyulmaması şartıyla, herhangi bir devletin bu alanlardaki yardımının hoşnutlukla karşılanacağı açıklanıyordu.

Maddenin esası kabul edilmekle beraber, madde metnindeki ‘asri' (çağdaş) kelimesine itiraz edildi. O günkü kullanılış anlamına göre daha çok ‘züppelik' ve ‘dinsizlik' sanılan kelimenin metinden çıkarılması istendi. Genç delegeler ise, kelimenin lügat anlamı üzerinde duruyor ve metinden çıkarılmamasını savunuyorlardı. Sonunda; M.M. Kansu'ya göre, metinden çıkarıldı (Ölümüne Kadar Atatürk'le: 104, 115); C. Dursunoğlu'na göre metinden çıkarılmadı (Milli Mücadelede Erzurum: 119, 169). Nutuk'taki metinde ise ‘asri' kelimesi vardır. Buna göre, C. Dursunoğlu'nun ifadesi doğrulanmaktadır. Fakat Nutuk'taki bilgiler de bir başka yönden her iki yazarın verdikleri bilgileri tutmamakta ve Nutuk'taki metinde de ‘insani' kelimesi bulunmamaktadır. (M.K. Atatürk, Nutuk: 112)

• Sekizinci maddede, milletlerin kaderlerini kendilerinin çizdiği bir çağda, İstanbul Hükümeti'nin de milli iradeye dayanması gerektiği, milli iradeye dayanmayan hükümetlerin içte ve dışta itibarı olmadığı anlatılıyor, bundan ötürü, Mebuslar Meclisi'nin hemen toplantıya çağrılması, milletin ve memleketin kaderi hakkında alınacak kararların Milli Meclis'in denetiminden geçirilmesi isteniyordu.

• Dokuzuncu madde ile, her türlü particilik akımlarının dışında Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla bir derneğin kurulacağı hüküm altına alınıyordu.

• Onuncu madde Kongre tarafından bir heyet-i temsiliye seçileceğini gösteriyordu.

Tüzük

Bundan sonra, kurulacak olan Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin, gerçekleştirmeye çalışacağı esasları, amacını, çalışma yollarını ve kuruluş düzenini gösteren tüzük tasarısının görüşülmesine başlandı.

Birinci madde, Beyanname'deki birinci maddenin aynı olarak, Samsun ve Trabzon'u da içine alan Doğu Anadolu bölgesinin bölünmez ve anavatandan ayrılmaz bir bütün ve bölge halkının birbirleriyle öz kardeş olduğunu tespit ediyordu. İkinci madde, beyannamedeki üçüncü maddelerin karşılığı olarak,

her türlü işgal ve müdahaleye karşı birlikte savunma ve karşı koyma yoluna gidileceğini belirtiyordu. Üçüncü madde, Beyanname'nin ikinci maddesindeki hükmü tamamlayacak şekilde, tehlikelere karşı Doğu İllerinin bütün öteki illerle birlikte, bu birlik sağlanamadığı takdirde dahi Doğu İlleri kendi başlarına ve fakat devletin tümü için silaha sarılacaklarını anlatmaktadır. Dördüncü madde, Beyanname'nin dördüncü maddesinde belirtilen hususların nasıl gerçekleştirileceğini açıklayarak, hükümetin buraları bırakması halinde derhal Doğu Anadolu'da bir geçici hükümet kurulacağını, bütün mülki ve askeri komutanların bu geçici yönetime bağlanacaklarını, geçici yönetimin Kongre tarafından seçilecek bir kurul tarafından yürütüleceğini, Kongre toplantı halinde değilse bu yetki ve görevin Heyet-i Temsiliye'ye ait olacağını hüküm altına alıyordu. Beşinci madde Doğu bölgesindeki güçleri yasaklıyor ve zaruret halinde işin Heyet-i Temsiliye tarafından yöneltileceğini belirtiyordu. Altıncı maddede, Doğu bölgesi illerinin birlik ve beraberliğini dünya kamuoyuna anlatmak için başvurulacak çareler anlatılmakta ve her ilde bir gazetenin çıkarılmasına çalışılması istenmektedir. Bu maddenin açıklama kısmına ağır bir ceza hükmü de konularak "Kongre tarafından alınan ve milli vicdana uygun olan kararlar ve esaslara karşı kötü yorum ve aşılama millete ve vatana hıyanet ve cinayet sayılacaktır" denmektedir. Yedinci maddede ise, ana prensipleri gerçekleştirecek bir teşkilatın kurulacağı kaydedilmekte ve kurulacak teşkilatın iç tüzük esasları verilmektedir.

Tüzüğün birinci maddesi, derneğin adının Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olacağını tespit etmektedir. İkinci madde derneğin amacını belirtmekte ve bu amacın "vatanın bütünlüğünü, milletin bağımsızlığını ve hilâfet ve saltanat makamlarının korunmasını sağlamak için milli iradeye dayanmak ve milli iradeyi egemen kılmak" olacağı anlatılmaktaydı. Üçüncü maddede ise kuruluş düzeninin nasıl olacağını anlatıyordu.

Sıra il ve ilçelerdeki kuruluşların kimler tarafından yönetileceği konusuna gelmişti. Bu konuda iki ayrı görüş vardı. Başta Trabzonlular olmak üzere bir kısım delegeler il ve ilçelerdeki dernek başkanlarının dernek üyeleri tarafından ve kendi aralarındaki seçimle iş başına getirilmelerini ileri sürüyorlardı. Rauf Bey ise, il başkanlarının valiler ve ilçe başkanlarının kaymakamlar olması isteğini savunuyordu. Önce, Trabzon'un muhalefetleriyle tanınmış delegeleri Rauf Bey'in bu görüşüne şiddetle itiraz ettiler. Sonra onlara başka delegeler de katıldılar. Tamamen halk içinden ve

tamamen bir halk hareketi olarak doğacak olan bir kuruluşun, İstanbul Hükümeti'nin memurları olan valiler ve kaymakamların idaresine verilmesi kurulacak derneğin hüviyet ve mahiyeti ile bağdaşmaz, derneğin valiler ve kaymakamlar elinde nerelere sürükleneceği bilinmezdi. Rauf Bey ise il ve ilçe başkanlıklarına valiler ve kaymakamların getirilmesiyle halkın hükümetle işbirliğini sağlayacağını bildiriyor ve görüşünde direniyordu. Tartışma şiddetli bir şekilde uzayıp gitmekte idi. Görüşmelerin iyi bir yolda gitmediğini gören Mustafa Kemal Paşa, konunun daha iyi hazırlanıp uygun bir şekilde formüle edilip getirilmesi için beş kişilik bir komisyon seçilmesini teklif etti. Teklif kabul edildi ve Erzurum delegesi Rauf, Necati, Kâzım, Cevat ve Trabzon delegesi Servet Beylerden müteşekkil beş kişilik bir komisyon seçildi. Mustafa Kemal Paşa da toplantıya bir saat ara verdi.

Komisyon çalışmalarına başlamış ve bir saatlik zaman çoktan dolmuştu. Fakat konunun tartışması, Komisyon'da da, aynı şiddetle uzayıp gitmekte idi. Rauf Bey, büyük bir inat ve ısrarla, başkanların vali ve kaymakamlar olması teklifini savunuyordu. Karşı itirazları ise, Trabzonlularla aynı görüşte olan Erzurum delegesi Cevat Dursunoğlu yapıyordu. Birçok delege ne yolda karar verip oy kullanacağını şaşırmıştı. Trabzon delegelerinin görüşüne katılanlar da gittikçe artıyordu. Mustafa Kemal Paşa durumu ve gidişi görmüştü. Hemen işe el koydu, Rauf Bey'i çağırarak kısa bir görüşme yaptı. Rauf Bey görüşünde direnmekten vazgeçti ve mesele, Trabzon delegeleriyle taraftarlarının anlayışına uygun şekilde formüle edildi. İl ve ilçe başkanlarının cemiyet üyeleri arasından seçilmesi uygun görüldü, karar Genel Kurul'da da bu şekilde kabul edildi.

Tasarının tartışma konusu olan maddelerinden biri de Heyet-i Temsiliye'nin kuruluş, görev ve yetkilerini belirten madde idi. Her türlü siyasi karar alma ve gerektiğinde adeta bir "geçici hükümet" gibi çalışma yetkilerine sahip olacak Heyet-i Temsiliye'nin yetkileri üzerinde karşılıklı görüşler belirtiliyordu. Trabzon delegeleri, büyük sorumluluğu gerektiren önemli kararları alma yetkisinin bu kadar küçük bir heyete verilmemesini, gerektiğinde Kongre'nin olağan veya olağanüstü toplantıya çağrılmasını ileri sürmekte idiler. Uzunca görüşme ve tartışmalardan sonra bu madde de karara bağlandı. Karara göre Kongre, gerekli niteliğe sahip en az 9, en çok 16 üyeden kurulu bir heyet-i temsiliye seçecek, Heyet-i Temsiliye üyeleri de kendi aralarından birini başkan yapacaklardı. Heyet-i Temsiliye, vatanın bütünlüğünü ve memleketin bağımsızlığını sağlama konusunda her türlü

tedbiri ve siyasi kararı almaya ve bu kararları yürütmeye yetkili olacak, ancak milletin ve memleketin kaderiyle ilgili önemli konularda heyet-i merkeziyelerin de düşüncelerini sorup oylarını alacaktı. Milletin ve memleketin kaderini çizecek kesin kararlar ise kongrelerde alınacak, gerektiğinde Heyet-i Temsiliye, Kongre'yi olağanüstü toplantıya çağıracaktı. Bundan sonraki maddelere göre, Heyet-i Temsiliye önemli meselelerde yetkili gördüğü herhangi bir kimse ile "onu üyesi sayarak" görüşebilecek, Cemiyet'in ilerideki durumu, Millet Meclisi'nin güvenlik içinde çalışmaya başlamasından sonra yapılacak bir kongre ile kararlaştırılacaktı. (Bkz. Ek 14)

Görüşmeler bitmek üzereydi. Tam bu sırada, Trabzon'un Sürmene, Giresun, Tirebolu delegeleri Ömer Fevzi, İbrahim Hamdi, Ali Naci ve Yusuf Ziya başkanlığa bir önerge verdiler. Önergenin ilişiğinde 22 maddelik bir program da vardı. Önergede şöyle deniyordu:

> Bu kongredeki amacımız, "Doğu Bölgesi halkının siyasi, iktisadi çıkarlarında birlik olduklarını anlatan bugünkü tehlike karşısında katlanılması gereken iç ve dış zorlukları ortadan kaldırmak, yoksullukların ve acıların yükü altında ezilen halkımızın medeni milletler arasında hayat hakkına sahip olduğunu ispatlamak esasına dayanan önemli kararlar alınması, bir yandan geçmişin idari ve iktisadi etkileri altında ezilerek dayanma gücü azalmış bulunan halkın çoğunluğuna insancıl düşüncelerle yeni bir yol açılması, öte yandan adaletçi ve devrimci milletlerden yardım sağlayacak siyasi ve iktisadi esasları kapsayan bir program yaparak milletler önünde Türk ve Müslümanların da bağımsızlığı ve uygarlığı özlemiş olduğunun ispatlanmasıdır.

Önergede, bu amaca ancak, ilişik olarak sunulan programın kabulü ile varılabileceği ileri sürülüyordu. (Bkz. Ek 16)

Bu program taslağı, Doğu İllerinin, idarede adem-i merkeziyet esasına dayanan bir ıslâhat programına benzemekte idi. Son dakikada yapılan bu teklif, pişmiş aşa su katmak gibi kabul edildi. Kongre'yi baltalamak çabasına benzetildi. Hele programın 22. maddesi gereğince milli savunma için düzenli ordu birlikleri yerine milis kuvvetleri teşkilinin sözkonusu edilmesi zihinlerde tehlikeli şüpheler de yarattı. Teklif, şiddetli bir hücuma

uğrayarak reddedildi. Görüşmeleri yapılmış olan program ve tüzük kabul edildi.

Trabzon'un Sürmene delegesi Ömer Fevzi (avukat), Giresun delegeleri Ali Naci (doktor), İbrahim Hamdi (elektrik mühendisi) Tirebolu delegesi Yusuf Ziya (eski bucak müdürü) beyler tarafından verilen önerge ile görüşülmesi teklif edilen ve herkesin başka bir yönden kızgınlığını çekerek reddedilen 22 maddeden ibaret program tasarısı altı bölümde toplanmakta ve birçok maddeleri Kongre tarafından kabul edilen programdaki maddelerin hükümlerini ihtiva etmekte idi. Fakat bu programda, o günlerde anlaşılması, görüşülmesi çok güç ve çok dikkat çekici hükümler de vardı. Mesela:

1-5 maddeleri kapsayan ve ilk iki maddesi bulunamadığı için başlığı belli olmayan birinci bölümde "kişisel ve toplumsal ilerlemenin sağlanması amacıyla meydana getirilecek kuruluşların demokratik esaslara göre düzenlenmesi" gerektiği ileri sürülmekte idi.

6-11 maddeleri kapsayan Siyasi Kısım başlıklı ikinci bölümde, "Din karışıklığından doğan güçlükleri yenmenin en kolay çaresi Doğu Anadolu'daki Hıristiyanların din ve soy bakımından ilgili oldukları memleketlerdeki Müslümanlarla değiştirilmesidir" denilmekte, her türlü himaye usulü reddedilerek ancak "Amerikalılarla İngilizlerden birinin ilmi, iktisadi, medeni alanlarda doğru yolu gösterici yardımları" kabul edilmektedir.

12-14 maddeleri kapsayan İslâhat-ı Dahiliye (içişleri reformu) başlıklı üçüncü bölümde Doğu Bölgesi'nin geri kalmasının idaredeki merkeziyet usulünden ileri geldiği belirtilerek "idari adem-i merkeziyet" uygulanması, "belediyelerin bağımsız hale getirilmesi", "evkafın İslâm cemaatlerine bırakılması" teklif edilmektedir.

15-18 maddeleri kapsayan Malî ve İktisadî Kısım başlıklı bölümde "zenginle fakirin aynı oranda vergiye bağlanması usulünden vazgeçilmesi", "vergilerin kazanç oranına göre (müterakki), yani matrah oranı arttıkça yükselen biçimde alınması", "tarım kooperatifleri, sanayi tesisleri kurulması", "tarım ve sanayi işçilerinin, belli bir oranda kârdan pay almaları" esasları kabul olunmaktadır.

19-21 maddeleri kapsayan Sosyal Kısım başlıklı beşinci bölümde; "kız ve erkek çocuklar için ilkokullar açılması", "öğretmen okulları kurulması", "bölge hastaneleri yapılması" ve bunlar için bir "özel vergi konulması", "türlü sağlık tesisleri ile sağlık, fen ve sanat okulları açılması için yabancı sermayeden yararlanılması" ve "nüfus artışının sağlanması için gerekli iktisadi tedbirlerin alınması" ileri sürülmektedir.

Sadece 22 maddeden ibaret olan Vatan Hizmeti başlıklı altıncı ve sonuncu bölümde ise aynen, "Vatanın bağımsızlığının sağlanması ve dış saldırılardan korunması her kişinin üzerine düşen değişmez milli ve vicdanî bir görev sayılacak ve hiç kimse bu görevin dışında bırakılmayacaktır. Bu yüksek amacı sağlamak ve millet hazinesini lüzumsuz harcamalardan korumak üzere milis teşkilatı uygulanacaktır" denilmektedir. (Bkz. Ek: 16)

Erzurum Kongresi ve

İstanbul Hükümeti

Erzurum Kongresi, milli birliğe yönelişin bu ilk ve büyük hamlesinden en olumlu sonuçları alabilmek için hatır-gönül dinlemeyen çekişmelerle ilerlemekte iken, ve Milli Mücadele heyecanı bütün şiddetiyle devam ederken, İstanbul Hükümeti hâlâ gaflet içinde ve ne yapacağını bilmez haldeydi. Ne Padişah, ne Sadrazam, ne devlet adamları ulkenin içinde bulunduğu durumla, olup bitenlerle ilgili en küçük bir bilgiye sahiplerdi. Ali Fuat Türkgeldi'nin, Tarih Kurumu tarafından basılan Görüp İşittiklerim adlı hâtıra kitabına şöyle bir göz gezdirmek bu gerçeği bütün açıklık ve kesinliğiyle görmeye yeter. Nisan 1920'ye kadar saray başkâtipliği görevinde bulunan A.F. Türkgeldi, saray ve hükümet ile ilgili en gizli hususları bile görüp işitmek durumunda olduğu ve bunları yazıp tespit ettiği halde hâtıralarında memleket içi olaylara ait esaslı bir bilgi yoktur. Çünkü, saray ve hükümet çevrelerinde, Anadolu'nun durumu, Anadolu'daki olaylar ve milletin neler yaptığı, ne halde bulunduğu hakkında birşey konuşulmamış veya bu konuşmalarda kayda değer birşey görülüp işitilmemiştir. İzmir'in işgali üzerine başkentteki durumu anlatan kısım bu bakımdan çok acı ve dikkat çekicidir:

> 15 Mayıs Perşembe günü öğleden sonra sarayda otururken Muğla ahâlisi tarafından gönderilen bir telgrafta, yabancı bir devletin il kıyılarını işgal ederek gümrük idarelerine kendi bayraklarını astıkları, İzmir kıyılarının da başka bir yabancı devlet tarafından işgal edildiğinin duyulduğu bildiriliyor, vatanlarının korunması için ricada bulunuluyordu. Telgrafı hemen Padişah'a takdim ettim. İzmir'in işgal edileceğini önceki akşam, Sadrazam'ın gönderdiği "kâğıt"tan öğrendiğini söyleyerek, hemen hükümete gidip "Muğla'yı hangi devletin işgal ettiğini, İzmir'i işgal edeceklerin Yunanlılar mı olduğunu" öğrenmemi emretti. Hükümete gittim. Sadrazam öğle yemeği yiyor, İçişleri Bakanı da karşısında oturuyordu. Paris Barış Konferansı'nda alınan karar gereğince İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğinin ve keyfiyetin ayrıca Hükümete de resmen tebliğ edileceğinin İngiliz Mümessili tarafından bildirilmiş olduğunu, "yörenin ve halkın durumuna ait bilgisi olmadığını", Muğla'yı işgal edenlerin "herhalde" İtalyanlar olacağını ve fakat bu konuda henüz

yabancı devletlerden bir nota almadıklarını, ancak o yöreden gelen "feryadnâmeler" mevcut olduğunu, söyledi. (A.F. Türkgeldi, Görüp İşittiklerim: 226)

İşte böyle bir hükümetin başında bulunan ve 15 Temmuz'da gittiği Paris Barış Konferansı'ndan, 21 Temmuz'da elleri boş dönen Sadrazam Ferit Paşa, her nasılsa eline geçirdiği Karahisar Tümen Komutanı'nın beyannamesine sarılarak, yapılmakta olduğunu sandığı Sivas Kongresi'ni önlemeye çalışmış ve fakat günler, hatta aylardan beri hazırlıkları devam eden Erzurum Kongresi'nin yapılmak üzere bulunduğunun farkında bile olmamış, onu da ancak Kongre'nin açıldığı gün öğrenebilmiş ve Erzurum Kongresi'nin Anayasa'ya aykırılığını ve Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının asiliğini ilan ederek tutuklanmalarını Erzurum Valiliği'ne emretmişti. O sırada Erzurum'da vali vekili olan, Milli Mücadele'nin isimsiz kahramanlarından Rizeli Kadı Hurşit Efendi emri alınca doğruca Mustafa Kemal Paşa'ya gitmiş, "Tutuklanmanız hakkında emir aldım, lütfen zatıâlîlerini tutuklamama müsaade eder misiniz?" demiş. "Etmezsem ne olacak?" sorusuna da, hiç istifini bozmadan, "Ne olacak, hiçbir şey" deyip gülmüş. Sonra tutuklanması istenenlerden M.M. Kansu'ya gönderdiği resmî tezkereye, "Örneği yukarıya çıkarılmış olan emir gereğince, askeri mahkemede yargılanmak ve asılmak arzusunda iseniz İstanbul'a gitmek takdirinize kalmıştır" diye yazmış; ve aynı anda İstanbul Hükümeti'ne çektiği cevap telgrafındaki şu ifadesiyle vatanseverliğin, mertliğin, cesurluğun, milli mücadele kahramanlığının eşsiz bir örneğini vermişti (M.M. Kansu, Ölümüne Kadar Atatürk'le: 88-95, 101):

> Emirleriniz burada arkadaşları ile vatan hizmetinde bulunan Mazhar Müfit Bey'e tebliğ edilmişse de şimdilik asılmak niyetinde olmadığını ve hâlen görülecek birçok önemli vatani işleri bulunduğunu beyan buyurmuşlardır. Gerçi hemen kendisini tutuklamak istemişsem de ilgili memurlar ve millet onların yerine beni tutuklamaya kalkıştıklarından şahsi durumum tehlikededir. Her türlü saldırıdan korunmam için Mustafa Kemal Paşa'nın aracılığını sağlamak üzere rica ve tebligatta bulunmanızı arz ve istirham ederim.

Mazhar Müfit Kansu, Milli Mücadele'yi gerçekleştiren nice adsız kahramanlardan biri olarak nitelediği Erzurum Vali Vekili Kadı Elhac

Hurşit Efendi'nin Kilisli olduğunu yazar. Erzurum Kongresi'nde Sivas'ın Şebinkarahisar delegesi olan ve bu kitap yazılırken hayatta bulunan Dr. Cemil Şencan ise, Kadı Hurşit Efendi'nin Rizeli olduğunu söylemiştir. (Bkz. Ek: 8) Cevat Dursunoğlu da Dr. Cemil Şencan'ın sözlerini doğrulamıştır. Adalet Bakanlığı sicil kayıtlarına göre de 1277 doğumlu Hasan Oğlu Hurşit Efendi Lazistan Kadılığı'ndan Erzurum Kadılığı'na naklen gelmiş, sonra Van Kadılığı'na naklen gitmiş, daha sonra da istifa ederek görevinden ayrılmıştır. Rize'ye yaptığım bir seyahat sırasında, konuştuğum bazı Rizeliler, Hurşit Efendinin Rize'nin Hemşin ilçesinden olup İstanbul'da lise Almanca öğretmeni iken Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Rize Mebusu olarak bulunan, sonra da İzmir Suikastı'nın tertipçisi olarak asılan Ziya Hurşid'in babası olduğunu söylediler. Ne var ki, bu beyanın doğruluğunu ispatlama imkânını bulamadık. (A. Çankaya –M.T. Celitoğlu, Mülkiye ve Mülkiyeliler Tarihi, c. II (1860-1949): 622, 623)

İstanbul Hükümeti gaflet içinde bocalayıp durur ve Mustafa Kemal Paşa'yı yakalatmakla her işi halledeceğini sanırken, Erzurum'da bulunan ve mütareke şartlarının uygulanmasını denetlemekle görevli olan, fakat daha çok politik olaylarla ilgilenen İngiliz Temsilcisi Rawlinson, Erzurum Kongresi'nin anlam ve niteliğini İstanbul Hükümeti'nden daha iyi anlamış, halkı ve liderleri milli mücadele gayretlerinden vaz geçirmek için yeni girişimlerde bulunuyordu. 27 Temmuz'da Kâzım Karabekir Paşa'yı ziyaretle, Paris Barış Konferansı'nda Türkiye'nin Amerikan mandası altına verilmesi istenmişse de Amerika'nın kabul etmediğini, buna göre Türkiye'nin herhalde İngiliz mandası altına gireceğini, bunun Türkiye için büyük faydalar sağlayacağını, İngilizlerin sırf insanlık gayretiyle Mısır ve Irak ile Hindistan'ı mandası altına alıp iyiliklerine çalıştığını bildirdi. Bundan son derece üzüntüye düşen Kâzım Karabekir Paşa 28 Temmuz'da hemen Hükümet'e bir telgraf çekerek mandaların mahiyetlerinden haberdar olup olmadıklarını, bu gidişle yavaş yavaş yok olarak, milli namusumuz da dahil, her varlığımızı yitirip aşağılık bir idarenin mi kabul edileceğini sordu ve acı bir dille Mısırlılarla Hintlilerin bile çürümüş toplumu içinde kıpırdamalar olurken büyük bir tarihe ve esirlik kabul etmez bir karaktere sahip koca bir milleti kendi elleriyle zincirlere vurdurmamak için durumun son derece dikkat, azim ve metanetle karşılanması gerektiğini hatırlattı.

Ne yazık ki eşsiz bir gaflet içinde bulunan İstanbul Hükümeti, bütün bu uyarılara sırt çevirerek, bütün gayretini milli mücadeleyi durdurmak ve

Erzurum Kongresi'nin tek yapıcısı sandığı Mustafa Kemal Paşa'yı yakalatmak konusuna harcamakta idi. 30 Temmuz'da, 3. Ordu Komutan Vekili Kâzım Karabekir Paşa'ya bir şifre göndererek, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in yakanıp İstanbul'a yollanması için mülki makamlara yardımcı olmasını istedi. Oysaki Kâzım Karabekir Paşa milletçe girişilen bu mücadeleyi daha İstanbul'da iken tasarlamış, Anadolu'ya bunun için gelmiş, Karadeniz kıyılarına ayak basdığı andan itibaren de, halkla beraber, milli mücadele gayretlerinin önderi olmuştu. Aldığı şifreye, 1 Ağustos tarihli telgrafla cevap verdi ve bu telgrafında, "Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in durum ve tutumlarında vatan ve millet menfaatlerine ve mevcut kanunlara aykırılık görmediğini, türlü yönlerden milletçe tüm varlığımız apaçık tehlike içinde iken, siviliyle askeriyle, en değerli ve aydın yurtseverlerin birer bahane ile milletin arasından çekilip alınmasından üzüntüye düşen bölge halkının haklı olarak bir işgal kuşkusu içinde bulunduğunu, bu sebeple ölünceye dek haklarını korumaya ve savunmaya karar verdiklerini; bu durum karşısında 3. Tümen Komutanı Halit Bey'in yakalanıp gönderilmesinin de bir ayaklanmaya sebep olabileceğini, esasen tutuklanması için kanunî bir sebebin bulunmadığını; bölge durumunun İstanbul'a yanlış aksettirilmiş olduğunu, bu yanlış görüşte direnmenin kötü sonuçlar verebileceğini" bildirdi.

Ne var ki İstanbul Hükümeti bir türlü uyanamıyor, memleketi, milleti anlayamıyor, milletini hiç tanımıyor ve memlekette olup bitenlerin farkında bile olmuyordu. Ve Anadolu'daki milli mücadelecilere bir şey yapamayınca, milli mücadelecileri ve Milli Mücadele'yi destekleyen Harbiye Nazırı Cevat Paşa'yı görevinden ayırdı. Oysaki o sırada Batı Anadolu'da da Redd-i İlhak cemiyetleri kurulmaya, kongreler yapılmaya başlanmıştı. İlk Reddi İlhak Cemiyeti İzmir'da kurulmuşsa da derlenip toparlanmasına imkân ve zaman kalmadan Yunanlılar şehri işgal etmişlerdi. Anadolu içlerine dağılan Reddi İlhak Cemiyeti'nin mensuplarından bir kısmı Aydın'a bir kısmı Balıkesir'e gitmişler, başka yerlerde Reddi İlhak cemiyetleri kurmuşlardı. Yunanlılar da Anadolu içlerine doğru ilerliyorlardı. Haziran ortasında Çerkes Edhem de Akhisar Reddi İlhak Cemiyeti'ni kurmuş, Salihli'deki milli kuvvetleri bir araya toplamıştı. Düşmana karşı koymak üzere, yer yer sivil çeteler teşekkül ediyor, bunlara Kuva-yı Milliye deniyordu. Yalnız Çerkes Edhem'in çetesine Kuva-yı Seyyare adı verilmişti. Redd-i İlhak cemiyetleri,

31 Temmuz'da, Balıkesir'de bir kongre yapmışlar, Erzurum'dan da birlik ve beraberlik, tebrik ve başarı telgrafı almışlardı.

Fakat, Hükümet bütün bunlardan habersiz gibi idi. Bir türlü milletinin bir "milli mücadele" çığırı açabileceğine akıl erdiremiyordu. Bütün olayları, bu meyanda Erzurum Kongresi'ni bir veya birkaç kişinin tertibi sanıyor ve onların yakalanması ile de her şeyin halledileceğine inanıyordu. Oysaki Doğu İlleri o sırada, kimsenin etkisi olmadan düzenledikleri Erzurum Kongresi'nde milli birliğe varıp kuvvetlenmek, bu kuvvete dayanıp milli haklarına el koymak çabası içinde idiler. Nitekim 2 Ağustos 1919'da, Kongre'nin sekizinci toplantısında İstanbul'daki parti ve derneklere aşağıdaki telgrafı çektiler:

> Bugün çıkan Ağustos tarihli ajansta bütün siyasi partiler ve dernekler temsilcilerinin İstanbul'a gelen Amerika Heyeti ile temas ederek Ermeni meselesine dair karşılıklı düşüncelerini belirttikleri ve Ermenistan'a bir sınır çizilmesi konusundaki görüşlerini gerekli incelemelerden sonra bildireceklerinin anlaşıldığı bildiriliyor. Sahip olduğu yetki ve kesin ilgiden ötürü duruma önemle bakan Kongremiz Doğu Anadolu illerindeki Müslümanların tarihi, sosyal, kültürel, ekonomik esaslara ve nüfus çokluğuna dayanan yerleşme ve kapsamı karşısında İstanbul'daki parti veya derneklerin bir şekil ve sınır düşünüp teklif etmesini milli hukukumuza kefil olamamak ve milletçe kabul edilmemek ihtimalini doğal bir olay saymak zorunlu bulunduğundan milletin gerçek isteklerine dayanan Kongremizin kararları belli olmadıkça böyle bir durum yaratılmamasını özellikle rica eyleriz.

Kâzım Karabekir Paşa da, 5 Ağustos 1919'da, Sadrazam'a çektiği telgrafla, bir kere daha gerçekleri gözleri önüne koymaya çalıştı. Erzurum Kongresi'nin kimsenin etkisi ve ilgisi olmadan, tamamen halk tarafından toplandığını, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey henüz İstanbul'da iken milletçe tasarlandığını, milletin ruhundan kopup gelen heyecan ve kuvveti ve bu milli heyecanın eseri olan Kongre'yi bir iki kişiye mal etmenin vatan ve millet için giderilmesi imkânsız zararlar doğurup yabancılara fayda sağlayacağını, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey hakkındaki emirlerin halk üzerinde iyi tesir bırakmadığını, hele tutuklanmalarına teşebbüsün büyük

fenalıklar doğurabileceğini, milli galeyanı önlemenin tek çaresinin "Milli Meclis"i toplantıya çağırmak olduğunu bildirdi.

Heyet-i Temsiliye

Erzurum Kongresi sona ermek üzere idi. Gündemdeki maddelerin görüşülmesi bitmiş, kurulacak Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin tüzüğü kabul edilmişti. Bu yeni cemiyet kurulunca, merkezi İstanbul'da bulunan Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Doğu İlleri şubeleri ile Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Kuzeydoğu Karadeniz bölgesindeki bütün kuruluşları Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne katılıp birleşecek, –bugünkü idari yapılanmaya göre– 25 kadar ili içine alan Doğu Anadolu Bölgesi tek bir cemiyetin idaresi altına girecekti.

Yeni cemiyetin nasıl kurulacağı ve yönetileceği, görüşülüp kabul edilen tüzükte gösterilmişti. Tüzüğe göre, yeni cemiyetin merkez yönetim organı seçilmiş temsilcilerden meydana gelen bir kurul, yani Heyet-i Temsiliye olacak ve her yıl 10-23 Temmuz günlerinde yapılacak normal genel kurul toplantısında seçilecekti. Ancak, ilk Heyet-i Temsiliye, aynı zamanda Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları da olacak ve Erzurum Kongresi tarafından seçilecekti. Sıra bu seçime gelmişti.

Heyet-i Temsiliye seçiminde herhangi bir olayın meydana çıkacağı tahmin edilmiyordu. Çünkü, Kongre'deki görüşmeler sırasında, türlü konularda çetin çekişmelere sebep olan ve muhalifler diye tanılan delegeler, son olayda kesinlikle susturulmuş, sindirilmişti. Fakat buna rağmen, Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye'ye seçilip seçilmemesi tartışma konusu oluyordu. Hattâ, Mustafa Kemal Paşa bu konudaki kararını henüz açıklamamış olduğundan dolayı, en yakın arkadaşları dahi tereddüt içinde ve muhalif durumdaydılar.

Hal böyle olunca, Heyet-i Temsiliye seçimlerini ve bu seçimler dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın ilgi çekici durumunu anlatmadan önce, Heyet-i Temsiliye'nin mahiyeti, görevi ve yetkileri üzerinde biraz durmak her bakımdan ve özellikle Erzurum Kongresi'nin gerçek mahiyetini ve Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye'ye girmek hususundaki kararını anlamak bakımından faydalı olacaktır.

Kongre tarafından kabul edilen tüzüğe göre, 9-16 kişiden kurulabilecek ve Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucularını teşkil edecek

olan Heyet-i Temsiliye, Doğu İllerinde mevcut milli kuruluşların yaşamasını ve devamını sağlayacak tedbirleri alarak, bütün kuruluşları kendi etrafında toplayıp aralarında ahenkli bir bağ kurarak milli gayenin hızla ve kolaylıkla gerçekleşmesini sağlayacaktı.

İlk bakışta, bu madde sadece vatanın küçük bir parçasının gelebilecek tehlikelere karşı korunması amacını güden bir hüküm koymuş gibi görünmekte ve çok kimselere Erzurum Kongresi'nin ve kurulacak Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ancak bir bölgenin akıbeti ile ilgili yerel bir kuruluş olduğu kanaatini vermektedir. Bundan ötürü de, Mustafa Kemal Paşa'nın böyle küçük ve yerel bir kuruluşun temsilciler kuruluna niçin girmek istediği anlaşılamamaktadır.

Oysaki yerel bir isimle ve yerel bir faaliyetle meydana çıkacak olan bu kuruluşun gayesi, memleketin ve milletin tümünü kapsayacak kadar genel ve genişti. Tüzüğe göre varılacak milli gaye şu idi: "Vatanın bütünlüğü" ve "milletin bağımsızlığı"... Vatanın sınırları da 30 Ekim 1918 sınırları olacaktı.

Gaye bu kadar geniş ve genel olunca, Heyet-i Temsiliye'ye verilen yetkinin de maddenin başında gösterilen yerel faaliyetlerin dar çerçevesinden taşması gerekirdi. Nitekim, tüzük de vatanın bütünlüğü ile milletin bağımsızlığını gerçekleştirebilmek için Heyet-i Temsiliye'ye çok geniş yetkiler veriyor, her türlü siyasi ve icrai tedbir ve kararlar almak hakkını tanıyordu. Gayesi bu kadar genel ve yetkileri bu derece geniş olan Heyet-i Temsiliye de, adeta, kurulacak yeni devletin geçici hükümeti olma niteliğini kazanıyordu. İşte Mustafa Kemal Paşa bunun için, muhakkak, Heyet-i Temsiliye'ye girmek istiyordu.

Ne var ki, bugün olduğu gibi o gün de, birçok kimseler, birçok delegeler, hattâ Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşları, Erzurum Kongresi'nin bu genel niteliğini göremediklerinden, Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye'ye girmek istemesinin anlamını kavrayamıyor, mantıklarıyla bulur gibi oldukları, hattâ buldukları sakıncalarla girmesinin doğru olmayacağı kanısına varıyorlardı.

Nihayet bu konu ile de ilgilenmenin sırası gelmiş olacak ki, Mustafa Kemal Paşa 5 Ağustos'ta en yakın beş arkadaşını, kendi odasında gizli bir toplantıya çağırdı. Toplantıya katılanlar şunlardı: Rauf Bey ile Amasya'ya

ve oradan da Mustafa Kemal Paşa ile Erzurum'a gelmiş olan eski mutasarrıflardan İbrahim Süreyya (Yiğit), İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşa ile birlikte gelmiş olanlardan Ordu Kurmay Başkanı Albay Kâzım (Dirik), Sağlık Başkanı Dr. Albay İbrahim Tali (Öngören), Kurmay Binbaşı Hüsrev (Gerede), Bitlis Valiliği'nden azledildiği için İstanbul'a gitmek üzere Erzurum'a gelmiş ve burada önce Kâzım Karabekir Paşa'nın, sonra da Mustafa Kemal Paşa'nın milli mücadele gayretlerine katılmış bulunan Mazhar Müfit (Kansu).

Mustafa Kemal Paşa, arkadaşları toplanınca, meseleyi ortaya koydu ve bütün arkadaşlarının düşüncelerini açıklamalarını istedi. Fakat, arkadaşları, Mustafa Kemal Paşa'nın bu hususta ne düşündüğünü bilememiş olacaklar ki, kendi düşüncelerini bir türlü, kesinlikle açıklayamıyorlardı. Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa hepsine birer beyaz kâğıt verip düşüncelerini bu kâğıda yazmalarını söyledi. Arkadaşları, Mustafa Kemal Paşa'nın isteğini yerine getirdiler.

İbrahim Süreyya "Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in Heyet-i Temsiliye'de bulunmasında lüzum ve menfaat vardır" diye yazmıştı. İbrahim Tali "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Sivas Kongresi'nin neticesine kadar serbest bulunmalıdır" diyordu. Hüsrev Bey, "Heyet-i Temsiliye üyelerinin Kongre'ce değil de vilâyetler tarafından seçilmesi halinde, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in Heyet-i Temsiliye'ye girmelerinin teşkilatın bu gibi zevat tarafından yapıldığı hissini vermekten başka zararı olamaz" düşüncesinde idi. Kâzım Bey'e göre "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin, noktai hücum teşkil ettiği cihetle, Heyet-i Temsiliye'ye girmemesi" gerekirdi. Mazhar Müfit Bey "Heyet-i Temsiliye'yi teşkil edecek kişiler bu işin gerektireceği işleri ve konuları devralmak için gereken niteliklere sahip ise, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ile Rauf Beyefendi'nin Heyet'e girmelerini lüzumlu görmem" demekte idi.

Böylece, Mustafa Kemal Paşa, en yakın arkadaşlarının da, kendisinin Heyet-i Temsiliye'ye girmemesi düşüncesinde olduklarını öğrenmişti. Topladığı kağıtları yalnız kendisi okuyarak cebine koydu. Sonra iradesinde en küçük bir sarsıntı olmadan, her şeye rağmen Heyet-i Temsiliye'ye girmek kararında olduğunu açıkladı. Artık, arkadaşlarının yapacakları tek bir iş vardı: kendi düşüncelerini unutup Mustafa Kemal Paşa'nın vereceği listeyi kazandırmaya çalışmak. Öyle de oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın

başkanlığındaki toplantı açılır açılmaz verilen bir önerge ile dokuz delege aday gösterildi. (Bkz. Ek 10)

Ve önergede adları yazılı dokuz kişi Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçildi:

1.Mustafa Kemal Paşa (Eski Üçüncü Ordu Komutanı, askerlikten ayrılma)

2. Rauf Bey (Eski bahriye nâzırı)

3. İzzet Bey (Eski Trabzon mebusu)

4. Servet Bey (Eski Trabzon mebusu)

5. Hoca Raif Efendi (Eski Erzurum mebusu)

6. Sadullah Efendi (Eski Bitlis mebusu)

7. Bekir Sami Bey (Eski Trabzon valisi)

8. Ahmet Fevzi Efendi (Erzincan'da Nakşibendi tarikatı şeyhi)

9. Hacı Musa Bey (Mutki'de aşiret reisi)

Erzurum Valiliğine verilen liste budur. (Atatürk, Nutuk: Vesika 41; K. Karabekir, İstiklal Harbimiz: 953)

Ancak, burada bir noktayı aydınlığa kavuşturmak gerekir. Çünkü Heyet-i Temsiliye'ye seçilenlerin sayısı, bazı kitaplarda 10 olarak gösterilmiştir ve bu listelerde Kâzım Karabekir Paşa'nın da adı vardır.

Kâzım Karabekir Paşa'nın kendisi de, Kongre'de seçilmiş Heyet-i Temsiliye üyesi olduğunu iddia etmekte, "Erzurum Kongresi bir Heyet-i Temsiliye yaptı ki azaları arasında ben de bulunuyordum" demekte ve Heyet-i Temsiliye üyeliği hakkında Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla kendisine yapılmış olan tebliği aynen yayınlamaktadır. (İstiklâl Harbimizin Esasları: 91)

Mazhar Müfit Kansu, da, Kâzım Karabekir Paşa'nın bu iddiasını desteklemekte ve sanki onun seçildiğini görmüş gibi, aynen "Kâzım Karabekir Paşa'nın ismi de Heyet-i Temsiliye'ye seçilmiş olmasına rağmen, resmi listede, Onbeşinci Kolordu Kumandanı ve Üçüncü Ordu Müfettişi Vekili bulunması hasebiyle zikredilmemişti. Bununla beraber, Mustafa

Kemal Paşa özel bir tezkere ile Karabekir Merhum'a Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmiş bulunduğunu bildirmişti" demektedir. (M.M. Kansu, Ölümüne Kadar Atatürk'le: 112)

Bu olay gerek sadece hafızalarına güvenen hâtıra yazarlarının ve gerekse hâtıraları hiç inceleyip araştırmadan kaynak olarak kullanan yazarların nasıl yanılgılara düşebileceklerini açıkça gösteren iyi bir örnektir. Çünkü Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum Kongresi'nce, Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmemiştir. Bu husus, kendisine yapılmış olan 9 Ağustos tarihli tebliğnâmenin dikkatle okunması halinde, açık ve kesin olarak anlaşılır. Tebliğde "... Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin basılmakta olan tüzüğünün özel maddesi gereğince Heyet-i Temsiliye üyesi bulunduğunuzu ..." denmektedir. Görülüyor ki, bu tebliğde "seçim" kelimesi kulanılmamış, Kongre seçiminden söz edilmemiş, tüzüğün özel maddesine dayanılmıştır. Tebliğde numarası gösterilmeyen bu madde, tüzüğün üçüncü maddesinin sekizinci bendidir (üçüncü bölümünün sekizinci maddesi de denebilir). Burada aynen şöyle denilmektedir:

> Heyet-i Temsiliye, Heyeti Merkeziyeler, Heyeti İdareler, önemli meselelerde, yetkili gördükleri kimseleri, üyeleri sayarak, istişare edebilirler. (Bkz. Ek: 14)

İşte, Erzurum Heyet-i Temsiliyesi, kişiliğinin ve görevinin öneminden ötürü, tüzüğün bu hükmüne dayanarak, Kâzım Karabekir Paşa'yı Heyet-i Temsiliye üyesi saymaya karar vermiş ve 9 kişilik Heyet-i Temsiliye'nin yarıdan bir fazla üyesinin imzasını taşıyan kararını tebliğ etmiştir. Yapılan tebliğ sadece Mustafa Kemal Paşa'nın imzasını taşıyan bir yazı değil, beş Heyet-i Temsiliye üyesinin imzasını taşıyan bir kararnamedir.

Bu duruma göre, Heyet-i Temsiliye üyelerini iki türlü olarak gözönünde tutmak gerekir:

a) Kongrelerce Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilenler. Bunlar, aynı zamanda Cemiyet'in kurucularıdırlar, tüzükteki bütün yetkilere ve karar hakkına sahiptirler (asıl Heyet-i Temsiliye üyeleri).

b) Heyet-i Temsiliyelerce, Heyet-i Temsiliye üyesi sayılanlar. Bunlarla yalnız istişare edilebilir (istişarî Heyet-i Temsiliye üyeleri).

Kâzım Karabekir Paşa Kongre tarafından seçilmemiş, Heyet-i Temsiliye'ce Heyet-i Temsiliye üyesi sayılmıştır. Yapılan tebligat buna aittir ve bu husus tebliğde açıkça gösterilmiştir. Yoksa, Mazhar Müfit Bey'in sandığı gibi, Kâzım Karabekir Paşa, Kongre tarafından seçilmiş olduğu halde, komutanlık görevinden dolayı, vilâyete verilen Heyet-i Temsiliye üyeleri listesinden çıkarılmış değildir. Tam tersine, Kongre tarafından seçilmemiş olduğu halde, önemli kişiliği ve komutanlık görevinden ötürü İstişari Heyet-i Temsiliye Üyesi yapılmıştır. (Sivas Kongresi'nde bu işlem çok daha geniş çapta uygulanacak ve tüzüğün bu hükmüne dayanılarak, mesela Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, Washington Büyükelçisi Ahmet Rüstem Bey, Kongre'den sonra da olsa Mustafa Kemal Paşa'ya Diyarbakırlıların da birlik olduğunu bildirmek için, Sivas'a gelmiş olan İhsan Hâmid Bey (Tiğrel) de Heyet-i Temsiliye üyesi sayılacak ve bu kendilerine de tebliğ edilecektir.)

Çalışmalar bitmişti. Trabzon'un Şiran delegesi Müftü Hasan Efendi, Atatürk'ün çok beğendiği, amaca uygun ve etkili diye nitelediği arapça duasını tekrarladı. Atatürk'ün bu duygularını belirten değerli belgenin sureti eklidir. (Bkz. Ek: 11)

Kongre bitmişti. Divan Kâtibi Abdullah Hasib Efendi Heyet-i Temsiliye üyelerinin seçimini gösteren kapanış tutanağını hazırladı, delegelere imza ettirdi (Ömer Fevzi, Hüseyin Abanozoğlu, Ali Naci, İbrahim Hamdi, Yusuf Ziya imzalamadılar) ve bütün evrakı Mustafa Kemal Paşa'ya verdi. (Bkz. Ek: 9)

III

KONGRE SONRASI

Beyanname

Erzurum Kongresi'nin bitiminden sonra ilk yapılan iş Kongre'de varılan sonuçları ve alınan kararları açıklayan bildirinin yayınlanması oldu. 7 Ağustos tarihini taşıyan Beyanname'de şöyle deniyordu:

> Mondros Mütarekesi'nin yapımından sonraki günlerde, gittikçe artan, anlaşmayı bozucu hareketler ve İzmir, Antalya, Adana bölgeleri gibi memleketimizin bir çok önemli parçalarının işgali ve Aydın ilinde yapılan dayanılmaz Yunan kötülükleri, Ermenilerin Kafkasya'da sınırlarımıza kadar dayanan öldürme ve İslâm'ı yok etme siyasetiyle istilâ hazırlıkları, Karadeniz kıyılarında Pontus Devleti hayâlini gerçekleştirme amacıyla hazırlıklar yapılması ve sadece bu amaçla Rusya kıyılarından "göçmen" adı altında akın akın yabancı Rumların, bu meyanda silahlı eşkıya çetelerinin getirilmesi karşısında, kutsal vatanın parçalanma ve yok olma tehlikesini gören milletimiz, milli iradeye dayanmayan hiçbir hükümetin bu acılar ve kötülüklere çare olamayacağına, korkunç örnekleriyle kanaat getirmiş ve birçok etkiler altında belki de daha acıklı ve dayanılmaz kararlara boyun eğeceğinden kuşkuya düşmüş bulunmaktadır. Bundan ötürü, kendini son derece yakın ve haince tehlikeler karşısında gören Doğu Anadolu illerinin, kutsal varlıklarını korumak amacı ile, milli vicdandan doğmuş derneklerin katılımıyla yapılan Erzurum Kongresi, 1919 yılının 7 Ağustos gününde çalışmalarına son vererek aşağıdaki kararları aldı:
>
> 1. Trabzon İli ve Samsun Sancağı ile Doğu Anadolu illeri (Erzurum, Elâzığ, Diyarbakır, Van, Bitlis, Sivas) ve bu bölgedeki bağımsız livâlar, hiçbir sebep ve bahane ile birbirlerinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılması mümkün olmayan bir bütündür. Mutlulukta ve felakette ortaklığı kabul eder ve aynı amacı hedef edinirler. Bu bölgede yaşayan bütün Müslümanlar birbirlerine karşı fedakârlık duygusu ile doludurlar, soysal ve sosyal durumlarına saygılı öz kardeştirler.
>
> 2. Osmanlı vatanının bütünlüğü ve milletin bağımsızlığının sağlanması, saltanat ve hilâfet makamlarının korunması için milli

kuvvetleri yürütmeci duruma getirmek ve milli iradeyi egemen kılmak esastır.

3. Her türlü işgal ve müdahale, Rumluk ve Ermeniliğin örgütlenmesi amacına yönelme sayılacağından birlikte savunma ve karşı koyma esası kabul edilmiştir. Siyasi egemenliği ve sosyal dengeyi bozacak surette, Hıristiyanlara yeni imtiyazlar verilmesi kabul edilmeyecektir.

4. Hükümet'in buraları bırakmak veya buralarla ilişiğini kesmek zorunda kalması ihtimaline karşı saltanat ve hilâfete bağlılığı ve milli hakları koruyucu tedbirler ve kararlar alınmıştır.

5. Vatanımızda, öteden beri birlikte yaşadığımız Müslüman olmayan kimselerin kanunlarla pekiştirilmiş müktesep haklarına tamamen uyarız. Mal, can ve ırzlarının korunması, esasen, dinimizin, ulusal geleneklerimizin ve yasalarımızın gereği olduğundan, bu esas, Kongremizin genel kanısı ile de sağlamlaştırılmıştır.

6. İtilâf Devletlerinden, Mondros Mütâkeresi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan ve her bölgesinde olduğu gibi, Doğu Anadolu illerinde, büyük çoğunluğu İslâm olan ve kültürel, ekonomik üstünlüğü Müslümanlara ait bulunan, birbirlerinden ayrılmaları imkânsız öz kardeş, dindaş ve soydaşlarımızın oturduğu memleketlerimizin bölünmesi düşüncesinden vazgeçerek, varlığımıza ve tarihi, ırki, dini haklarımıza saygı gösterilmesi ve bu suretle hak ve adalete dayanan bir karar verilmesi beklenir.

7. Milletimiz "insanî ve asrî" amaçları yüceltir. Fen, sanayi ve ekonomi bakımından muhtaç durumumuzu takdir eder. Bundan ötürü, devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı, vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak üzere, altıncı maddede açıklanmış olan sınırlar içinde, milliyet esaslarına uygun ve memleketimize karşı istilâ isteği olmayan herhangi devletin fenne, sanayiye, ekonomiye ait yardımlarını hoşnutlukla karşılarız. İnsanlığın esenliği ve genelinin huzuru adına, böyle insancıl ve adaletli kuralları kapsayan bir barışın tez elden kararlaştırılması en büyük milli arzumuzdur.

8. Milletlerin kaderlerini kendilerinin çizdiği bu tarihi çağda İstanbul Hükümeti'nin de milli iradeye boyun eğmesi zorunludur.

Çünkü, milli iradeye dayanmayan hükümetlerin kendi başlarına verdikleri kararlara milletçe uyulmadığı gibi, bu kararların dışta da itibarı olmadığı ve olmayacağı şimdiye kadarki olaylar ve sonuçlarıyla ispatlanmıştır. Bundan ötürü, milletin, içinde bulunduğu korkulu durumdan ve kuşkudan kurtulma çarelerine başvurmasına gerek kalmadan hükümetimizin hemen Milli Meclis'i toplaması ve bu suretle milletin ve memleketin kaderi hakkında alacağı bütün kararlan Milli Meclis'in denetiminden geçirmesi zorunludur.

9. Vatanımızın karşılaştığı üzücü olaylar ve aynı amaçla milli vicdandan doğan derneklerin anlaşma ve birleşmeleri ile meydana gelen kitle bu kere Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adında bir topluluk haline getirilmiştir. Cemiyet her türlü particilik akımlarının dışındadır. Bütün Müslüman yurttaşlar derneğin tabii üyesidir.

10. Kongre tarafından seçilen bir Heyet-i Temsiliye (Temsilciler Kurulu) kabul edilmiş ve köylerden il merkezlerine kadar olan milli kuruluşlar birleştirilmiş ve sağlamlaştırılmıştır. (Bkz. Ek: 17)

Bu beyannâme de açıkça göstermektedir ki, Erzurum Kongresi tam bir milli mücadele hareketi ve onun başlangıç hamlesidir.

Her ne kadar, hareketin basamağı Doğu Bölgesi'nin milli kuruluşları ise de (Madde: 1), amaç "vatanın bütünlüğü" ve "milletin bağımsızlığı"dır. Bu amaca varmak için de "milli kuvvetler"e dayanılacak, "milli iradenin egemenliği" sağlanacaktır (Madde: 2).

Bu hal tam bir "milli mücadele" anlamı taşır. Bunun içinde milli birliği sağlama, milletçe teşkilatlanma ve silahlanma, iç düşmanlara karşı koyma ve gerekince çatışma, milleti ve vatanı koruyamayan ve üstelik bunu yapmak isteyenleri temizlemeye çalışan hükümete karşı başkaldırma, ayaklanma, vatanın ve milletin tümü uğrunda savaşı göze alma vardır.

Ne var ki, bu genel niteliği, kuşkulu görevlilerin dikkatinden mümkün olduğunca kaçırabilmek için, "Rumluk ve Ermenilik davası" gibi bölgesel bir deyim kullanılmış ve, "Her türlü işgal ve müdahale Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine yönelik kabul edileceğinden" denilmek suretiyle sonuç arzulanan genelliğe vardırılmış, vatanın neresinde olursa olsun her

türlü işgal ve müdahaleye karşı ‘birlikte savunma ve direnme esası' kabul edilmiştir. Bununla da yetinilmeyerek, herhangi bir işgal ve müdahale olmasa bile "Siyasal egemenliği ve toplumsal dengeyi bozacak şekilde Hıristiyan unsurlara yeni bir takım imtiyazlar tanınması kabul edilmeyecektir" kararıyla da (Madde: 3) milli bağımsızlığın hiçbir suretle zedelenmesine müsaade edilmeyeceği de belirtilmiştir.

Görülüyor ki, Erzurum Kongresi kararlarında kesinlikle bölgesel bir nitelik yoktur. Cemiyetin adı ve milli mücadele hareketinin başlangıcı Doğu Bölgesi'ne dayatılmıştır ama amaç ve bu amaç uğrundaki mücadelenin kapsamı vatanı ve milleti tüm olarak içine almaktadır.

Erzurum Kongresi'nin ve bu kongre sonunda kurulacak Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin amacı yalnız Doğu Bölgesi'nin bütünlüğü değil, 30 Ekim 1918'deki sınırlarıyla "vatanın bütünlüğü"dür, sadece Doğuluların bağımsızlığı değil tüm "milletin bağımsızlığı"dır. Erzurum Kongresi bu amaca ulaşmanın yollarını da çizmiştir. Bunun için devlet idaresinde milli iradeyi hâkim kılmak, milli iradeye dayanan bir hükümete sahip olmak lâzımdır (Madde: 8).

Ve Erzurum Kongresi'nin en büyük ve önde arzusu; vatanın bütünlüğüne, milletin bağımsızlığına saygılı olacak, topluma huzur getirecek, tüm insanlığı esenliğe vardıracak adaletli bir barışın tez elden gerçekleştirilmesidir (Madde 7).

Yukarıda açıklanan esasları içeren beyanname yurdun her tarafına dağıtıldığı gibi türlü araçlarla da yabancı devlet temsilcilerine tebliğ edildi. Beyanname bu şekilde dağıtılırken, komutanlara ve güvenilir makam sahiplerine de yeni kurulacak Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin tüzüğü, şifrelerle kısım kısım verildi ve her yerde bastırılıp çoğaltılması ve yayınlanması istendi.

Beyanname ve tüzüğün genel dağıtımı ve yayımı böyle olurken, Mustafa Kemal Paşa da Doğu İllerinde kolordu komutanlığı yaptığı sırada tanıdığı bazı aşiret reislerine mektuplar yazma yoluna gitti ve ilk mektubu 10 Ağustos'ta Mutki'de Aşiret Reisi Musa Bey'e yazdı. Mustafa Kemal Paşa bu mektubunda aşiret reisi Musa Bey'in devlet, millet, vatan uğrundaki eski fedakârlıklarını belirterek Bitlis'in geri alınmasında orduya yaptığı yardımları ve düşmanın Mutki'den çıkarılmasında gösterdiği gayretleri

takdirle dile getirmekte ve bugün de iyi niyetle imzalanan mütarekeyi düşmanların çok kötü tatbik ettiklerini, milleti köle haline getirmek ve ata yadigârı anavatanı Ermenistan yapmak istediklerini anlatmaktadır. Bundan sonra memleketin içinde bulunduğu kötü durumu, İstanbul Hükümeti'nin düşmanlara boyun eğdiğini, milletin kendi haklarını korumak üzere her tarafta Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri kurmakta olduğunu, kendisinin de milletle birlikte çalışmak için askerlikten ayrıldığını, kuvvet haline gelebilmek için milli birliğin sağlanmasının gerektiğini, bu sebeple Erzurum Kongresi'nin yapıldığını, Kongre'de milli birliği temsil edecek bir Heyet-i Temsiliye seçildiğini, birlikte bu kurula üye olduklarını, Hamidiye Kahramanı Rauf Bey'in de kurulda üye bulunduğunu belirtmekte, Kongre sonunda yayınlanan beyanname ile kurulacak Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne ait nizamnameyi elden gönderdiğini bildirmekte ve hemen bölgede teşkilatın kurulup geliştirilmesini, hiç kimsenin müdahale ve muhalefetine müsaade edilmemesini, sivil ve asker makam sahiplerinden muhalefet edenler olursa "milli iradenin ve milli egemenliğin gösterilmesini" istemektedir. (Atatürk, Nutuk: Vesika 47)

Her ne kadar Kâzım Karabekir Paşa, son derece basit ve cahil bir adama niçin bu kadar önem ve değer verildiğinin bir türlü anlaşılamadığını, buna layık bir adam olmadığını, nitekim bu yetkiyi tam tersine anlayıp, tam tersine kullanarak Şark Harekâtı sırasında Muş hükümet dairesini bastığını söylemekte ise de (İstiklâl Harbimizin Esasları, S: 92), Mustafa Kemal Paşa'nın, basit ve cahil ve fakat o sırada bölgesine hâkim olan bu aşiret reisine, bu derece okşayıcı ve büyültücü güzel sözler harcamasının, henüz derlenip toparlanma çağında bulunan milli mücadelecilere karşı yaratılabilecek tehlikeleri savuşturma amacından ileri geldiğini düşünmek yerinde olur. Aynı kişinin, Heyeti Temsiliye'ye, Mustafa Kemal Paşa tarafından aynı nedenlerle üye seçtirildiğini düşünmek de mümkündür.

Mustafa Kemal Paşa, Doğu İllerinde tanıdığı, öteki aşiret reisleri ile şeyhlere de mektuplar gönderdi. 13 Ağustos'ta, Bitlis'de Küfrevizade Şeyh Abdübakî Efendi'ye, Şırnaklı Abdurrahman, Derveşli Ömer, Muşaslı Resul ağalara, Bitlis Eski Mebusu Sadullah, Şeyh Mahmut, Nurşinli Şeyh Ziyaeddin efendilere ve Garzan'da aşiret reisi Cemil Çeto Bey'e Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tüzüğü ile Kongre sonunda yayınlanan Beyanname'yi göndererek, yurtseverlik duygularına dokunan deyimlerle tez elden bölgelerinde teşkilat kurmalarını istedi.

Böylece, bir yandan bildiriler, bir yandan özel mektuplar ve telgraflarla, bütün doğu bölgesi Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş hazırlıkları içine girmiş oldu.

Bu sırada, Erzurum siyasi havasında Manda Meselesi'ni canlandırma teşebbüsü taşıyan bir mektup geldi. 10 Ağustos 1919 tarihli bu mektup İstanbul'dan, Halide Edib Hanım'dan geliyordu. İstanbul'un genel siyasi havasını açıklamaya çalışan bu mektubunda Halide Edib Hanım "Biz İstanbul'da kendimiz için eski ve yeni Türkiye sınırlarını kapsamak üzere geçici bir Amerikan Mandası'nı en az zararlı görüyoruz" diyordu.

Birkaç gün sonra da, 13 Ağustos'ta, Afyonkarahisar'daki 12. Kolordu Komutanı Selâhaddin Paşa İstanbul'daki türlü partilerin birleşik olarak Amerikan heyetine vermek üzere kararlaştırdıkları hususları Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi. 14 Ağustos'ta ise, Ankara 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, İstanbul'daki birçok memleket ileri gelenlerinden mektuplar geldiğini ve hepsinde Amerikan yardımına ihtiyaç olduğunun ileri sürüldüğünü haber veriyordu.

Mustafa Kemal Paşa 19 Ağustos tarihli cevabında:

> Memleketin ve milletin mukadderatı hakkında Amerika veya herhangi bir devletle anlaşmaya yetkili olabilecek hükümet, ancak milli hâkimiyet esasını ve milli meclisin varlığını kabul ile onun güvenine dayanan bir hükümettir. Yakında Kongre'nin kararlarını da öğreneceksiniz.

diyerek mandaterlik düşünce akımlarının, milli birlik ve bağımsızlık yolunda en büyük adımı atmış olan Erzurum'un siyasi havasına girmesini bir kere daha önledi.

Ve 24 Ağustos 1919 tarihli bir yazı ile, Erzurum Valiliğine başvurarak Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunu bildirdi. (Atatürk, Nutuk: Vesika 41)

Doğu ve kuzeydoğu illerindeki türlü kuruluşlar (merkezi İstanbul'da bulunan Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Doğu Anadolu'daki şubeleri ile merkezi Trabzon'da olan Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Doğu Karadeniz Bölgesindeki bütün kuruluşları) merkezi şimdilik Erzurum'da olmak üzere yeni kurulmuş olan Şarki

Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti içinde birleştiler, bütün bu kuruluşlar yeni cemiyetin şubeleri haline geldiler. Ve Milli Mücadele tarihinin milli birliğe doğru gidiş yolundaki ilk ve önemli safhası da böylece tamamlanmış oldu.

Trabzon'un Durumu

Erzurum Kongresi hakkındaki açıklamaları bitirirken, Trabzon'un kongre sonrası durumunu kısaca gözler önüne koymak, Milli Mücadele'nin bundan sonraki olaylarını ve olayların gelişimini; bu meyanda Atatürk'ün ilk üç muhalifinin durum ve tutumlarını, sonlarını, Atatürk'le muhalifleri arasındaki anlaşmazlıkların nedenlerini; Sivas Kongresi'ni ve bu kongreye karşı Trabzon'dan gelen şiddetli muhalefeti; Birinci Büyük Millet Meclisi seçimlerini, bu seçimlerde Deli Halit Paşa'nın ve Trabzonluların tutumlarını; Trabzon Mebusu İzzet Bey'in yolda vuruluşunu; Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki Trabzon mebuslarının tutumlarını; Enver Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'nın durum ve ilişkilerini; Trabzon'lu Kâhya'nın öldürülüşünü; Bolşeviklik ve Bolşeviklerle ilişiklerin gelişimini, Mustafa Suphi'nin başına gelenleri, Nâzım Hikmet'in Trabzon'daki etkilerini; Meclis'teki muhalefetin durumunu; Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in, Lozan Barış Antlaşması Tasarısı'nın görüşülmesindeki tutumunu, Topal Osman tarafından boğduruluşunu ve bu olayın yıllar süren tepkilerini anlamak bakımından faydalı olacaktır. Çünkü Erzurum Kongresi'nin bitiminden hemen sonraki günler, bölge halkının milli mücadele gayretlerini daha da arttırmış olmasına rağmen, Trabzon'un siyasi havasındaki huzursuzluğun başlangıcı oldu.

Erzurum Kongresi biter bitmez bütün delegeler yerlerine dönme hazırlıklarına başlamışlardı. Trabzon delegeleri de aynı hazırlık içinde idiler. Trabzon'un Giresun delegeleri Ali Naci ile İbrahim Hamdi ve Sivas Şebinkarahisar delegesi Dr. Cemil Beyler Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ettiler. Tebrik edip başarılar dilediler ve vedalaştılar. Dr. Ali Naci bu görüşme sırasında, ayrıca, kendisinin "Paşam, Kongre sırasında ihtilâflarımız oldu. Fakat artık karar verildi, bundan sonra memleketin dedikodu ve fikir münakaşalarına tahammülü yoktur. Hepimiz için, alınan kararlar dairesinde çalışmak vicdan borcudur. Allah muvaffak etsin" dediğini, Mustafa Kemal Paşa'nın da "Sen mert bir arkadaşsın, bana her zaman merdâne söyledin" diye cevap verdiğini anlatır.

Ne var ki, Kongre'de türlü konulardaki, özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın başa geçmesindeki muhalefetleriyle tanınmış olan Trabzon delegeleri (Avukat Ömer, Fevzi, Doktor Ali Naci, Mühendis İbrahim Hamdi) yine de

kuşkularından kurtulamamışlardı. İçlerinde bir korku vardı. Bu korku Mustafa Kemal Paşa'dan değil, Mustafa Kemal Paşa'dan çok Mustafa Kemal Paşa taraftarı olan ve o sırada Torul-Maçka bölgesinde olduğu duyulan Tümen Komutanı Yarbay Halit Bey'dendi.

O Halit Bey ki, cephelerdeki olağanüstü cesaretinin yarattığı kahramanlıklarla tanınmış, aynı olağanüstü heyecanlarıyla ilk gününden beri Milli Mücadele'nin ateşli taraftarı olmuş, fakat işin politikasını hiç becerememiş, kendi komutanı Kâzım Karabekir Paşa'dan habersiz Mustafa Kemal Paşa ile muhabere kurmuş, hırçın hareketlere yönelmiş, bu yüzden Kâzım Karabekir Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında tatsız yazışma ve tartışmalara sebebiyet vermiş, daha sonra "Deli Halit Paşa" diye anılmış, mebusluğunda da hırçınlığa devam etmiş, fakat bu hırçınlığı, eski günlerdekinin tersine, Mustafa Kemal Paşa taraftarlarına karşı olmuş, sonunda Türkiye Büyük Millet Meclisi binasındaki bir itişip kakışma sırasında tabanca ile vurulup öldürülmüştür.

İşte bu Halit Bey'e karşı duyulan korku yüzünden, Trabzon'un Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey ile Trabzon'un Giresun delegeleri Ali Naci ve İbrahim Hamdi Beyler öteki arkadaşlarından ayrılarak Bayburt üzerinden Sürmene'ye inmeyi kararlaştırdılar. Trabzon'un Merkez delegesi ve Ömer Fevzi Bey'in kayınbabası Abanozzâde Hüseyin Efendi de onlara katıldı. Bu yoldan gitmelerinin sebebi, Hüseyin Efendi'nin oğlu ve Ömer Fevzi Bey'in kayınbiraderi Selâhaddin Abanozoğlu'nun o sırada Sürmene kaymakamı olması ve yollarda güvenlik tedbiri alması idi. Böylece dört delege Sürmene'ye indiler, kıyı yolundan Trabzon'a geldiler. Hüseyin Efendi ile Ömer Fevzi Bey Trabzon'da kaldılar. Ali Naci Bey ile İbrahim Hamdi Bey Giresun'a gittiler. Öteki Trabzon delegeleri ise ana yoldan gelmiş, Gümüşhane üzerinden Trabzon'a varmışlardı. (Bkz. Ek, 6)

Bu sırada, Trabzon Valisi Mehmed Galip Bey de, Erzurum Kongresi yapılırken beraberinde Lazistan Tekâmül-i Milli Cemiyeti kurucuları Ahmed Tevfik ve Alirızapaşazade Celâl Beylerle ilçeleri dolaşmıştır. (Giresun'da çıkmış olan Karadeniz isimli gazetenin 17 Temmuz 1919 tarihli nüshasından alınmış olan bu haberde adı geçen Lazistan Tekâmül-i Milli Cemiyeti hakkında başkaca bir bilgi elde edilememiştir.)

Eski içişleri bakanlarından Said Efendi'nin oğlu olan Mehmed Galip Bey Galatasaray'da okumuş, Dışişleri Bakanlığında devlet hizmetine girmiş,

epeyce zaman sonra İçişleri Bakanlığı'na geçip türlü illerde görev almış, Kastamonu valisi olmuş, oradan da Trabzon'a gelmişti. Bilgin ve padişaha bağlı bir kimse idi. (Sonradan valilikten alınmıştır. Kendini bilimsel çalışmaya vermiş, tarih incelemeleri ve yazılarıyla tanınmış, Tarih-i Osmanî Encümeni üyesi olmuş, 1935 yılında ölmüştür.)

İlçeleri dolaştıktan sonra İstanbul'a da gitmiş olan Vali Mehmed Galip Bey, Trabzona dönüşünde, belediye dairesinde il ileri gelenlerinin, yabancı devlet temsilcilerinin, Amerika İaşe Heyeti Başkanı'nın, Rum ve Ermeni metropolitleri ile müftünün davetli olduğu ve katıldığı bir çaylı toplantı yaptı. Davetlilere padişahın "selâm-ı şahane" sini bildirdi. Sonra padişahın Trabzon'a olan "teveccühü"nü belirtti. En sonunda da "Trabzon'un vatandan ayrılmayacağı" yolundaki padişah iradesini tebliğ etti.

Bunun anlamı açıktı. Madem ki padişah Trabzon'un vatandan ayrılmayacağı hakkında teminat vermişti, o halde Trabzonluların buna inanıp yerlerinde rahatça oturmaları gerekirdi. Başkaca bir gayret içinde bulunmalarına lüzum yoktu.

Valinin bu konuşmasına karşı, Müftü Efendi tarafından, padişaha karşı bağlılığı belirten "arz-ı ubûdiyet ve sadâkat" cevabı verildi. Ermeni temsilcisi de devlet idaresinde bütün Trabzonluların sarsılmaz bir şekilde saltanata bağlı olduklarını anlatarak "idare-i mülk-i memlekette saltanata Trabzon halkının sarsılmaz bir bağ ile bağlı ve sâdık olduğunu" söyledi. Vali Bey teşekkür ederek, açıklanan bu duyguların "Zât-ı Hazret-i Padişâhî'ye iblâğı" için, Trabzon ahâlisi adına eski Trabzon Mebusu Servet Bey'in bir telgraf çekmesini teklif etti, teklif kabul olundu. (Yakın Tarihimiz, no: 2)

Bu sıralarda idi ki, bilinmeyen kimseler tarafından, bilinmeyen bir yerden herkese, bu arada Trabzon Valisine, ilişiğinde "Karakol Cemiyeti'nin Teşkilat-ı Umumiye Nizamnamesi" ile "Karakol Cemiyeti Vezaifi Umumiye Talimatnamesi" adlı belgelerin de bulunduğu bir tamim gönderildi. Bu tamimde Trabzon valisinin yerine başkasının gönderileceği, ancak şimdilik adının gizli tutulacağı bildiriliyordu. (S.N. Tansu–H. Ertürk, İki Devrin Perde Arkası: 217, 218)

Herkes gibi Trabzon valisi de, bu gizli cemiyetin Mustafa Kemal Paşa'nın bir tertibi olduğunu sandı ve Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunan eski

yakın arkadaşı Mazhar Müfit Bey'e bir mektup yazdı. Mektubunda şöyle diyordu:

> Çalışmalarımdan hoşnut değilseniz bunu şimdiden haber vermenizi rica ederim. Bu takdirde çekilirim. Herhangi bir şekilde haysiyet kırıcı bir işleme uğramak istemem. Benim de en azından izzetinefisli, haysiyetli, şerefli bir insan olduğum göz önünde tutulmalıdır. Karakol Cemiyeti'nin genel görevleri yönetmeliğine göre, benim, ya kolumdan tutulup atılacağımı, ya da asılacağımı peşinen kabullenmem gerekiyor. Yerime tayin edilecek vali bulunduğuna ve bunun şimdilik gizli tutulduğuna dair olan tebliğin "gizliliğin korunması" esasına bağlı kalmadan, aramızdaki dostluğu bir istisna sayarak, hemen durumdan beni haberdar etmenizi rica ederim.

Ve durum Mazhar Müfit Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bildirildi. Mustafa Kemal Paşa, kesinlikle böyle bir gizli cemiyetle ilgili olmadığını, Trabzon Valisi Mehmed Galip Bey'in çalışmasından memnun bulunduğunu kendisine yazabileceğini söyledi. Fakat bir zaman sonra bizzat Mustafa Kemal Paşa, Trabzon Valisi Mehmed Galip Bey'in muhakkak Trabzon'dan alınmasını Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirmiş ve aynı zamanda doğrudan doğruya Tümen Komutanı Halit Bey'e verdiği emirle de yakalatıp Erzurum'a göndertmiştir.

Yine aynı günlerde, İstanbul Hükümeti Doğu İllerinin yüksek kademe görevlerine yeni tayinler yapmaya başlamıştı. Erzurum valiliğine Reşit Paşa'nın, Van valiliğine Mithat Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'dan boşalan ve Kâzım Karabekir Paşa tarafından vekaleten idare olunan 3. Ordu komutanlığına Karadenizli Abdullah Paşa'nın tayin edildikleri ve bir İtalyan posta vapuru ile İstanbul'dan yola çıktıkları öğrenildi. Mustafa Kemal Paşa, derhal Trabzon Tümen Komutanı Halit Bey'e gizli bir talimat göndererek, Erzurum valiliğine tayin edilmiş olan Reşit Paşa'nın yolculuğuna engel olunmamasını; Van valiliğine tayin edilen Mithat Bey ile Trabzon'da görüşülmesini; Milli Mücadele'ye yardımcı olacak şekilde hareket etmeyi taahhüt ederse serbest bırakılmasını, etmezse aynı vapurla geri çevrilmesini bildirdi. Mithat Bey, Trabzon'daki görüşmede, İstanbul Hükümeti tarafından tayin edilmiş olmakla beraber milli kuvvetlere ve milli amaçlara tamamen uygun olarak görevini yapacağını bildirdiğinden Van'a gitmesine müsaade

edildi. Reşit Paşa ise her şeyden habersiz Trabzon'dan Erzurum'a gitti. Tümen Komutanı Halit Bey'in, artık Trabzon'da, doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa ile haberleşerek hareket eden bir kuvvet haline geldiği anlaşılıyor. Bu hal Trabzon'un siyasi havasında etkili olacaktır.

3. Ordu komutanlığına tayin edilen Karadenizli Abdullah Paşa'nın durumuna gelince, Kâzım Karabekir Paşa, haberi Sivas'taki 3. Kolordu Komutanı Selâhaddin Bey'in yazısından öğrenmişti. Hemen, Harbiye Nezareti'ne, 11 Ağustos tarihli bir şifre göndererek Abdullah Paşa'nın güçsüz komutanlardan biri olduğunu, bölgenin Ermenistan'a katılma tehlikesini önleyemeyeceğini, halkın ise galeyan halinde bulunduğunu ve Abdullah Paşa'nın buna ayak uyduramayacağını bildirmiş ve bu bildirmeyi görevinin gereği olarak göstermiştir. Kâzım Karabekir Paşa, aynı gün, Trabzon Komutan Vekili'ne de bir telgraf çekerek Abdullah Paşa'nın Trabzon'a sokulmaması için halktan bir heyetle vapurda karşılanmasını ve şehre çıkamadan geri dönmesinin sağlanmasını, Trabzon'a çıkmışsa Ardaşa'dan ileri geçirilmemesini, şehir dışında uygun bir yerde alıkonulmasını ve bütün bunlar yapılırken kendisine gösterilmesi gereken saygıda kesinlikle kusur edilmemesini emretti. Fakat bunların hiçbirine gerek kalmadı. Abdullah Paşa, Trabzon'a gelmeden, 14 Ağustos'ta istifa etti.

Benzeri olaylar birbirini kovalıyordu. Yine bu sırada, İstanbul Hükümeti'nin adamları olduklarından şüphe edilen üç yarbay da, alay komutanlığı görevleriyle Trabzon'a geldiler. Tümen, keyfiyetten Kolordu'yu haberdar etti. Bunun üzerine, Kâzım Karabekir Paşa durumu genel niteliği ile ele aldı ve hangi nam ve rütbe ile olursa olsun Trabzon'a gelecek bütün âmirlerin, Trabzon'da kalmalarına kesinlikle imkân verilmeyip derhal Erzurum'a gönderilmelerini bildirdi.

Trabzon, adeta, İstanbul Hükümeti'nin milli mücadelecilere karşı alacağı tedbirleri zararsız hale sokan bir şehir durumuna gelmişti. Fakat içeride de aleyhte bir kıpırdama hareketi vardı. Erzurum'dan dönmüş olan gazeteci avukat Ömer Fevzi Bey, Selâmet adlı gazetesinde aleyhte yayına başlamıştı. Ve o artık, Erzurum Kongresi'nden önceki Ömer Fevzi değildi. Tek başına kalmıştı. Eski arkadaşları onu tutmuyorlardı. Erzurum Kongresi kararı ile, Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubesi haline gelecek olan Trabzon Muhafaza-i Milliye Cemiyeti, Erzurum'da Ömer Fevzi'ye karşı Mustafa Kemal Paşa tarafını tutmuş olan İzzet ve Servet Beylerin yanında

idi. Tek başına kalmış olmanın da yarattığı ruh bunalımı ile olacak, Ömer Fevzi Bey, sert ve acı yazılar yayınlıyor, konuşmalar yapıyor, Mustafa Kemal Paşa'nın tutumunu yeriyor, Heyet-i Temsiliye'nin gerektiğinde bir geçici hükümet gibi çalışmasına imkân veren kongre kararına ateş püskürüyor, memleketin eski İttihatçılar elinde yeni bir felakete doğru sürüklenmekte olduğunu iddia ediyor ve olanca gücü ile padişahı savunmaya çalışıyordu. Trabzon halkının ve milli mücadelecilerinin gayretleri ise Mustafa Kemal Paşa'nın yolunda idi. Ömer Fevzi Bey'in yazılarının bu yönelişe bir etkisi olamazdı. Fakat, Tümen Komutanı Yarbay Halit Bey (Deli Halit Paşa), Ömer Fevzi'yi susturmaya (!) karar vermişti. Bu kararını komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirdiği gibi, Trabzon Mevki Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'e de bu hususu temin için sert bir emir verdi. Halit Bey'in bu tutumu, sanılır ki, Trabzon'da doğacak huzursuzluğun ilk kıvılcımı olmuş, Ömer Fevzi Bey'i tutmayan, ona taraftar olmayan, onu beğenmeyenler üzerinde de tepki ve ürküntü yaratmıştır. Halit Bey'in bu hareketi, Trabzon'da tutacağı siyasi yolun, yaratacağı baskının bir işareti oluyordu. Toplum tedirgin olmuştu.

Bu sebeple, Mevki Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey, Tümen Komutanı'nın emrini uygulamadı ve durumdan Kâzım Karabekir Paşa'yı haberdar etti. Kâzım Karabekir Paşa, Ömer Fevzi Bey'in Erzurum'a gönderilmesini istedi. Fakat Ömer Fevzi Bey bu emirden haberdar oldu ve bir zaman Trabzon'da saklandıktan sonra İstanbul'a kaçtı.

Konu, sadece Ömer Fevzi Bey'i kapsamına alsa ve bu olayla sonuçlansaydı üzerinde daha fazla durmak gerekmezdi. Fakat olayların gelişimi konunun kapsamını genişletmiş ve bu olay bir sonuç olmaktan çok bir başlangıç niteliğine bürünmüştür. Mesela Trabzon'da bu olaylar cereyan ederken, Giresun'da da Ali Naci Bey ile İbrahim Hamdi Bey'e karşı Topal Osman Ağa da korkulu bir durum yaratacak, can kaygısı ile memleketten uzaklaşmalarına sebep olacak, Halit Bey Trabzon üzerindeki baskılı faaliyetini daha da arttıracak, Trabzon Valisi'ni bizzat yakalayıp Erzurum'a sevk edecek, daha sonra mebus seçimlerine müdahale edecek, Trabzonluları hattâ seçimlere katılmama kararına yöneltecek kadar huzursuzluğun genişlemesine sebebiyet verecektir.

Bütün bunlardan ötürü, Erzurum Kongresi'ndeki tutumları ile Atatürk'ün ilk muhalifleri olarak tanınmış bulunan bu üç delegenin Kongre

sonrasındaki durum ve tutumlarıyla akıbetlerine de kısaca bir göz atmak faydalı olacaktır.

Atatürk'ün İlk Muhalifleri

Erzurum Kongresi, Mustafa Kemal Paşa'nın ya da taraftarlarının bazı görüşlerine katılmayan, karşı görüşler ileri süren, bunları savunan, bunlardan yana olanların, bir askerin kongreyi yönetmesine taraftar olmayan ve bu sebeple Mustafa Kemal Paşa'ya kongre başkanlığı için oy vermeyenlerin kimler ve kaç kişi olduklarını kesinlikle bilemiyoruz. Kongre'nin divan kâtibi Abdullah Hasib Efendi'ye göre Mustafa Kemal Paşa 56 delegeden 48'inin oyu ile başkan seçilmiştir. Ali Naci Bey'in notlarında bu rakam 38 dir.

Fakat oy vermemiş olanların içinde "muhalif" diye tanınan ve bu yüzden Kongre sonrasındaki hayatları maceralarla geçen delegeler üç kişidirler:

1. Ömer Fevzi (Eyüboğlu):

İlinin geniş ve köklü bir ailesine mensup olan, genç yaşında avukatlıkta, konuşma ve yazmada, gazetecilikte ve politikada sivrilen, kendisini bölgesinin lideri gibi gören Ömer Fevzi Bey'in Erzurum'dan böyle tersyüz geri dönmesi ve kendi memleketinde barınamayıp İstanbul'a kaçması, içindeki ruh bunalımını son derece şiddetlendirmişti. Yerinde duramıyordu. Yaradılışı itibariyle de kabına sığabilecek, yerinde durabilecek bir insan değildi. Onda tam bir ihtilalci tipi vardı. Çok sonraları kendisini tanıdığım zaman, artık herşeyini yitirmiş yoksul ve acılı bir insan olmasına rağmen, her halinde bu karakterin izleri vardı. Ölümünden kısa bir süre önce, mütevazı bir otel odasında hasta yatarken, "İçerideki ışık yine o ışık, ama çatı eskidi, rüzgârları geçiriyor, korkarım ki birdenbire ışığı söndürecek" demişti. Öyle de oldu.

Ömer Fevzi Bey İstanbul'da rahat duramıyordu. Bütün benliğine hâkim olan ruh bunalımı ile muhakkak birşeyler yapmak istiyor, kendini aşıp taşan bunalımın etkisiyle bütün kırgınlığını ortaya dökmek, Mustafa Kemal Paşa'ya çatmak için imkân ve bahane arıyordu. Kim bilir, belki de insanı büyüklük mertebesine vardıracak bir hareketin tam lideri olacağı sırada, onun elinden alındığını sanıyor, buna inanıyor, buna hayıflanıyor ve tahammül edemiyordu.

İstanbul'da kendine göre bir takım hazırlıklar yaptı ve Balıkesir'e gitti. Kadızade Hulusi Efendi'nin sahibi olduğu İrşad gazetesinin yazı işleri müdürü oldu ve Mustafa Kemal Paşa ile onun yönettiği milli mücadele gayretleri aleyhine şiddetli bir yayına girişti. Hem de Yunan işgali altındaki Balıkesir'de!.. Gözü, öylesine kararmıştı ki, hiçbir şey ama hiçbir şey göremiyor, bu tutumunun kendine ideal edindiği vatan kurtuluşuna karşı olduğunu, ona zarar verdiğini düşünemiyor, milli menfaatleri baltalayan bir muhteris durumuna giriyordu. Bütün makaleleri Mustafa Kemal Paşa'nın idaresine karşı halkın güvenini sarsmak amacına yönelmişti. (Ö.S. Coşar; Milli Mücadele Basını: 46-48) Oysaki vatansever Balıkesir halkı büyük bir mücadele heyecanı içinde idi. Nitekim, Ömer Fevzi Bey Balıkesir'de de çok kalamadı. Orada da durumu tehlikeye girmişti. Orada da yakalanmaktan korktuğu için olacak, tekrar İstanbul'a döndü. Fakat artık o, milli mücadeleciler için damgalı bir insandı, er geç yakalanacaktı. İstanbul'da da güvenlik içinde değildi, orada da kalamazdı; oradan da kaçtı, Fransa'ya gitti. 1923 yılında, Lozan Barış Antlaşması gereğince imzalanan "Sivil tutukluların geri verilmesiyle savaş tutsaklarının değiştirilmesine dair Türk-Yunan Anlaşması'na ekli protokol"ün verdiği yetki ile, hükümetçe, memlekete girmeleri yasaklanan 150 kişilik listeye, Yüzellikler Listesi'ne konulduğundan uzun yıllar vatana dönemedi. Kendisi Fransa'da, ailesi Türkiye'de büyük sıkıntılara düştüler. Nihayet, 1938 yılında çıkarılan 3527 Sayılı Af Kanunu'ndan yararlanarak geri geldi.

Yurda dönüşünden sonraki ilk günlerini, hâlâ gerili duran sinirlerine dayanarak ve bu af kanununun bir haksızlığın giderilmesi için çıkarıldığını sanarak, etrafının kendisine göstereceği büyük ilgiyi bekleyerek geçirdi. Sonra birdenbire gerçekleri görmeye başladı. Her şey değişmiş, onu tanıyan bile kalmamıştı. Yepyeni bir toplum, yepyeni bir kuşak, yepyeni bir devlet, yok olmaktan kurtulmaya çalışan değil, var olmanın gururu içinde ilerilere doğru hamleler yapan bir millet vardı vatanında... Amaç, ona lüzum kalmadan ve onsuz gerçekleşmişti. Artık, onun varlığı ile yokluğunun bu toplum için önemi kalmamıştı. Birdenbire kendini büyük bir boşluk ve çöküntü içinde buldu. Günden güne düştü. Kâh İstanbul'da, kâh Ankara'da, bazen Trabzon'da kaldı. Hergün biraz daha hızla sona yaklaştı ve 1952 yılında öldü.

2. İbrahim Hamdi (Muhsin Elgen):

Giresun'un yerlisi olan İbrahim Hamdi Bey genç bir mühendisti. İngiltere'de öğrenim görmüştü. Aynı zamanda gazeteci idi. Giresun'da çıkan Işık gazetesinde heyecanlı yazıları yayınlanıyordu. İdealist ve ateşli bir milli mücadeleci idi. Erzurum Kongresi'ndeki görüşmelerde düşüncelerini açıkça ortaya koymaktan çekinmemiş, Mustafa Kemal Paşa'ya delegelerin önünde, askerlik elbisesiyle toplantılara katılmasının ve başkanlık kürsüsüne çıkmasının doğru olmadığını söylemişti. Giresun'a döndüğünde, Erzurum'da umduğunu bulamamış insanların hayal kırıklığı içerisinde idi. Bambaşka hayallerle giriştiği milli mücadele hareketinin Erzurum Kongresi'nde bambaşka bir yön aldığı kanısına varmış ve bu kanı onu üzüntülere sevketmişti. Milli mücadele gayretlerinin, eski tip bir politika oyunu haline geldiğini ve kişisel arzulara alet edildiğini sanıyordu.

Bu sebeple 1919 Eylülünde, Giresun'da çıkan Işık gazetesinde, Kongre'deki genel durum ve tutumu yeren son bir yazı yayınladı ve bu yazı ile yazarlığı da, siyaseti de bıraktı. İngiltere'ye gitmek istiyordu. Çünkü epeyce zamandır mesleğinden ayrılmıştı. İngiltere'de bilgisini tazeleyecekti. Görüşmemizin başında böyle söylemişti kendisi... Fakat, görüşmelerimiz ilerledikçe anlaşıldı ki, zâten Giresun'da kalmasına da imkân yoktu. Çünkü o sırada kuva-yı milliyecilik yetki ve görevi ile milli mücadele gayretlerine katılmış olan Topal Osman Ağa çok kuvvetli idi. Hele, Giresun delegelerinin, Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet ederek, politikadan çekilmeleri üzerine, Giresun'un tek ve mutlak hâkimi olmuştu. Mustafa Kemal Paşa da onun Rum çetelerine karşı giriştiği mücadeleyi uygun gördüğüne göre, artık hiçbir hususta, hiçbir kimseyi dinlemeden, her istediğini yapıyordu. Derebeyinden de ileri, bağımsız bir devlet başkanı gibi idi. Çetesiyle beraber, kendisini tenkil için gönderildiği söylenen Giresun Kaymakamı Hüsnü Bey'i (Çakır) bile dairesinde tutarak dışarı çıkarmamış, ancak Trabzon Valisi'nin gönderdiği bir Fransız torpidosu Kaymakam'ı Giresun'dan ve Topal Osman'dan kurtararak Trabzon'a getirmişti. Bu durum karşısında hem küskünlük, hem de kuşku içinde bulunan ibrahim Hamdi Bey, fırsatını bulur bulmaz İstanbul'a, oradan da İngiltere'ye gitti. İngiltere'de sekiz ay kadar kaldığı halde geçimini sağlayacak bir iş bulup da giremeyince Almanya'daki müesseselerle muhabere etti ve Siemens firması ile anlaşarak Almanya'ya gitti. Bir zaman sonra AEG firmasına geçti ve bu firmanın Türkiye temsilcisi olarak, 1933'te Ankara'ya geldi. İkinci Dünya Savaşına kadar, AEG'nin temsilcisi olarak Ankara'da kaldı. Savaş sırasında

işlerin kesilmesi sebebiyle Alman şirketinden ayrıldı, Sümerbank'a müşavir olarak girdi. Oradan emekliye ayrıldı ve Ankara'ya yerleşti. Bu kitap yazılırken Ankara'da oturuyordu. (Bkz. Ek: 7)

3. Ali Naci (Duyduk):

Dr. Ali Naci Bey de Giresun'un yerlisi idi. Tıp tahsili yaparken askere alınıp Çanakkale'ye, fakülteyi bitirince de, yedek subay olarak Suriye Cephesi'ne gönderilmiş, Dünya Savaşı'nın bitip orduların geri çekilmesi üzerine terhis edilmişti. Daha tıp öğrenimi sırasında miliyetçi derneklerde çalışmış, bu yüzden tutuklanıp Divanıharp'te yargılanmış olan Dr. Ali Naci Bey Giresun'a gelince, milli mücadele heyecanını yenemeyerek Karadeniz isimli bir gazete çıkarmış, arkadaşlarıyla birlikte Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Giresun şubesini kurmuş, idare kuruluna üye olmuş, Erzurum Kongresi'ne delege gitmişti.

Kongre bitince Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etmiş, Kongre'deki fikir çatışmalarının da Kongre ile birlikte sona erdiğini, artık herkesin alınan kararlara uyması gerektiğini söylemiş, Mustafa Kemal Paşa'dan da iltifat görmüş, Giresun'a gelince, gazetesini kapatıp yazarlığı ve politikacılığı bırakmıştı.

Ne var ki, Topal Osman Ağa'nın durum ve davranışları kuşku verici idi. Ne yapacağını düşünmeye başlamıştı. Bundan sonraki olayları Ali Naci Bey'in kendisinden dinleyelim: "Osman Ağa'nın bize karşı olan durumu birdenbire değişmişti. Mustafa Kemal Paşa ile haberleştiği söyleniyordu. Etrafında da kışkırtıcılar vardı. Hayatımız tehlike içindeydi. Bir gün, Giresun Gençler Birliği üyelerini çağırtmış ve beni başkanlıktan atmalarını söylemiş. Gençler razı olmayınca birliği de, binayı da dağıttı. Bir gün de beni çağırttı. Aleyhine teşkilat yaptığımı söyleyerek tehdit ve hakarette bulundu. İlk fırsatta beni vurduracağı anlaşılıyordu. Nitekim, Osman Ağa'nın çetesinde bulunan ve benim de uzaktan akrabam olan Kaptan'ın (sonradan Millet Meclisi Muhafız Komutanı olmuş ve Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi olayına adı karışmıştır) gizlice haber vermesi sayesinde birkaç kere ölüm tehlikesinden kurtuldum. O sırada Osman Ağa'nın çetesi Doğu'daki asiler üzerine gönderildi. Ben de gitmek istedim. Osman Ağa önce kabul ettiyse de sonra vazgeçti ve bir zaman sonra da haber yollayarak Erzurum'a gitmemi emretti. Ben gidecektim, fakat yakın bir arkadaşım yolda öldürüleceğimi haber verdi. O sırada limanda bir Fransız ticaret

gemisi vardı. Ona sığındım ve İstanbul'a gittim. Bir iki ay sonra da pasaport alarak Viyana'ya gittim. Orada altı ay kadar kaldım, param bitti. İş bulamadım. Suriye'ye gidip Hatay'da yerleştim, doktorluk yaptım. Orada 5-6 yıl kadar kaldım. Sonra Gazinatep Valisi Hüsnü Çakır'ın aracılığı ile dönüş izni ve pasaport aldım, döndüm."

Ali Naci Bey bundan sonra görev aldı, Giresun Hükümet Tabibi oldu. Tekrar politikaya karıştı. Önce Halk Partisi'ne, sonra Demokrat Parti'ye girdi. 1950'de mebus oldu. On yıl mebusluk yaptı. 27 Mayıs 1960'ta tutuklanıp Yassıada'ya gönderildi. 15 Eylül 1961'de beraat etti ve serbest bırakıldı.

Bu kitap yazılırken hayatta olup Giresun'daki fındık bahçelerinin geliri ile geçinmekte, kışlarını Ankara'da ve yazlarını Giresun ile İstanbul'da geçirmekteydi. (Bkz. Ek: 6). Ali Naci Duyduk 1980'de vefat etmiştir.

Anlaşmazlıkların Gerçek Sebepleri

Bu konu üzerine eğilirken, her şeydan önce ve kesinlikle şunu açıklamak gerekir ki, Erzurum Kongresi'nde doğan anlaşmazlıklar özde ve amaçta değildi. Erzurum Kongresi'ne katılanların hepsi de milli iradeye dayanan devlet sistemini amaç edinmişti. Mesela, muhaliflerin elebaşı gibi görünen Trabzon'un Sürmene delegesi Avukat Ömer Fevzi Bey, Erzurum Kongresi'nden önce, İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda toplanan Şûra-yı Saltanat'a Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin temsilcisi olarak katılmış ve yaptığı konuşmada Şûra-yı Saltanat'ın, milletin kaderinde oy ve mütalâa beyan etmek hakkına sahip olamayacağını, milletin kendi kaderi hakkında kendi içinden doğacak bir hükümetin karar vermesini istediğini, bunun için de bir Şûra-yı Milli'ye (Milli Meclis'e) ihtiyacı olduğunu, Şûra-yı Milli'nin kalbinden çıkacak bir hükümetin iş başına gelmesi gerektiğini söylemişti. (M.T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken: 109)

Mustafa Kemal Paşa da Erzurum Kongresi'nde yaptığı açış konuşmasını şöyle özetliyordu: "Ve mukadderata hâkim bir milli iradenin, ancak Anadolu'dan ortaya çıkabileceğini gördüm ve milli iradeye dayanan bir Şûra-yı Milli toplanmasını ve kuvvetini milli iradeden alacak bir hükümetin kurulmasını, çalışmaların ilk hedefi olarak gösterdim." (Atatürk, Nutuk: Vesika 38)

Görülüyor ki, esas hakkındaki düşüncelerde bir ayrılık yoktur. Anlaşmazlık denilen olaylar tarafların tutumları ve izleyecekleri yollarla ilgili idi. Mesela:

I) İlk anlaşmazlık milli birliğe doğru gidilecek yolun çizilmesinde oldu. Ve bu görüş ayrılığı Kongre sırasında değil, kongreden önce; Mustafa Kemal Paşa ile delegeler arasında değil, Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa arasında çıkmıştı. Kâzım Karabekir Paşa kademeli bir şekilde milli birliğe doğru gidiş taraflısı idi. Olaylar da bu yolda gelişiyordu. Önce Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Doğu Karadeniz Bölgesi'nin birliğini sağlamıştı. Sonra Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin doğu illerindeki şubeleri Doğu Bölgesi'nin bir kısmını birleştirmiş, Erzurum Kongresi ile de Doğu ve

Kuzeydoğu bölgeleri birleşmişti. Bundan sonra da kademelerle milli birliğe doğru gidilecek ve milli birlik amacına varılacaktı.

Mustafa Kemal Paşa ise, bir kademe ve bir hamlede milli birliğe varma düşüncesinde idi. Bunun için herhangi bir yerde ve mesela Sivas'ta yapılacak bir kongre ile bunun sağlanmasını istiyordu.

Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa arasında, anlaşmazlık doğurabilecek yazışmalar oldu; daha sonra bu yazışmalara Refet Bey (Paşa) da katıldı. Fakat günün şartları ve olayların gelişimi anlaşmazlığı kendiliğinden ortadan kaldırdı. Önce Erzurum Kongresi yapıldı, sonra da Mustafa Kemal Paşa Sivas Kongresi'ni yaptı.

II) İkinci anlaşmazlık belirtisi Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye katılıp katılmayacağı konusunda görüldü. Mustafa Kemal Paşa, ne şekilde olursa olsun muhakkak kongreye katılmak kararında idi. Bazı delegeler ise, kongreye katılmanın her istenilen şekilde değil, ancak mevcut milli oluşumların hukuki düzenine uygun şekilde olabileceğini ileri sürüyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye giremeyeceği yolundaki itirazlar da, onun delege olmayışından ileri geliyordu. Nitekim iki delege istifa ederek, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in usulüne uygun olarak delege olabilmeleri sağlanınca anlaşmazlık bitti.

III) Etkileri daha sonra da devam edecek olan ilk kuvvetli anlaşmazlık Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanlığına seçilip seçilmemesi konusunda doğdu. Mustafa Kemal Paşa'nın, milli mücadeleyi amacına vardırabilmek için muhakkak başa geçmesi gerektiği düşüncesine karşı bunun milli mücadele gayretlerine zarar vereceği ileri sürülüyordu. Gerçekten de, Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanı olmasında bir takım sakıncalar bulunabilirdi. Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi de bunu kabul ediyordu. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanı olması ile doğacak sakıncalar, elde edilecek faydalar yanında çok küçük ve etkisiz kalacaklardı. Nitekim, bu husus Nutuk'ta tam bir açıklıkla gözler önüne konmuştur:

> Benim Erzurum Kongresi'ne üye olarak girip girmemekliğim düşünülmüş olduğu gibi, Kongre'ye dahil olduktan sonra başkan olup olmamaklığım üzerinde tereddüt gösterenler bulunmuştur. Bazı samimi arkadaşlarım Heyet-i Temsiliye'ye dahil olarak açık faaliyetimi sakıncalı görüyorlardı. Üzerinde durdukları noktalar

şöyle özetlenebilir: Milli girişim ve faaliyetin tam anlamı ile milletten doğduğunu, hakikaten milli olduğunu göstermek lâzımdır. Bu takdirde girişim daha kuvvetli olur ve kimsenin yanlış yorumuna ve özellikle yabancıların olumsuz düşüncelerine yer bırakmaz. Fakat tanınmış ve hele merkezi hükümete, halifelik makamına ve sultanlığa başkaldırır duruma düşmüş, "hedef" konumundaki, benim gibi bir adamın, bütün bu milli girişimin başında bulunduğu görülürse, faaliyetin milli amaçlara dayanmaktan çok özel emellere ulaşmaya yönelik olduğu sonucuna varılabilir. Bundan dolayı, Heyet-i Temsiliye, vilâyet ve müstakil sancakların seçecekleri kişiler olmalıdır. Ancak bu suretle, milli bir kuvvet gösterilebilir.

Benim de bu görüşlere muhalif olan görüşlerimi dayandırdığım noktalardan bazılarını sayayım: Evvelâ ben ne olursa olsun kongreye dahil olmalı ve onu idare etmeliydim. Çünkü, zaman geçirmeksizin milli iradenin faaliyete geçirilmesini ve milletin bizzat fiilen ve silahlı olarak önlem almaya başlamasını sağlamanın zorunlu olduğuna kani idim. Bu esaslı noktaları takdir ve tespit ettirebilmek için, kongrede, aydınlatmak ve doğru yolu göstermek ve bizzat idare suretiyle çalışmamı gerekli görüyordum. Nitekim öyle oldu. Erzurum Kongresi'nin, daha evvel izah ettiğim esasları ve kararlarını, herhangi bir heyet-i temsiliyenin hayata geçirebileceğine güvenimin oluşmamış olmadığını itiraf ederim. Nitekim zaman ve olaylar beni doğrulamıştır.

Gerçi benim açıkça ortaya atılmamda ve bütün milli ve askeri harekâtın başına geçmem de şüphesiz sakıncalıydı. Fakat o sakınca, başarısızlık halinde, herkesten evvel ve herkesten çok, bir şey yapmamış olmaktan dolayı boğulacağım acılardan başka bir şey olabilir miydi? Halbuki bütün vatanın ve koskoca bir milletin, ölüm kalımı söz konusuyken vatanseverim diyenlerin kendi sonlarını düşünmesine yer var mıdır?

Tarih, itiraz edilmez biçimde kanıtlamıştır ki büyük meselelerde başarı için kabiliyet ve kudreti sarsılmaz bir başkanın olması gereklidir.

Millet, memleket, siyaset ve ordu idareleriyle hiçbir ilgisi ve bu konularda yeterlilikleri görülmemiş ve sınanmamış gelişigüzel kişilerden kurulması hiç de olasılık dışı olmayan herhangi bir heyet-

i temsiliyeye, söz konusu durum ve görev bırakılabilir mi idi? Ve bırakıldığı takdirde, "Memleket ve milleti kurtaracağız" dediğimiz zaman milleti ve kendimizi kandırmak gibi bir hatâ işlemeyecek miydik? Bu nitelikte bir heyete, perde arkasından yardım edilebileceği söz konusu olsa da, bu yöntem güvenilir kabul edilebilir miydi? Bu söylediklerimin, o günlerde değilse bile, artık bugün, bütün dünyaca, reddedilemez gerçeklerden görüldüğüne şüphe yoktur.

İşte, Mustafa Kemal Paşa'nın başa geçmesini istemeyenler bunları anlayamamışlar, Atatürk'ün eşsiz kişiliği ile bütün mahzurları yenebileceğini kavrayamamışlardı. Ve bunu kavrayamayanlar arasında Kâzım (Dirik), İbrahim Tâli (Öngören), Hüsrev (Gerede), Mazhar Müfit (Kansu) gibi yakınları da vardı. Bunun sebebi de Mustafa Kemal Paşa'yı yeteri kadar tanımamaları idi. Hele genç avukat Ömer Fevzi'nin, genç doktor Ali Naci'nin, genç mühendis İbrahim Hamdi'nin, Mustafa Kemal Paşa'nın şahsiyeti, düşünce yolu, kudreti, kabiliyeti, nüfuz ve tesiri hakkında hiç bir bilgileri yoktu. Esasen yaşları ve görgüleri de buna uygun değildi.

Bu gerçeği en güzel ve açık şekilde, bu kitap yazılırken hayatta bulunan, Şebinkarahisar delegesi Dr. Cemil (Şencan) Bey belirtmiş ve şöyle demişti:

"Ben Erzurum'da bulaşıcı hastalıklar doktoru idim. Bir gün Erzurum'a bir ordu müfettişinin geleceği duyuldu. Sağlık müdürü beni yanına alarak İstanbul Kapısı'na götürdü. Mustafa Kemal Paşa'yı ilk defa orada gördüm, hattâ adını bile ilk defa duydum. Mustafa Kemal Paşa hakkında hiçbir şey duymamıştım, hiçbir fikrim yoktu. Ben o sırada politika ile hiç ilgisi olmayan, bu konuda kimseyi de tanımayan, sadece memleketin içinde bulunduğu felaketli halden ıstırap duyan ve bütün zamanını hastalarına veren genç bir doktordum." (Bkz. Ek: 8)

IV) Ne var ki, Mustafa Kemal Paşa da bu delegeler hakkında yeteri kadar bilgiye sahip değildi Mesela; Nutuk'ta Ömer Fevzi'den söz ederken "... her nasılsa Trabzon vilâyeti dahilinde bir yerden kendini Kongre'ye tayin ettirip gelen Ömer Fevzi Bey ..." diyor.

Oysaki Ömer Fevzi Bey Erzurum Kongresi'ne, Mustafa Kemal Paşa'nın sandığı gibi "her nasılsa" gelmiş bir delege değildi. Ömer Fevzi Bey,

Trabzon'un eski, geniş ve tanınmış bir ailesi olan Eyüboğullarından idi. Kongre'ye başkanvekili ve Heyet-i Temsiliye'ye üye seçilen, Mustafa Kemal Paşa taraftarı Eyübzade İzzet Bey'in yakın akrabası idi. Yüksek tahsil yapmıştı, avukattı, gazeteciydi, politikacıydı. Güzel konuşurdu, etkili yazardı ve ilinin temsilcisi durumunda idi. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kurucusu ve merkez kurulu üyesi olmuştu. 26 Mayıs 1919'da, Padişah'ın huzuru ile açılan, Sadrazam'ın huzurunda devam eden Şûra-yı Saltanat'ta Trabzon'un temsilcisi olarak bulunmuş, söz alıp konuşmuş ve Ferit Paşa gibi bir hükümet başkanının karşısında Milli Şûra'nın öneminden, milli iradeden ve milli iradeye dayanmayan hükümetleri kimsenin dinlemeyeceğinden, milli iradeye dayanan bir hükümete ihtiyaç olduğundan bahsetmişti.

Ömer Feyzi Eyüboğlu, aslen Trabzon'un Maçka ilçesindendi; Trabzon merkezinde otururdu ve Sürmene ilçesinden delege olmuştu. Bu, her nasılsa bir delege oluş değil, iki yakın akrabasının da delege olmasını sağlayıcı bir tedbirdi. Çünkü, Maçka ilçesinden yakın akrabası İzzet Eyüboğlu seçilecekti, merkez ilçeyi de kayınbabası Hüseyin Abanazoğlu'na bırakmıştı. Sürmene Kaymakamı ise, kayınbiraderi Selâhaddin Abanozoğlu idi, nasıl olsa onu Sürmene'den delege seçtirebilirdi. Böylece, Ömer Fevzi Bey, Erzurum Kongresi'ne iki akrabasını da dahil ederek gelmiş oluyordu.

Görülüyor ki Ömer Fevzi Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya tanıtıldığı gibi Trabzon vilâyetinin bir yerinden "her nasılsa" çıkagelmiş bir delege değildi. Belki de Mustafa Kemal Paşa onun bu aile ilişkilerini bilmediği için, başkan yardımcılığı seçiminde kendisini tutan İzzet Bey'e karşı, onun Hüseyin Efendi'yi tutuşunun da bir kayınbaba-damat ilişkisinden ileri geldiğini bilmiyor ve bu tutumunun arkasında da bazı tehlikelerin bulunduğundan kuşkulanıyordu.

Böylece Ömer Fevzi Bey, kimliği bilinmeyen şüpheli bir kişi sanılınca, hakkında sert ve kesin hükümler vermek de kolaylaşıyordu. Mesela, bir yazar, Ömer Fevzi Bey'i, İstanbul'dan delegeler arasında propaganda yapıp panik yaratarak Kongre'yi dağıtmak üzere gönderilmiş diye anlatır. (H.İ. Dinamo, Kutsal İsyan: 42)

Oysaki Erzurum Kongresi, açık ve kesin olarak bilindiği üzere, Mustafa Kemal Paşa ile ilgili olmaksızın, doğrudan doğruya Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu halkları, Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye

Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi ile Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti tarafından tasarlanmış ve bu iki teşekkülün karşılıklı anlayış ve gayretleriyle gerçekleştirilmiştir. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa da olayı bu şekilde anlatır:

> Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin 3 Mart 1919 tarihinde, bir yürütme kurulu oluşturmak suretiyle kurulan Erzurum Şubesi, Trabzon ile de anlaşarak 1919 Temmuz'unun onuncu günü Erzurum'da bir Vilâyatî Şarkiye Kongresi toplanması işine girişti. Benim henüz Amasya'da bulunduğum tarihlerde, Haziran içinde, Şark vilâyetlerine delege göndermeleri için teklif ve davette bulundu. (Atatürk, Nutuk: 46)

Görülüyor ki, Erzurum Kongresi'nin yapılmasına karar verenler Erzurum ve Trabzon'daki cemiyetlerin idarecileridirler. Ömer Fevzi Bey ise Trabzon'daki Cemiyet'in kurucusu ve Heyet-i Merkeziye üyesi idi. Padişah'a bağlılığına gelince, bu konuda o kadar aşırı bir inanç içinde idi ki, adeta padişahsız bir devlet tasarlayamıyordu. Vatanın kurtuluşu da ancak padişah adına ve padişah ile beraber olabilirdi. Aslında o sırada herkes padişaha bağlı ve padişah taraftarı idi. Hattâ padişaha bağlı olmayanlar bile kendisine bağlı ve ona taraftar görünmek zorunda idiler. Bu sebepledir ki, Mustafa Kemal Paşa da Erzurum'a vardığı ilk gün padişaha bağlılık telgrafı çekmiş, Erzurum Kongresi'nde yaptığı konuşmayı vatan ve milletle birlikte "Makamı- Hilâfet ve Saltanat"ın Tanrı tarafından korunması dileğiyle bitirmiştir.

Mazhar Müfit Bey ise; "ukalâ" diye nitelendirdiği Ömer Fevzi Bey'in, askerlerin siyasetten çekilmesi, milli hareketin halk içinden gelmesi, düzenli ordu yerine halkın silahlandırılması yolundaki konuşmalarının ve fikirlerinin "Bolşeviklik propagandası" olarak kabul edildiğini, toptan ve büyük bir kızgınlığa sebep olduğunu anlatmaktadır. (M.M. Kansu, Ölümüne Kadar Atatürk'le: 86, 103)

Gerçekten de, Ömer Fevzi Bey, devlet hazinesine yük olmaması gibi bir gerekçe ile, düzenli ordu yerine milis kuruluşlarının tercih edilmesini verdiği program tasarısında teklif etmişti ama aynı tasarıda İngiliz ve Amerikan taraftarı olduğunu da açıkça ortaya koymuştu. (Bkz. Ek: 16)

Belki de kendisinden şüphelenilmesinin sebebi bu idi. Çünkü, memleketi işgal edenler İngilizlerdi. Kongre ile ilgilenen, yapılmamasına çalışan, Erzurum'daki temsilcileri vasıtasıyla teşebbüs ve faaliyetlerde bulunanlar İngilizlerdi. Milli Mücadele'yi gerçekleştirmeye çalışanları görevlerinden uzaklaştıran, Mustafa Kemal Paşa'nın azline sebep olan İngilizlerdi. Bütün bu sebeplerle, İngilizlerle ilişki kuranların durumu Mustafa Kemal Paşa'yı olsa olsa tedirgin edebilirdi.

Nitekim Cevat Dursunoğlu, gerçeğe en yakın şekilde, Rawlinson'ın bazı delegelerle teması konusundaki dedikodulardan söz etmekte ve Ömer Fevzi olayını şöyle anlatmaktadır: "İkinci hâdise yine nizamnamenin müzakeresi sırasında çıktı. Nutuk'un kırk dördüncü sayfasında kendisinden şüphelendiği yazılan Ömer Fevzi tarafından çıkarılmıştı. ... Aksi gibi o günlerde de Erzurum'da bulunan Kaymakam Rawlinson'ın Kongre azalarından bazılarıyla temas yolları aradığını işitmiştik." (C. Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum: 114)

Ne var ki, Cevat Dursunoğlu Atatürk'e son derece bağlı bir insan olduğu ve kitabını yayımladığı 1946 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'u okunmuş ve yayınlanmış bulunduğu ve burada Ömer Fevzi Bey'den "düşman casusu" olarak bahsedildiğini bildiği halde neden kitabında "Nutuk'ta kendisinden düşman casusu diye bahsedilen Ömer Fevzi" dememiştir de "Nutuk'ta kendisinden şüphelenildiği yazılan Ömer Fevzi" demiş; ayrıca Rawlinson'un bazı delegelerle temasının öğrenilmesini "aksi gibi" deyimiyle anlatmıştır? Yoksa, Cevat Dursunoğlu, Atatürk'ün Ömer Fevzi hakkındaki sözlerini, yanlış tutumlarla kötü tesadüflerin birleşmesinden doğan bir şüphe manâsına almak gerektiğini mi anlatmak istemiştir? Böyle düşünebilmek mümkün olsaydı, Erzurum Kongresi'nde muhalefetleriyle tanınmış delegelerle Atatürk arasındaki derin anlaşmazlığın kördüğümünü çözmek, gerçek sebebini bulmak oldukça kolaylaşırdı.

Çünkü, Erzurum Kongresi'nde muhalefetleriyle tanınmış bir kısım delegelerde İngiliz–Türk dostluğu arzusu, İngilizlerle Türkleri birbirine yaklaştırma hevesi ve idarede "adem-i merkeziyet" taraftarlığı vardı. Mesela Giresun'da yayınlanan Karadeniz gazetesinin 2 Haziran 1919 tarihli nüshasında Giresun'da bir Türk-İngiliz Dostluk Yurdu açılmasına çalışıldığından bahsediliyordu.

Bu dostluğa taraftar olanlar, durmadan devam edegelen Rus saldırılarının ve tarihi Türk–Rus düşmanlığının da etkisi altında kalarak, memleketi işgalden ve yok olmaktan kurtaracak milli mücadelede, geçici ve oyalayıcı da olsa, Ruslarla işbirliğini, anlaşmayı, yardım sağlamayı akıllarının köşesinden bile geçirmedikleri ve bu sebeple milli mücadeleye girerken İngilizlerle dost bir durumda olmanın zorunluluğuna inandıkları kanısını veriyorlardı. Osmanlı Devleti idaresinde uzun yıllar ihmal edilmiş olan Doğu Karadeniz bölgesinin kalkınması için Rum Metropoliti Hrisantos'un "bağımsız devlet" tezine karşı da "idari adem-i merkeziyet" düşüncesine yaklaşıyorlardı. Ve bu düşüncenin bölgede yayılıp yerleşmeye başlaması çok daha eskiden olmuştu. 1902'de Paris'te, Prens Sabahaddin ve arkadaşları tarafından kurulmuş olan Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin on maddeden ibaret programının birinci maddesinde, "Osmanlı Ülkesinde uygulanacak siyasi düzen, her sınıf halkı ve bütün Osmanlı uyruklarını kapsamına almak üzere mevcut illerin adem-i merkeziyet ve tevsi-i mezuniyet (merkezdeki iktidarın işlerini bozmamak koşulu ile yöre idarecilerine özerklik verme ve il yöneticilerinin yetkilerini genişletme) usûl ve kaidesiyle idaresi esasına dayanacaktır" deniliyordu. Öteki maddelere göre de, ilin neredeyse bütün işlerinin yönetilmesi ve denetlenmesi seçimle kurulacak meclislere veriliyordu. Hükümet merkezi ile iller arasındaki birlik ve beraberliği kuvvetlendirmek için başkentte, bir "Mebusan Meclisi" açılacak, seçimle kurulan her mecliste azınlıklar da nüfusları oranında temsil edilecek, herkes aynı hak ve imtiyaza sahip olacak, ilin asayişi de yine nüfus oranına göre kurulacak jandarma birlikleri tarafından sağlanacak, valiler ile il yüksek kademe memurlarını hükümet tayin edecek, öteki memurların tayini valiler tarafından yapılacak, padişahın son otuz senede haksız aldığı mallar sahiplerine veya hükümete verilerek özel hazinesi sınırlandırılacak ve devletlerarası anlaşmalar korunacaktı. (Z. Sertel, Hatırladıklarım: 45, 46, 147)

İşte Doğu Bölgesi'ne yayılan fikirler bunlardı ve 1902 yılında bu fikirleri yayan Cemiyet'in Türkiye'deki birkaç şubesi içinde en kuvvetlileri Erzurum ve Trabzon'daki şubelerdi. Erzurum Şubesi, merkezden gönderilmiş Yüzbaşı Hüseyin Tosun Bey tarafından kurulmuştu. Faal üyeleri Durak, Serdarzade Sıtkı, Hoca Seyfeddin beylerdi. Trabzon Şubesi'nde Sancakbeyizade Mehmet ve Hasan kardeşlerle Nemlizade Salim Bey çalışıyorlardı. İstibdadın kötü idaresinden bunalmış olan Doğu Bölgesi

halkı, Meşrutiyet yönetimini geri getirebilmek için, gerekirse ayaklanmayı da göze almıştı. Nitekim, merkezi Paris'te bulunan Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi, toprak ürünleri ve hayvan vergilerinin ağırlığını bahane ederek ihtilal bayrağını açmış, Erzurum halkı ayaklanmış, Trabzon, Sivas ve Kayseri halkları da ayaklanmaya katılmışlardı. İstanbul hükümeti korkulu günler yaşamış, ayaklanan illerdeki vergiler kaldırılmış ve fakat ayaklananlar gerekli yardımı sağlayamadıklarından bastırılmışlardı. Bazılarına göre bu hareket, bir Meşrutiyet inkılabı yaratabilecek nitelikte idi. (T.Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler: 142-144; H. Ertürk–S.N. Tansu, İki Devrin Perde Arkası, s. 61-64, 67, 83)

Daha sonraları, 1911'de, kurulan ve 1919 başında tekrar faaliyete geçen Hürriyet ve İtilâf Fırkası da aynı fikirleri ve bu fikirlerle beraber merkeziyetçilikle itham edip bu yüzden felaketlerin sorumlusu kabul ettikleri İttihat ve Terakki Fırkası mensuplarına karşı kırgınlık ve kızgınlık hislerini yaymışlardı; ki Mustafa Kemal Paşa bunun en etkili örneğini, ilk gidişinde Sivas'ta görmüştü.

Aralık 1918'de İstanbul'da kurulan ve Doğu Karadeniz bölgesinde bazı yerlerde şubeler açmış olan Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti de aynı fikirlerin savunucusu idi. Böylece Doğu İllerindeki milli mücadelecilerin çoğu adem-i merkeziyet taraftarı ve İttihatçı aleyhtarı olmuştu. Bölge gazetelerinde bu görüşleri açıkça belirten yazılar çıkıyordu. Adem-i merkeziyet düşüncesi bölgede iyice tutunur olmuş, hattâ bağımsız devlet taraftarı Rumlar arasında bile yayılıp yerleşmeye başlamıştı. Bu yüzden Rumlar da "Cumhuriyetçi" ve "Adem-i Merkeziyetçi" olarak ikiye ayrılmışlardı. Mesela Giresun Rum Metropoliti Yermanos ile taraftarları adem-i merkeziyet taraftarı olmuşlar, bağımsız devlet taraftarı olan Rumlarla işi silahlı çatışmaya kadar vardırmışlardı. (Karadeniz gazetesi, 22 Mart l919 tarihli nüshası)

Erzurum Kongresi'nde muhalefetleriyle tanınmış olan Trabzon delegeleri de adem-i merkeziyet taraftarı ve İttihatçı aleyhtarı idiler. Nitekim Erzurum Kongresi'nde Sivas'ın Şebinkarahisar delegesi olan Dr. Cemil Bey de, Ömer Fevzi Bey'in Hürriyet ve İtilâf Fırkası'ndan olduğunu söylemiştir. Ömer Fevzi Bey'in son günlerde Kongre'ye sunduğu program da İngiliz ve

Amerikan demokrasisine hayranlık taşıyan ifadelerle adem-i merkeziyet esaslarına dayanıyordu.

Buna karşılık, Mustafa Kemal Paşa'ya göre, sadece özel çıkarları için Türkiye'yi işgal ve taksim etmek isteyenler İngilizlerdi. Yunanlıları İzmir'e çıkaranlar da, Rumları ve Ermenileri destekleyenler de İngilizlerdi. Doğuluları bağımsız bir Kürdistan devleti kurulması fikrini ortaya atıp kışkırtanlar da İngilizlerdi. Kendisini milli mücadele gayretlerinden ve milli mücadelecilerden ayırmak isteyen ve İstanbul Hükümeti'ne yaptıkları baskılarla azline sebep olanlar da İngilizlerdi. Bütün bunlardan ötürü, o sırada, Türklerin en büyük düşmanının İngilizler olması gerekirdi. Milli mücadelenin ilk ve büyük başarısı İngilizleri memleketten çıkarmak, bu engeli ortadan kaldırmak olacaktı. Bunun için de, kim olursa olsun (Ruslar, Bolşevikler da dâhil) anlaşarak milli mücadele için gerekli maddi yardımları sağlamak yoluna gidilebilirdi. Kaldı ki Ruslar da emperyalistlere karşı milli haklarını korumaya çalışan bir millet durumunda görünüyorlardı.

Bu karşıt düşüncelerin taraflar arasında derin bir anlaşmazlık çıkarması doğaldı ve beklenirdi. Nitekim de öyle oldu. İşte Kongre'de muhalefetleriyle tanınmış delegeler ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki anlaşmazlığın gerçek sebebi belki de bu idi.

Fakat niçin, aynı görüşte ve tutumda olan delegelerden yalnız Ömer Fevzi Bey Yüzellilikler listesine konulmuştur? Kanaatımızca bunun sebebi, Ömer Fevzi Bey'in Erzurum Kongresi'ndeki görüşleri ve tutumu değildir. Çünkü, Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi yapılır ve delegeler tam bağımsızlık heyecanı ile çırpınırlarken, İstanbul'dan Amerikan Mandaterliği teklifini getirmiş olan Bekir Sami Bey'i Heyet-i Temsiliye'ye üye seçtirmiş, aynı teklifi Sivas Kongresi'nde açıkça savunmuş olmasına rağmen yine de çalışmalarına ortak etmiş, hattâ Birinci Büyük Millet Meclisi'nde dışişleri bakanlığına getirmiştir.

Bu sebeplerle, bu konuya değinen yazarların Ömer Fevzi'ye yapılan ithamın sebebini Kongre'deki tutumunda aramaları, onları yanlış sonuçlara vardırmıştır.

Ömer Fevzi Bey'in başına gelenler, Kongre'den sonra, Mustafa Kemal Paşa ve milli mücadele gayretleri aleyhindeki çabalarındandır. Çünkü Ömer Fevzi Bey, Trabzon'a döner dönmez, Mustafa Kemal Paşa ile Kongre

kararları aleyhine çok sert ve ağır yazılar yazmış, yakalanacağını anlayınca da İstanbul'a gitmiş, orada da rahat durmayarak Balıkesir'e gidip İrşad gazetesinde aleyhte yayınlar yapmış, orada da tutunamayıp İstanbul'a dönmüş ve bir milli mücadele öncüsü olarak ortaya atılmış olan Ömer Fevzi Bey, bir milli mücadele aleyhtarı olarak Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Nitekim, Ömer Fevzi Bey'in Yüzellilikler listesinde "İrşad gazetesi sahibi" olarak gösterilmiş bulunması da bu görüşü, bu kanıyı kuvvetlendirmektedir. (F. Kandemir, Bozguncular ve Casuslar: 175)

Ve Ömer Fevzi Bey Rusya veya İngiltere'ye değil Fransa'ya gitti, orada kaldı. Ailesinin büyük zorluklarla gönderebildiğî ve kendisinin bedenen çalışarak sağlayabildiği çok kıt imkânlarla yoksulluk içinde yaşadı. Yüzellililiklerin affı üzerine, 20 yıl kadar sonra yurda döndüğünde zaman başta bulunan devlet adamları, ona eski bir düşman casusu muamelesi yapmadılar. Hattâ, son derece bozuk olan mali durumuna yardımcı olmaya çalıştılar, bazı ufak yardımlar da sağladılar.

V) Ne var ki bütün bu açıklamalar ve görüşler kesin belgelere dayandırılamamaktadır. O günün şartları içindeki anlayış ve görüşlerle, bugünün şartları içindeki anlayış ve görüşleri birleştirebilmek imkânsız gibidir.

Mesela, Mustafa Kemal Paşa Trabzon Valisi Mehmed Galip Bey'den de şüphe etmiş, onun İstanbul Hükümeti taraftarı olduğu kanısı ile değiştirilmesini istemiş, hattâ bir an önce görevinden ve Trabzon'dan ayrılmasına çalışmış, bunun için Tümen Komutanı Halit Bey'e özel emirler vermiş, önce valinin yakalanıp Erzurum'a gönderilmesini, daha sonra da valilikten alınmasını sağlamıştı. Filhakika, Mehmed Galip Bey'in milli mücadele gayretlerinin başarıya ulaşacağına inanmaz bir hali vardı. Bu sebeple Trabzonlularla Mustafa Kemal Paşa'nın arasındaki anlaşmazlığın büyümesine sebep olduğu kanısını uyandırıyordu. Yunanlıların İzmir'i işgallerinden bir ay kadar sonra, Haziran ortasında, Anadolu içlerine girerek Menemen, Nazilli, Aydın bölgelerini işgal ettikleri sırada Trabzon Valisi Mehmed Galip Bey "İzmir'in kurtuluşu hakkında" resmî tebliğ yayınlıyor ve bu tebliğinde Yunanlıların İzmir'den çıktıklarını ve İslâm ahâlinin büyük bir milli bayram hazırlığı içinde bulunduklarını bildiriyordu. Telgraflarla yapılan tebliğ aynen şöyle idi:

İzmir'in Kurtuluşuna Dair Resmî Tebliğ

Giresun Kaymakamlığına:

Yunanlıların 16 Haziran 1919 sabahı İzmir'deki karakolları tahliye ederek geceleyin kuvvetlerini kısım kısım vapura bindirerek çekilmek hazırlığında bulundukları ve yerli Rumlar tarafından gaflet eseri olarak çekilen Yunan bandıraları ortadan kaldırılmakta olduğu ve ahâli-i İslâmiye'nin pek büyük ve bir milli bayram yapmak için hazırlıkta bulundukları 3. Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'dan şimdi alınan telgrafnâmeden anlaşılmakla sevinçle tebliğ olunur. 16-17 Haziran 1335

Mehmed Galib

İzmir'in, Yunanlılar tarafından, işgali üzerine yurdun her tarafında doğan büyük ve heyecanlı tepki, mitingler ve protestolarla devam ederken, Yunanlılar İzmir'in işgaliyle yetinmeyip Anadolu içinde ilerleyip dururlarken ve özellikle Doğu Karadenizliler aynı şekilde bir işgale uğramak korkusu ile korunma tedbirleri almaya çalışırlarken Trabzon valisinin bu resmî tebliği çok düşündürücüdür. Ne var ki telgrafın okunmasıyla de anlaşılacağı üzere, Vali Mehmed GalipBey bu bilgiyi Mustafa Kemal Paşa'dan aldığını da bildiriyordu. (Giresun'da yayımlanan Karadeniz Gazetesi, 26 Haziran 1919 tarihli nüshası. Bu telgrafla ilgili ayrıntılı bilgi Milli Mücadele Tarihi dizisinin ikinci cildi olan Sivas Kongresi kitabımda yer almaktadır.)

Bilimsel araştırmalar sonunda bulunacak kaynak ve belgelerle Milli Mücadele tarihinin bu ve bunun gibi daha bir çok karanlık noktaları aydınlığa kavuşacak, gerçekler meydana çıkacaktır.

Ve tarih incelemelerinde gerçeğe bağlılıkta kaçınılmaz bir zorunluluk vardır. Olayları büyük–küçük, önemli–önemsiz diye ayırmak da mümkün değildir. Bir olay ki, yazılmaya değer görülmüştür, onun tam gerçeğini ortaya koymak gereklidir. Bazı olayları önemsiz gibi görerek gerçeklerin dışına çıkmaktan çekinmemek, kesin olarak çok yanlıştır.

Tarihin incelenip aranmasında ve tarihten ders alınıp faydalanılmasında geçmişteki olayların kesin gerçeklerinin bilinmesi şarttır. Hele bu inceleme, Milli Mücadele Tarihi gibi bir devletin ve kendi devletimizin kuruluşuna ait, ayrıca özel bir önem ve değer taşıyan konuda olursa bu gerçeklere sıkı

sıkıya bağlı kalmanın faydaları apaçıktır. Bu kitap, uzun ve yorucu bir çalışma sonunda, bu amaçla yazıldı.

Ancak, yine de Erzurum Kongresi'nin tüm gerçeklerini bulup meydana çıkardığımızı iddia edemeyiz. Kitabın basımı sırasında bile bu konu ile ilgili daha başka bilgi ve belgelerin bulunduğu duyulmuştur.

Eksiklikleri, bu yol üzerinde ilerleyecek olan genç bilginlerin değerli ve bilimsel araştırmaları tamamlayacaktır.

IV

EKLER

Ek 1

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Tüzüğü

Madde 1 — Vilâyetimizin kemâkân metbuumuz olan Devleti Osmaniye'ye merbûtiyetini muhafaza için vesaiki ilmiye ile müdafaatı muktaziyede bulunmak ve hukuku millimizi halelden vikâye edecek esbab ve vesaikin icrasına tevessül eylemek üzere "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" teşkil olunmuştur.

Madde 2 — Cemiyet vilâyetimizin Devleti Osmaniye'ye merbûtiyetini teyid ve takviye eden tarihi, içtimai, iktisadi vesaıkın cem'i ve telfıkı ve istatistikler tanzimi ile İtilâf Hükümet ve Mümessillerine muhtıralar itasına ve Wilson Prensipleri'ne nazaran hukuk-ı kadime-i milliyemizi Sulh Konferansı'nda müdaafa etmek üzere, ledelicab muhâbir ve vekiller izamına ve hukuku kadimei milliyemizin milletlerin mukadderatındaki hak ve selâhiyete istinaden ihlâl edilmemesi hususunda teşebbüsatı müessirede bulunulmasına azm u ikdam eyleyecektir.

Madde 3 — Cemiyet'in merkezi Trabzon olup mülhakatta şubeleri teşkil edilecektir.

Madde 4 — Cemiyetin Trabzon'da 11 kişiden müteşekkil bir Heyet-i Merkeziye'si ve 9 kişilik bir Heyet-i İdare'si olacak ve mülhakat şubelerinde dahi aynı mikdarda birer heyet-i idaresi bulunacaktır.

Madde 5 — Heyet-i Merkeziye kendi arasından bir reis, bir kâtip, bir veznedar intihap eder. Heyet-i Merkeziye'nin mukarrerati veçhile, Cemiyet'e ait mesâîh için makamâta müracaat ve metalibât, bilcümle muhaberât reis tarafından ifâ edilir.

Madde 6 — Heyet-i Merkeziye, Cemiyet'in bilcümle mevad ve mesalihi umûmiyesi hakkında ve şubelerden vârid olacak müracaata dair ittihazı karar eyler.

Madde 7 — Şube heyet-i idareleri, kendi muhitlerine ait vesaiki ihzar edecek faaliyet ve mesalihi lâzimede bulunacaktır. Şu kadar ki, Cemiyet'in heyeti umumiyesine müteallik hususatta, şube heyet-i idareleri ittihazı karar etmek selâhiyetini haiz değildir.

Madde 8 — Heyet-i İdare azası kendi aralarından bir reis, bir kâtip, bir veznedar intihap eder.

Madde 9 — Cemiyetin şube murahhaslarından müteşekkil olmak ve Trabzon'da içtimâ etmek üzere altı ayda bir kongresi in'ıkad eder. Heyet-i Merkeziye kararı ile ledelicab kongre içtimaa davet olunabilir.

Madde 10 — Cemiyet, maksadı teşekkülünden başka bir siyasetle iştigâl etmeyecektir.

Madde 11 — Cemiyetin varidatı, taahhüdâtı şehriye ve teberruatten ibarettir.

Madde 12 — Cemiyetin heyeti umumiyesine ait sarfiyat, Heyet-i Merkeziye'nin kararı ile ve reisin imzası ile icra edilir.

Madde 13 — Bir şubeye ait sarfiyat, o şube heyet-i idaresinin kararı ve reisin imzası ile icra edilir.

Ek 2

5 Ocak 1968

Sayın Mahmut Bey,

10 Aralık tarihli mektubunuzu aldım. Yaptığım soruşturmada edindiğim bilgi şöyledir:

1 — 1918 yılında adem-i merkeziyetçi bilinen Merhum Prens Sabahattin Bey'in direktifleri ile Trabzon ve havalisinde Adem-i Merkeziyet Cemiyeti teşkil edilmiştir. Rize'de kurulan bu cemiyetin kurucuları şunlardır:

Reis: Tuzcuzade Şaban Efendi

Aza: Kazancıoğlu İbrahim Efendi

Aza: Turnaoğlu İsmail Efendi

Aza: Tuzcuzade Hakkı Efendi

Aza: Taviloğlu Ethem Efendi

Aza: Hacı-Osmanefendizade Faik Efendiler olup diğerlerinin adları hatırlanamadı.

2 — Rize'de kurulan Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin şubesi Mataracızade Mehmed Efendi ve Tuzcuzade Süleyman Tevfik ve Lazoğlu Mustafa ve Mataracızade Hakkı ve Güvelioğlu Ahmet ve Hacıömeroğlu Ahmet Efendiler olup kısa bir müddet sonra bu cemiyet Müdafaa-i Hukuk adını alarak devam etmiştir.

3 — Erzurum Kongresi'ne iki murahhas seçilmiştir. Bunlar da Hemşinli Hoca Necati Efendi (İstanbul'da Sada-yı Halk gazetesi sahibi) ve Abaza Hakkıdır (dâvâvekili).

4 — Lazistan Tekâmül-i Milli Cemiyeti hakkında kimse bir bilgiye sahip değildir.

Tosun Tuzcuoğlu

Ek 3

Yeğenim Sami,

Mektubunuzu aldım. Hatt-ı hareketinize dair olan malûmata memnun oldum. Erzurum'un vaziyetini bilemiyorum. Trabzon vilâyetinde Barutçuzade faziletlû Hoca Ahmet, Sürmene'de İsmil Çebizade Hacı Osman, Of'ta Sarı Alizade Ömer Ağa, Rize'de Mataracızade Mehmet Efendiler riyasetinde ve bütün eşrafı mahalliyenin iştirakı ile bu acı ve ibretamiz şartlar içinde Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kurulmuş ve şube teşkilatları da kezalik bütün kaza ve sancaklarda yapılmıştır.

Bu teşekkül sair bilumum vilâyet ve kazalarda da vuku bulursa vatanımızın ve dolayısı ile hak ve hayatımızın kurtulabileceği kanaati kat'isindeyim. Zaten herhangi bir işin başlangıcı kavî iman ve sarsılmaz bir azme dayanmazsa o işten hayır beklenemez. Cenab-ı Hakk'ın bu mevzuda mümin kullarına bir ayeti kerimesiyle yaptığı müjdeyi de bilvesile hatırlatmak isterim, ki mealen "Böyle bir hal vukuunda korkmayınız, hepiniz birlik olunuz" buyurmuşlardır.

Yolunuza açıklıklar, bu teşebbüse nailiyet diler, size ve mesai arkadaşlarınıza sevgi ile selâm ve hörmetler eder, mektubunuzu bekler, Hüda'ya emanet eylerim. 18 Şubat 1919

Müdafaa-i Hukuk Azasından

Dayınız Çakırzade Hasan Tahsin

(NOT: İstanbul'da fındık tüccarı iken Milis Yüzbaşı olarak milli mücadele gayretlerine katılmış olan İlyas Sami Kalkavanoğlu'nun Milli Mücadele Hâtıralarım adlı kitabından alınmıştır.)

Ek 4

Trabzon Rum Metropoliti Hrisantos'un Paris Barış Konferansı'nda verdiği (La Question du Pont-Euxin) başlıklı muhtıra:

Efendiler,

Pontus meselesine dair Barış Konferansı'na çeşitli muhtıralar sunulmuştu. Bu defa da inkar edilemez bir takım belgelere dayanarak ve barış için zor kararlar verecek olan kişilerin hükümlerini aydınlatabilecek olan bu muhtırayı da eklememe izin veriniz.

Sivas'ın bir kısmı, Karahisar ve Amasya sancakları, Kastamonu vilayetinin bir kısmı, Sinop sancağını içeren Pontus mıntıkası 100.000'den fazla Rum ile meskûndur ki buna ayrıca Güney Rusya ve Kafkasya'ya göçle gelen 250.000 Rum'u da eklemek gerekir. Bunlar oralara 1880'den beri Türk idaresinden kurtulmak için göç etmiştir. Yuvalarına dönüş için vatanlarının özgürlüğüne kavuşmasını tam bir endişe ile bekliyorlar.

Bu ahalinin miktarı aşağıdaki esaslara dayanmaktadır: Trabzon vilâyetinin 1908'deki salname yâni resmi istatistiği ancak Trabzon için 500.000 Rum gösteriyor. 1912'de hürriyetperver Kâmil Paşa Hükümeti, Patrikhane ile bu ihtilâfın sonrasında üç Trabzon, iki Samsun, bir Karahisar ve bir de Sinop seçim çevresi için olmak üzere Pontus'tan yedi mebus seçimini uygun görmüştür. 100.000 kişiye bir mebus olduğuna göre Kâmil Paşa Hükümeti aynı zamanda Pontus'ta 700.000 Rum'un mevcut olduğunu onaylıyordu. Genç Türk Hükümeti bile ikisi Trabzon, biri Karahisar ve birisi de Samsun için Pontus Rumlarının önemli bir yekûn oluşturduklarını takdir ederek Pontus Rumlarından dört mebus seçimini onaylamaya mecbur olmuştu. İşbu muhtelif esaslara dayanarak Pontus Rumlarının nüfusu 600.000 olarak kabul edilebilir. Bu miktar Patrikhane'nin öğrenci mevcuduna göre tanzim edilerek Sinop ve Lazistan hariç olduğu halde Pontus bölgesi için tahakkuk ettirdiği 550.000 kişilik bir nüfusla da uyumlu düşmektedir. Böylece Rusya kıyıları ve Kafkasya'da bulunan 250.000 muhacirle birlikte Pontus'un Rum ahâlisi toplamı 850.000'e ulaşır. Aynı bölgenin Müslüman ahâlisi 320.000'i Lazistan sancağına ait olmak üzere 1.068.000'dir. Pontus bölgesi için 836.000 Müslüman kalıyor. Diğer sebepler ve koşullar bakımından Müslüman ve Rum nüfus arasında aşağı yukarı bir eşitlik vardır. Pontus

Müslümanları muhtelif milletlerdendir. Bu Müslüman mevcudu dahilinde 340.000 hakiki Türk, 200.000 Sürmeneli, 50.000 Kafkasyalı, 200.000 Oflu ve 5000 Stavriyon vardır. Stavriyonlar Hıristiyandırlar. Fakat çok sayıdaki protestolarına rağmen hükümet zorla kendilerini İslamiyet dahilinde tutmak istiyor. Oflu ve Tonyalılar kendilerinin aslen Rum olduklarını unutmamışlardır. Oflular İslâm edileli 180 sene olmuştur. Bunlar henüz bazı Hıristiyan âdetlerini ve İncil'i kutsal emaneti gibi muhafaza ediyorlar. Kadınları yalnız Rumca konuşurlar ve başka lisan bilmezler. Rus işgali altında bunlar bir heyet ile kilisenin kucağına dönüş arzusunu belirmişler ve fakat talepleri dikkate alınmamıştı. Hakikaten, arzuları üzerine bunları kendi himayeme aldığım için, bunun din gayreti ile benim ileri sürdüğüm zannı doğmuştur.

İşbu ahâliye karşılık Pontus bölgesinde 50.000'i Trabzon vilâyetinde ve kalanı Sivas vilâyetinin Amasya ve Karahisar sancaklarında olmak üzere 78.000 Ermeni vardır. Pontus Rumlarının mevcudiyetleri işbu muhabere esnasında Türkler, Ruslar ve İtilâf Devletleri mümessillerince resmen tanınmıştır. İşbu muhtıraya ilâve edilen belgeler de bunu doğrular. Rusların ilerlemeleri üzerine ve Trabzon şehrine girmeden iki gün evvel Cemal Azmi Bey bana bir mektup göndererek buraların idaresini bana ve Mösyö Jorj Foşirepolos, Paraşike Argamatikopolos, Jorj Konfalides'ten mürekkep, üç Rum'dan kurulu bir heyete teslim etti. İdareten hükümeti bana bırakırken vali, "Bu memleketi Rumlardan almıştık ve şimdi de onlara teslim ediyoruz. Camiye çevirdiğimiz kiliseleri de size terk ediyoruz. Uygun görürseniz onları yeniden kiliseye çeviriniz. İhtiraslarınıza yenik düşmeyerek onlara dokunmamanız, zannedersem daha iyidir" dedi. Trabzon şehrinin Rus yönetimine teslimi görüşmeleri günü Amerikan Konsolosu Mösyö Heyzer'in yardımını talep ettim. Ve bu zat geçici hükümet adına ve bu hükümetin bir delegesiyle birlikte Trabzon bölgesinin Ruslara teslimi görüşmelerini yürüttü. Rus ordusu kumandanı General Vladimir Liyahof benim memuriyetimi onayladı. Ve bundan dolayı ben de General'in uygun görmesiyle belediye seçimleri yaptırdım ki neticede Rum çoğunluğa sahip bir heyet ortaya çıktı. İşgalin devamı süresince Rus Hükümeti'nin emriyle askeri memurlar tarafından yerel halka ait herhangi bir tedbir benimle resmen görüşülmeden alınmamıştır. Ruslar Bolşevik olduktan sonra da Rum tebaya itimat göstermiş olmak için benim memuriyetimi onaylamışlardır. Bolşevikler benim kendileriyle işbirliği yapmamı ısrarla rica ettilerse de ben

bilakis onları hoş tutarak Bolşevik etkisine kapılmış bölgeleri tedbirlerimle kurtarmaya çalıştım. Aynı zamanda Kolonel Şardini, İtilâf Devletleri adına bana bir mektup göndererek ve aynı etki ile Pontus Rumlarının önemini takdir ederekten bir Pontus alayı kurmamı talep ediyorlardı. Gerek Rus işgali esnasında ve gerekse bu bölge işgalsiz kaldığı zamanlarda ayrım gözetmeksizin bütün ahâli gerek kurduğum hükümeti ve gerekse arkadaşlarımı daima tanımış; bize büyük bir güven ve emniyet göstermişlerdir. Rumlar bu güvene layık olduklarım göstermişler ve Müslüman ve Hıristiyanların emlâk ve eşyalarını koruyabilmişlerdir. Kamu vicdanının sarsılmasına ve müstesna teşkilata rağmen memlekette ne kargaşalık ve ne de katil olayı çıkmıştır. 3. Türk Ordusu kumandanı Vehib Paşa bana gönderdiği mektupta bunu tasdik ediyor.

Bütün bu şeyler ispat eder ki:

1 — Pontus Rum nüfusu Kafkasya ve Rusya sahillerindeki göçmenler de döndükleri takdirde İslâm nüfusu kadar olacaktır.

2 — İşbu Müslüman ahâlinin büyük bir kısmı aslen Rum olup ne asıllarını, ne de konuşmakta oldukları Rum lisanını unutmuşlardır.

3 — Pontus bölgesi dahilinde Ermeniler ancak zayıf bir azınlık oluşturur.

4 — Türkler yalnız Rumların kendilerine halef olabileceklerini ve ancak Rumların memleketi idareye edebileceklerini tanımış ve bir defa Türk hâkimiyeti feshedildiği zaman gidişlerinden önce hükümeti onlara bırakmışlardır.

5 — Ruslar ve diğer İtilaf Devletleri üstü örtülü bir şekilde Pontus yerel hükümetini ve her suretle Rum tebasının çoğunluk nüfusunu tanımışlardır.

6 — Eski ahâli bu hükümete itaatle kalmamış ona kesin bir güven göstermiştir.

7 — Bu zor zamanlarda Rum yerle hükümeti Rum ahâlisi mükemmel bir asayiş sağlayabilmişlerdir. Bu koşullar dahilinde Pontus bölgesinin özerk bir Rum ülkesi olması gerekli ve ahâlisinin değişmesi imkânsız istekleri dolayısı ile hiç bir yabancı boyunduruğuna girmemek de kararlaştırılmıştır. Bağımsız Ermenistan hükümetiyle komşuluk, iktisadi ilişkiler ve çekilen müşterek mezalim, her iki millet arasında bir bağ doğuruyor ki biz bu bağı

daha da kuvvetlendirmek istiyoruz. Her iki millet arasında samimi ve yakın bağlar kurulmasına hazırız. Fakat bu her iki özerk ülkenin de kesin bağımsızlığı üzerine olabilir. İçten teşekkürlerimle birlikte ihtiramatı yüksek saygılarımın kabulünü rica eylerim efendiler.

Paris 2 Mayıs 1919 (1335)

Trabzon Metropoliti ve Kurtarılmamış Rumların Temsilcisi

Hrisantos

(NOT: 1338 basım tarihli Pontos Meselesi kitabından sadeleştirilerek alınmıştır.)

Ek 5

Sivas Ziraat Çiftlik Mektebi Müdüriyetine Mahsus

Yevmiye Vukuat Kayıt Defteridir.

27 Haziran 335 Cuma

Hava açık, semâ parlak, harareti şems ziyade, bahçıvan bahçeyi sulamakta, kadınlar fidanların çapalanmasında müstahdem... Akşama doğru Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Sertabib İbrahim Tali Bey vesair erkânıharplerden ibaret bir heyet Sivas'a gitmek üzere çiftliğe gelmişlerdir. Vali Reşit Paşa da Sivas'tan berayı istikbal çiftliğe gelmiştir. Bilâhare Sivas'a azîmet ettiler.

Süleyman Fehmi

(Not: Kitap yazıldığı sırada hayatta bulunan o zamanki okul müdürü eski Trabzon Mebusu Süleyman Fehmi Kalaycıoğlu'ndan alınmıştır.)

Ek 6

Erzurum Kongresi'nde Trabzon'un Giresun delegesi olarak bulunan ve kitap yazılırken hayatta olan Dr. Ali Naci Duyduk'un anlattıkları:

1894 (1309 R.) senesinde Giresun'un Hacıhüseyin mahallesinde doğdum. Fındıklıklarıyla geçinen bir çiftçinin oğlu idim. İlkokulu ve rüşdiyeyi (ortaokul) Giresun'da bitirdim. 15 yaşımda babamı kaybettim. İkisi kız ve üçü erkek olmak üzere beş kardeştik. En büyüğümüz Mehmed Hamdi, hukuk tahsili yaparken siyasi cereyanlara karışmış, Jön Türklere katılmış, İstanbul Hükümeti tarafından tutuklanmış, bir yıl İstanbul'da tutuklu kaldıktan sonra Sinop Hapisanesi'ne gönderilip hücre hapsine konulmuş, sonra hapisten çıkarılarak Sinop'da ikamete mecbur edilmiş, bir zaman sonra Giresun'a naklolunmuş ve 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı üzerine serbest bırakılmıştı.

Ağabeyimin teşvik ve yardımı ile tahsilime devam için Trabzon İdadisi'ne (lise) gönderildim, bir yıl sonra da İstanbul'a nakledildim, Mercan İdadisi'ne girdim. Burayı bitirince İstanbul Tıp Fakültesi'ne kaydedildim.

1914 baharında üçüncü sınıfa geçmiş, yaz tatilimi geçirmek için Giresun'a gelmiştim. Dünya Savaşı başlayınca Fakülte tarafından İstanbul'a çağrıldım. Üçüncü ve daha yukarıki sınıf talebelerini "askeri cerrahî" tatbikatı yapmak için hastanelere operatörlerin yanına yardımcı gönderdiler. 7, 8 ay kadar İstanbul hastanelerinde staj gördük. 1915 senesi Mayıs ayında askeri birliklere sevkedildik. Ben, karargâhı Fenerbahçe'de bulunan 15. Tümen emrine verildim. Bir kaç ay sonra tümenimle beraber Çanakkale'ye gittim.

Tümen, Gelibolu'nun güney bölümünde Seddülbahir bölgesine verilmiş ve Soğanlıdere'de bir sargı yeri kurulmuştu. Beş on gün burada çalıştım. Sonra Alman Komutan Weber Paşa'nın Salimbey Çiftliği'ndeki karargâhında görevlendirildim. Hem yaralılara bakıyor, hem de birliklerin günlük sağlık olaylarının istatistiklerini yapıp komutanlığa veriyordum. Bir aya varmadan 15. Tümen, mevcudunu tamamen yitirmiş bir halde, geri çekilip İstanbul'a gönderildi. Bir ay da Yeşilköy'de çalıştım. Bir ay içinde tümenin eksiği tamamlandı, Bulgarları kollama göreviyle Çorlu'ya verildik. Kısa bir zaman sonra Bulgarlar bizim cepheye katıldıklarından tekrar

Çanakkale'ye gönderildik. Tümen, Gelibolu'da Bolayır hattının savunmasında görevlendirildi.

Mustafa Kemal Paşa'nın adını ilk defa burada duydum. 1915 yılının sonu idi. Biraz sonra da İtilâf Devletleri Çanakkale'den çekilmeye başladılar. Bunun üzerine Tıp Fakültesi talebelerini İstanbul'a çağırdılar. Tahsilimize devama başladık.

1918 yılı baharında Tıp Fakültesi'ni bitirdim. Çekilen kura ile yedek subay olarak, karargâhı Şam'da bulunan Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı emrine verildim. Şam'a gittim. Birliklerin ikmalinin yapıldığı Reyak bölgesindeki sevk merkezine gönderildim. Gelen askerler burada toplanıyor, sağlık muayeneleri yapılarak cephelere sevkediliyorlardı. Reyak Bölgesi Baştabibi Beyrut Üniversitesi Anatomi Profesörü İsmail Hakkı Bey görevimden memnun kalarak beni Zahle Hastahaneleri Baştabip Vekilliğine gönderdi.

Bütün otellerin hastane hâline getirildiği Zahle'de bir kaç ay kaldım. Bir gün beklenmedik bir şekilde, derhal, nakilleri mümkün eşya ve hastalarla, Bukaa istasyonundan trenle Reyak'a dönmem emredildi. Meğer bu bir "geri çekilme" emri imiş. Hemen nakli mümkün eşyaları ve hastaları sevke başladım. Kendim de dönmek üzereyken Zahle'nin Araplar tarafından sarıldığını öğrendim. Bir gün sonra da Araplar Zahle'yi bastılar, idareyi ellerine aldılar. Ben Arapların içinde kalmıştım. Kasadaki 12-13 bin lira kadar parayı bir nefer torbasına doldurarak sakladım. Biraz sonra da Arap çetecileri gelerek buranın artık Kıral Faysal'a ait olduğunu söylediler ve Kıral Faysal'ın beyannamesini okudular. Faysal bu beyannamesinde karşı koyanların öldürülmesini, karşı koymayanlara dokunulmamasını bildiriyordu. Ertesi günü, bu beyannameye rağmen, hastanelerin yağması başladı. Ağır hastaların altlarındaki yatakları bile çekip alıyorlardı. Büyük bir teessür içinde, bir doktor olan Arap çetecilerinin reisine gittim. Hiç olmazsa ağır hastalara dokunulmamasını ve emrimdeki yirmi kadar silahsız neferle birliğime dönmeme müsaade edilmesini istedim. Bir kaç Arap muhafızla Bukaa istasyonuna gitmeme müsaade ettiler. Para torbasını bir nefere yükleyerek yola çıktık. Yolda Arap Muhafızlar para torbasına hücum ettiler. Boğuşma sonunda silahlı Arap muhafızları kaçtılar, perişan bir halde Bukaa İstasyonuna geldik.

Başlarında subayı olmayan ve ne yapacaklarını bilmeyen 15 kadar muhafız Türk bahriye askerine rastladık. Hep birlikte Reyak'a doğru yola çıktık. Reyak alevler içinde yanıyor ve her taraf yağma ediliyordu. Biz de silah, cephane ve yiyecek ikmalimizi yaparak Balbek'e yollandık. Yolda otuz kadar Alman askerine rastladık. Hep birlikte Balbek'e vardık.

Balbek henüz Türklerin elinde idi ve istasyon komutanı bir Alman'dı. İstasyonda, damına ve tekerleklerine kadar insanlarla dolu bir tren vardı. Bu son tren olduğundan neferlerimi zorla trene sokuşturdum, kendim de para torbası ile subayların tıklım tıklım doldurduğu bir vagona bindim.

Hama İstasyonu'na geldiğimizde, trenden inip yeni teşkil edilmekte olan 4. Ordu'ya katılmamız emredildi. Trenden indik. Fakat yeni orduya katılan pek olmadı. Beni bir doktor arkadaşım Yıldırım Orduları Grubu Baş Doktoru İbrahim Tali Bey'e (Öngören) götürdü. Onun emriyle yanımdaki parayı ve erleri askeri birliklere teslim ettim. Ben de Ordu karargâh doktoru oldum. Bir zaman Ordu Kurmay Başkanı Kâzım Beyin (Dirik) tedavisiyle ilgilendim. Fakat kısa bir zaman sonra geri çekilme emri geldi. Halep'e gittik. Bir gün yolda, açık bir otomobilde iki yüksek rütbeli subay gördüm. Birinin Küçük Cemal Paşa, ötekinin de Mustafa Kemal Paşa olduğunu söylediler. Mustafa Kemal Paşa'yı bu ilk görüşümdü.

Bu sırada kendi birliğimin Maraş'a nakledilmiş olduğunu öğrendim ve isteğim üzerine birliğime katılmak üzere Maraş'a gönderildim. Bir ay sonra Maraş, Halep'teki İngiliz komutanının emrine girdiğinden, 1918 Ekimi başında Seyhan Nehri'nin batısına çekilerek Adana'ya geldik. Bir kaç gün sonra da terhis emri geldi, İstanbul'a döndüm. Emlâkimi tasfiye edip Avrupa'da ihtisasımı yapabilmek için Giresun'a geldim.

Giresun'a geldiğimde iki ağabeyim de ölmüştü. Büyük ağabeyim Mehmed Hamdi, önce Samsun'da Aksisedâ isimli bir gazete çıkarmış, sonra hemşehrilerinin daveti üzerine Giresun'a gelerek Müslümanlarla Hıristiyanların birlikte kurdukları bir matbaada Giresun-Maarif isimli bir gazete çıkarmaya başlamış, idarecilerle uyuşamadığından ayrılıp kendi başına Karadeniz adında bir gazete çıkarmıştı. Balkan Harbi patlayınca gönüllü gitmiş ve şehid olmuştu. Öteki ağabeyim, askerliğini yapmakta iken, Sivas'ta hastalanarak ölmüştü. Ben Çanakkale'de iken, Rus işgalinden kaçan annem de Samsun'da koleraya yakalanarak gözlerini dünyaya yummuştu. Yalnız iki kız kardeşim hayatta idiler.

Hemşehrilerim, bütün Doğu Karadenizliler gibi, memleketin geleceği hakkında endişe ve üzüntü içinde idiler. Rumlar iyice şımarmıştı. Herkes birşeyler yapabilmek istiyor ve bu isteğin heyecanını yaşıyordu. Benim de Giresun'da kalmamı ısrarla istediler. Kaldım ve bir yandan doktorluk yaparken, bir yandan da milli haklarımızı savunan Karadeniz gazetesini çıkarmaya başladım. Milli dâvanın, politikanın içine girmiştim.

Esasen bu işlere, ağabeyimin tesiri altında, eskiden beri hevesli idim. Daha Tıp Fakültesi'nin ilk sınıflarında iken, Çanakkale'ye gitmeden önce, Balkan Harbi'nin acılı sonu ve İstanbul Rumlarının ihanetine karşı ‘Türk Birleşme Derneği' adında bir dernek kurarak Türk ve Müslümanların birbirlerine yaklaşmalarını, birleşmelerini ve bunun için, mesela birbirlerinden alışveriş etmelerini temine çalışıyor, bastırdığımız broşürleri geceleri postacı kılığına girerek evlere dağıtıyorduk. Ben derneğin genel sekreteri idim. 1913 Haziranında, Patrikhane'nin müracaatı üzerine tutuklandık, Polis Müdüriyeti'nde bir odaya kapatıldık. Bodrum katındaki bu yataksız, çıplak odada sandalyeler üzerinde tüneyerek uyuyor ve ne olacağımızı bilmiyorduk. Derneğin idare kurulu üyeleri olarak yedi kişi bir odada idik. Bir gün bir kişi daha getirdiler. Ertesi günü alıp götürdükleri bu şahsın adı Mustafa Suphi idi. İfham gazetesinde İttihatçıların aleyhinde yazardı. Bizim tutuklanmamızdan biraz önce öldürülmüş olan Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi olayı bahane edilerek tutuklanan bir çok kişiden biri de bu imiş. Ertesi gün o gitti ve Ahmet Bedevi [Kuran] isimli bir başkası getirildi. Kendisinin milliyetçi olduğunu söyleyerek bizimle ilgilendi ve mümkünse broşürlerimizden bir tane kendisine vermemizi, milliyetçi arkadaşı Mustafa Suphi'ye götüreceğini söyledi. Bir iki gün sonra Ahmet Bedevi de gitti. Sonradan her ikisinin de Sinop Hapisanesi'ne gönderildiklerini duymuştuk.

Polis Müdüriyeti'ndeki odada bir hafta kadar kaldıktan sonra Bekirağa Bölüğü'ne gönderilmiştik. Burası hayli kalabalıktı. Hükümet darbesi isnadı ile toplanmış bir çok kimse vardı. Hamdullah Suphi Bey sık sık ziyaretimize gelir, bizi teselli ederdi. Bir kaç kere Divanıharp huzuruna çıkarıldık. Yirmi gün kadar sonra beraatımıza karar verildi, serbest bırakıldık. Derneğimiz kapatılmıştı.

Çanakkale'den döndükten sonra da, yine Tıp talebesi iken, Rusya ve Kafkasya'dan gelen genç soydaşlarımızın tahsillerine devamlarını

sağlayabilmek gayesiyle ‘Kafkasya Neşr-i Maarif Cemiyeti'ni kurmuştuk. Başkanı Kafkasyalı Abbas'dı. Ben ikinci başkandım. Ahmed Ağayef derneğimizin toplantılarına katılır, bizlerle hasbihal ederdi. Derneğimizin bir de marşı vardı. Bunu Trabzonlu Memduh Necdet yazmıştı. Tiyatro kolunun başkanı Tıbbiye'den sınıf arkadaşım Emin Beliğ'di.

Giresun'da bu eski heveslerimin de tazelenmesi ile, imtiyazını aldığım Karadeniz gazetesinin ilk nüshasını 22 Mart 1919'da çıkardım. Bu yazarlığım dolayısı ile, 18 Nisan 1919'da, Kaymakam tarafından makamına çağrılarak Kâzım Karabekir Paşa ile tanıştırıldım.

Önceleri daha mutedil bir tutumda iken, Rumların şımarıklıkları artıp milli teessür ve heyecanımız kırbaçlanınca tam bir milli mücadeleci olarak politikaya atıldım. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Giresun şubesini kurduk. Dizdarzade Eşref Bey başkanlığında, öğretmen Niyazi Tayyib, hukuk talebesi Ethem Nazif, mühendis İbrahim Hamdi ile beraber idare kurulunu teşkil ettik. Giresun'da avukatlık yapan Trabzonlu Cemil Bey (eski bakanlardan Muğla Mebusu Nuri Özsan'ın kayınpederi) ve beraber çalıştığı dâva vekili yine Trabzonlu Bekir Sükuti Kulaksızoğlu gibi aydınlar da her zamanki arkadaşlarımız arasında idiler.

Bu sırada, cemiyetin Trabzon Merkezi, artan tehlikelerin yarattığı endişelerle, gerekirse silahlı mukavemete girişme kararı vermişti. Bu karara nasıl uyacağımızı düşünüyorduk. Çünkü Müslüman halkta silah yoktu. Rum çeteleri ise tepeden tırnağa silahlanmışlardı. Aklımıza Osman Ağa geldi. Onun da silahlı bir çetesi vardı. Fakat, Ermeni tehcirinden sorumlu olarak İstanbul Hükümeti tarafından aranıyordu. Bu sebeple Keşap taraflarına gitmişti. Gidip kendisi ile görüşmek ve Giresun'a gelmesini sağlamak kararına vardık. Önce Giresun Kaymakamı Pertev Bey ile anlaştık. Sonra Keşap'a gidip Osman Ağa'yı bulduk. Durumu anlattık, Kaymakam'ın göz yumacağını bildirdik, birlikte çalışmayı teklif ettik. Kabul etti ve Giresun'a geldi.

1919 Haziranında, Trabzon merkezinden aldığımız bir tamimde, 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre toplanacağı bildiriliyor ve Giresun delegelerinin seçilmesi isteniyordu. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Giresun Şubesi, benimle Mühendis İbrahim Hamdi'yi seçti. 1 Temmuz'da yola çıktık. Bütün ilçe delegeleri Trabzon'da toplanıp birlikte Erzurum'a gidilecekti.

Trabzon'da Cemiyet Başkanı Barutçuzade Ahmet Efendi bizi yanına alıp Trabzon Valisi Mehmed Galip Bey'in evine götürdü. Görüşmemiz sırasında sözü Erzurum Kongresi'ne getiren Vali Bey, büyük kuvvetlere sahip İtilâf Devletlerine karşı böyle bir hareketin faydasızlığmı imâ etmek isteyince arkadaşım İbrahim Hamdi Bey kendisinin İngiltere'de tahsil etmiş olması sebebiyle İngilizleri iyi tanıdığını, ne kadar kuvvetli olursa olsunlar, karşılarında birlik ve beraberlik hâlinde bir topluluk görürlerse buna uyma tabiatında olduklarını; toplu bir mukavemet hareketine teşebbüs edilmezse memleketin taksim edileceğini söyledi. Bunun üzerine Vali Bey muvaffakiyetler diledi ve Mustafa Kemal Paşa'ya hürmetlerini gönderdi. Bir gün sonra da yaylı arabalarla Erzurum'a doğru yola çıktık.

Erzurumlular bizi Çermik denen Ilıcalar mevkiinde karşıladılar. Erzurum eşrafı bizi kendi arabalarına aldılar. Yolda mola verilerek bir düzlükte yere serilmiş minderlerde çay ve kahveler içildi. Tekrar yola çıkacağımız sırada Erzurum Valisi Münir Bey'le Mustafa Kemal Paşa'nın bizi karşılamaya geldiğini gördük. Mustafa Kemal Paşa bize bir ‘hoşgeldiniz konuşması' yaptı. Trabzon delegesi (eski mebus) Servet Bey de karşılığını verdi. Hep birlikte şehre vardık.

Erzurumlular, bütün Trabzon delegelerinin bir arada kalabileceği büyük bir bina hazırlamışlardı. Alt katlar yatak odaları hâlinde idi. Üst katta toplantı salonumuz vardı. Kongrenin 23 Temmuz'a bırakılmış olmasından faydalanarak bu salonda kendi aramızda toplantılar yapmaya başladık. İlk konumuz, kongre başkanlığına kimin getirileceği idi. Erzurum'a geldiğimizde Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye delege olarak gireceklerini ve Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanlığına getirileceğini duyduk. Ömer Fevzi, ben ve bazı arkadaşlar, Mustafa Kemal Paşa'nın kongrenin, daha doğrusu bu halk hareketinin başına geçmesine taraftar olmadık. Çünkü, Avrupalılar bizi, hep sivrilmiş bir şahsın peşine takılıp giden, milli duyguları zayıf bir toplum olarak tanıyorlardı. Erzurum Kongresi ile bu yanlış düşünceyi silecektik. Bununla beraber, Mustafa Kemal Paşa'nın başkan olmaması hâlinde, kimi başkan yapacağımızı da bilmiyorduk. Bütün vilâyet delegeleri toplansın, kongre açılsın, herkes birbirini tanısın, bir gün sonra da başkan seçimi yapılsın, elbet bir münasibi bulunur diye düşünüyorduk. Trabzon delegesi Ömer Fevzi bu düşüncelerimize tercüman oluyordu.

İkinci başkanlık konusunda ise bir karara varmıştık. Muhakkak bir Trabzon delegesinin ikinci başkan seçilmesini istiyorduk. İki namzedimiz vardı. Biri Trabzon'un Maçka delegesi İzzet Bey, ötekisi Trabzon'un Merkez delegesi Hüseyin Efendi idi. Bu iki namzed kendi aralarında görüşüp anlaşacaklar, hangisinin üzerinde karar kılınırsa onu seçtirecektik.

Fakat, sonradan, bu iki namzedin kendi aralarında anlaşamadığını öğrendik. Bir gün binamızın üst katındaki salonda toplantılarımızdan birini yaparken Zeki, Servet ve İzzet beyleri çağırdılar. Kimin ve niçin çağırdığını söylemeden gittiler. Fakat şüphelenerek, hiç bir şekilde bütün Trabzon delegelerini temsilen görüşme yapmamalarını ihtar ettik. Mustafa Kemal Paşa'nın Kongre başkanlığına seçilmesinin mahzurlu olacağı yolundaki düşünce ve kararımızı değiştirmedik. Ne var ki, bu yüzden Trabzon delegeleri arasında ikilik doğdu, bir daha da toplanamadık.

Kongre'nin ilk günü seçim yapılmasına karar verilince; Ben, Ömer Fevzi, Yusuf Ziya (Trabzon'un Tirebolu delegesi) ve bizimle aynı görüşte olan bazı arkadaşlar başkanlık seçimine katılmadık. Akşam üzeri, toplantıdan sonra, Mustafa Kemal Paşa'ya giderek, seçime katılmamamızın şahsına karşı bir hareket değil, bir prensip meselesi olduğunu anlattık ve görüşümüzü arzettik. Yanında Rauf, İbrahim Süreyya ve Mazhar Müfit Beyler vardı.

Bir ihtilâf da Mustafa Kemal Paşa'nın askerlik elbisesiyle kongreye gelmesinden ve başkanlık kürsüsüne çıkmasından doğdu. Toplantı sırasında yanımda oturan İbrahim Hamdi ayağa kalkarak "Paşa, askerlik elbisesi ile kongreye müessir oluyorsunuz, badema sivil elbise ile gelmenizi rica ederim" dedi. Bundan sonra sivil elbise ile geldi.

Müzakeresi yapılan Nizamname ile kurulacak Heyet-i Temsiliye'ye verilecek yetkiler üzerinde de anlaşmazlıklar ve münakaşalar oldu. Siyasi kararların muhakkak kongre veya meclis gibi umumi topluluklar tarafından alınması fikrini savunduk. İl ve ilçe başkanlarının valiler ve kaymakamlar olmasına karşı koyduk. Kongre'nin, Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin bir toplantısı gibi yapılmasını kabul etmedik. Son hâdise ise, Ömer Fevzi ve diğer bazı arkadaşlarla birlikte verip müzakeresini istediğimiz nizâmnâme tasarısından doğdu. Teklifimiz reddedildi.

Kongre bitince İbrahim Hamdi ve Dr. Cemil ile birlikte Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarete gittik, veda ettik. Bu arada ben Paşa'ya hitaben, "Paşam, Kongre'nin cereyanı sırasında bazı ihtilâflarımız oldu, fakat artık karar verildi, memleketin dedikodu ve fikir münakaşalarına tahammülü yoktur, hepimiz için alınan kararlar dairesinde çalışmak vicdan borcudur, Allah muvaffak etsin" dedim. Paşa elimi sıktı, "Sen mert bir arkadaşsın, bana her zaman merdâne söyledin" dedi, ayrıldık. Fakat bazı arkadaşlar, Kongre'deki tutumumuzdan bizlere husumet beslendiği endişesi içinde idiler. Bir tedbir olarak Bayburt'ta anayolu bırakıp, Pandiki yaylalarından Sürmene'ye indik. Ömer Fevzi, Hüseyin Abanozoğlu, İbrahim Hamdi ve ben. Selâhaddin Abanozoğlu Sürmene'de kaymakam idi. Oradan Trabzon'a ve Giresun'a gittik. Ben hemen gazetemi kapattım. Fakat asıl tehlike Giresun'da idi. Kongre'ye gidinceye kadar her dediğimizi yapan, bizimle beraber olan Osman Ağa birdenbire değişmiş, Kongre'deki tutumumuzu nasıl öğrenmişse, bize hasım olmuştu. Halbuki Osman Ağa'yı, gıyabında, Mustafa Kemal Paşa'ya biz, Erzurum'da, tanıtmıştık. Şimdi Osman Ağa'nın Mustafa Kemal Paşa ile muhabere ettiği söyleniyordu. Ve Osman Ağa her fırsatta bize sataşmak için bahane arıyordu. Bir kaç kere hakaret ve tehdidlerine mâruz kaldım. Ben Giresun Gençler Birliği'nin başkanı idim. Gençleri çağırarak beni başlarından atmalarını söylemiş; gençler kabul etmeyince Birliği de, binasını da dağıttı.

Osman Ağa, Giresun'da, bir hükümdar gibi idi. Kimseyi dinlemiyor, her istediğini yapıyordu. Dönüşümüzden biraz sonra, Giresun'a gelen Kaymakam Hüsnü Bey'i (Çakır) bile dairesinden çıkarmamış, Trabzon'dan gönderilen bir Fransız torpidosu ile kurtulup Trabzon'a gelebilmişti. İbrahim Hamdi bir kaç ay sonra bir yolunu bulup Giresun'dan da, memleketten de çıkıp gitti.

Bizimle arkadaşlık eden aydın hemşehrilerimiz de korku içinde idiler. Bir seferinde Avukat Cemil ile Bekir Sükuti kendilerini evlerinin üst kat penceresinden aşağı atmışlar ve bu yüzden hayli zaman tedavi görmüşlerdi.

Benim vaziyetim çok tehlikeli idi. Her an beni vurdurmak ihtimali vardı. Bir kaç kere, Osman Ağa'nın çetesinde bulunan akrabamdan Kaptan'ın haber vermesi ile, ölümden kurtuldum. (Bu Kaptan sonra Ankara'da "milis yüzbaşı" rütbesiyle Meclis muhafız kumandanı olmuştu.)

Osman Ağa'nın çetesi Doğu'da ayaklanan eşkıya üzerine gönderilince ben de gidecektim. Fakat son dakikada vazgeçti. Bir zaman sonra haber göndererek Erzurum'a gitmemi emretti. Çarem yoktu, gidecektim. Fakat yakın arkadaşım Bulancak Bucak Müdürü Osman Fikret yolda öldürüleceğimi haber verince limandaki bir Fransız ticaret gemisine sığındım, İstanbul'a gittim. Giresun'da yedi sekiz ay kadar kalmıştım. Bir iki ay kadar da İstanbul'da kaldım. Pasaport alarak Viyana'ya gittim. Doktorluk ihtisasına başladım. Altı ay kadar kaldım. İş bulamadım, param bitti. Vapurla Trieste'den Hatay'a gidip yerleştim, doktorluk yaptım. Orada 5-6 sene kadar kaldım. Gaziantep Valisi Hüsnü Çakır'ın delaletiyle memlekete avdetime müsaade edildi, pasaport verildi, döndüm. Memuriyet aldım. Giresun'a hükümet doktoru oldum. Tekrar siyasi hayata girdim. Halk Partisi'ne yazıldım. Demokrat Parti kurulunca oraya geçtim. On senelik mebusluktan sonra Yassıada'dan beraet ederek çıktım. Artık istirahat halindeyim.

1 Şubat 1966

Ek 7

Erzurum Kongresi'nde Trabzon'un Giresun delegesi olarak bulunan ve kitap yazıldığı sırada hayatta olan Elektrik Mühendisi İbrahim Hamdi'nin Anlattıkları:

Giresun'un yerlisiyim. Ailemize Kitapçızadeler denirdi. Adım İbrahim Muhsin idi. Babamın adı Hamdi olduğu için İbrahim Hamdi diye imza atar, böyle tanınırdım.

1910'da İngiltere'ye mühendislik tahsiline gittim. Edinburgh Üniversitesi'nde okudum. 1914'te, Dünya Savaşı henüz başlamadan yurda döndüm. Savaş başlayınca yedek subay olarak Çanakkale'ye gönderildim. İstihkâm birliklerinde vazife gördüm. Çanakkale Harbi bitince Giresun'a döndüm. Bugünkü manada bir politika hevesim yoktu. Fakat gerek cephede, gerekse Giresun'da yabancı unsurların vatanıma karşı giriştikleri saldırılar ve takındıkları tavır karşısında ve yurdumuzu kurtarmak istek ve heyecanı ile toplum işlerine karışmaya başladım. Emelim, memleketimi iç ve dış her türlü felaketten korumaktı. Trabzon'da açılmış olan Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Giresun şubesine girdim. Karadeniz gazetesi ile Işık dergisinde milli duyguları ve milli heyecanı dile getiren ateşli yazılar yazdım. 1919 Temmuzunda arkadaşım Ali Naci ile delege olarak Erzurum'a gittik.

Trabzon Vilâyeti, yani Doğu Karadeniz Bölgesi bu Kongre'ye en seçme evlâtlarını delege olarak göndermişti. Bu Kongre'nin bütün dünyaya, Türk milletinin, öyle her önüne gelenin peşine takılmayacak bir millet olduğunu ispat edeceğini; ve yabancı büyük devletlerin Türklere daha iyi ve başka gözle bakacağını umuyorduk. İttihat ve Terakki erkânı ile ordu mensuplarının memleketi felaketlere sürüklediklerine kani idim. Bu sebeple bu kongrenin tamamen bitaraf, milletin içinden doğma ve sivil kanunlara dayanan bir milli kongre olmasını istiyorum. Oysa ki Erzurum'a varınca, kongre başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın seçilmesinin Kâzım Karabekir Paşa ve diğer ordu mensupları tarafından kararlaştırıldığını ve delegelerin de özel konuşmalar ve anlaşmalarla elde edildiğini öğrendim. Bunu hiç düşünmemiştim. Ben, içinde Mustafa Kemal Paşaların, Rauf Beylerin de bulunduğu ve herhangi bir kimse tarafından idare edilen bir milli temsil

heyeti olarak tasavvur ediyordum kongreyi. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa'ya bunu kabul etmemesini rica ettik. Fakat kararlı idi ve böyle bir teşebbüsün, ancak kendisinin idaresinde muvaffakiyete ulaşabileceğini bildirdi. Nitekim de öyle oldu. Bunu şimdi anlıyorum ama o zaman kabul edemiyordum. O günkü şartlarla bu günkü durum birbirinden çok farklı idi.

Kendi içimizden birinin başkan seçilmesini, bunun için de kongrenin ilk gününün seremoni ile geçiştirilerek, delegelerin birbirlerini tanımaları için, başkan seçiminin ertesi güne bırakılmasını isteyenlerin fikrine katıldım. Hatırlayabildiğime göre, Trabzon delegesi Ömer Fevzi, Giresun delegesi Ali Naci ve daha bazı delegeler bu fikirde idiler.

Bu arada şunu da açıklayayım ki, ben Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Giresun Şubesi'nin Erzurum'a gönderdiği iki delegeden birisiyim. Ne gariptir ki, Erzurum Kongresi'nden bahseden kitapların hiç birinde benim ismim yoktur. Beni tanıdığından şüphe edilemeyen Cevat Dursunoğlu bile yazdığı kitaba Trabzon delegelerinin listesini koymuş ve fakat benim adımı yazmamıştır. Hal böyle olunca, Mustafa Kemal Paşa'nın Kongre'ye hangi kılıkla geldiği konusu türlü rivayetlerle içinden çıkılmaz bir, hâle gelmiş bulunuyor. Kimisi böyle bir şey duymadım diyor, kimisi başka isimlerden sözediyor. Halbuki böyle bir olay vardır. Mustafa Kemal Paşa kongre başkanlık makamına askerlik elbisesi, paşalık üniforması ve yaverlik kordonlarıyla çıkmıştı. Buna ben itiraz ettim. Sivil ve milli bir toplulukta ve askerlik mesleğinden tamamen ayrılmış olmasına rağmen padişah yaverliği kılığı ile bulunmasının doğru olmayacağını söyledim. Bu itirazım üzerinedir ki, elbisesini değişti ve sivil elbise ile geldi.

Yukarıda da anlattığım sebeplerden ötürü Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanı seçilmesine taraftar değildik. Kongre başlayınca önce Ömer Fevzi, sonra ben başkanlık seçiminin ertesi güne bırakılmasını istedik. Fakat diğer delegeler kabul etmediler. Başkanlık seçimi yapıldı. Hatırlayabildiğime göre, biz dört beş arkadaş muhalif kaldık, Mustafa Kemal Paşa seçildi. Bizim muhalefetimizi gören arkadaşlar, sebebini sorunca, milli menfaatimizi ilgilendiren düşüncelerimizi anlattık. Oy vermiş olanlardan bazıları düşüncemizi doğru buldular. Bundan ümide kapılarak Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gittik ve durumu anlattık, hattâ mümkünse başkanlıktan çekilmesini söyledik. Buna çok üzüldü, sinirlendi ve

vazgeçmedi. O zaman, ‘hayırlı olsun temennisi' ile ayrıldık. Fakat bu anlaşmazlık kongre süresince devam etti.

Kongre bitince, Giresun'a dönme yolumuzda endişeye kapıldık. Biz artık muhalif tanınmıştık. Yollar zâten emniyetsizdi. Böylece anayolu bıraktık, Bayburt'tan Sürmene'ye, çok müşkilâtla indik.

Çok üzgündüm. Kongre hiç de hayal ettiğim yolu takip etmemişti. Üzgün ve küskündüm. Eylül sonunda Işık dergisinde kongredeki genel tutum ve umumi havayı tenkit eden bir yazı neşrettim ve gazeteciliği de, politikayı da bıraktım.

Mustafa Kemal Paşa ve binnetice onu tutan ordu ile aramızın açıldığı anlaşılınca, evvelce bizim tavassutumuzla kaçak durumdan kurtulup Giresun'a gelmiş olan Topal Osman iyice pervâsızlaştı ve kimseyi dinlemez oldu. Üzerimde apoletsiz yedek subay elbisesi ve cebimde tabanca ile geziyordum. Topal Osman'ın her an bizi öldürmesi mümkündü. Çünkü vahşi tabiatlı bir insandı. Maiyetindekilerin hepsi de kolaylıkla cürüm işleyebilecek kimselerdi. Topal Osman'ın Ermenilere kötülük ettiği yolunda adı çıkmıştı. Filhakika Topal Osman Ermeni ve Rum çetecilerini bastırıyordu ve fakat Müslümanlara ve Türklere de kötülükleri dokunuyordu. Kimsenin hayat, mal, ırz emniyeti kalmamıştı. Ben ve bir kaç Giresunlu idealist ise, sanki memleketimizi korumak vazifesi bize verilmiş gibi, Giresun'u huzurlu bir hayat içinde tutabilmeye uğraşıyor ve Topal Osman çetesinin hangi din ve milliyette olursa olsun, masum insanlara kötülük etmesini tasvip etmiyorduk. Nitekim avenesinden biri, bir Türk'ün eşini kaçırmıştı. Bana gelip şikâyet ettiler. Topal Osman'a gittim ve bu kabil hâdiselerin tekrarına meydan vermemesini söyledim. O zamanlar bizi dinliyordu. Fakat Erzurum Kongresi'nde "muhalif" damgasını yiyince artık bizi dinlemez oldu. Bizi ortadan kaldırıp Giresun'un tek hâkimi olma hevesine kapıldı. Erzurum Kongresi'ni tenkid eden yazımın çıkmasından sonra ise artık hayatım iyice tehlikeye girmişti. Kaldı ki, uzun askerlik devremde mesleğimden uzak kalmıştım. Yeniden mesleğimde yetişmek için de İngiltere'ye gitmek istiyordum. Böylece, Erzurum Kongresi'nden bir kaç ay sonra deniz yoluyla İstanbul'a ve oradan İngiltere'ye gittim.

İngiltere'de sekiz ay kadar kalabildim. Ve bu kalışım çok sıkıntılı oldu. Çünkü Türkiye İngiltere ile harp hâlinde idi. Bu sebepten benim İngiltere'ye gidişim İngilizlerin şüphesini çekmişti. Takip ediliyordum ve iş

bulamıyordum. Zaman zaman milletimin aleyhindeki söz ve yazılardan infial duyuyor ve bu hislerimi izhar ediyordum. İngiltere'de kalamayacağım anlaşılınca Fransa ve Almanya'daki firmalara yazarak iş talebinde bulundum. Almanya'dan gelen müspet cevap üzerine de Siemens tesislerinde çalışmak üzere Almanya'ya gittim. 14 sene Almanya'da kaldım. 1933'te AEG firmasının mümessili olarak Ankara'ya geldim, firmam adına bir çok fabrika ve elektrik tesisleri kurdum.

Bu arada bir hâtıramı da anlatayım: Firmam adına Ankara'nın elektrik şebekesini yapıyordum... İyi hatırlayamıyorum, bir bayram münasebetiyle olacak, şebekenin acele tamamlanması bildirildi. Ben de hemen ekibi faaliyete geçirdim. Tespit edilmiş olan güzergâhı kazıtarak kablo döşetmeye başladım. Güzergâhın nerelerden geçtiğini bilmiyordum. Kalabalık bir işçi kitlesi çalıştırıyordum. Meğer Orman Çiftliği'nin arazisine girmişiz. Çiftlik Müdürü Tahsin Bey gelip durumu bildirdi ve Atatürk'ten izin almadan bunu nasıl yapabildiğimizi söyledi. Şaşırıp kalmıştım. Talihin garip bir cilvesiydi bu... Erzurum Kongresi'nde çatışmıştık, yurttan ayrılmıştım, yıllar sonra yurda döndüğümde bir başka sebeple ve yine ona rağmen arazisini kazıtmış gibi bir duruma düşüyordum. Neyse ki izni Müdür Tahsin Bey aldı ve inşaata devam ettik.

Bir kere de Ankara Palas'taki bir baloda bir arada bulunduk. Beni görebileceği bir yerde idim. Fakat ya tanımadı, ya da önem vermedi. Her ikisi de mümkündü. Çünkü, artık o Atatürk'tü ve ben lalettayin bir insan.

İkinci Dünya Harbi patlayınca firmamızın işleri durdu. Sipariş alamaz olduk. Buna rağmen durmadan emrime mühendisler gönderiliyordu. Bunların gelmesine lüzum olmadığını, iş yapamadığımızı bildirdim. Fakat hiç aldırmıyor ve mütemadiyen yeni personel gönderiyorlardı. Bilâhare bunların siyasi sebeplerle gönderildiklerini anladım, firmamız alet ediliyordu. Ayrıldım, Sümerbank'ta vazife aldım, müşavir oldum, emekliye ayrıldım.

5 Aralık 1966

Ek 8

Erzurum Kongresi'nde Sivas'ın Şebinkarahisar delegesi olarak bulunan ve bu kitap yazılırken hayatta olan Dr. Cemil Şencan'ın anlattıkları:

Şebinkarahisarlı'yım. Köyümüz Giresun'a bağlı Kırık bucağının İkisu mevkiindedir. Aile adımız Mumcanoğlu idi. Ona benzeterek soyadımızı Şencan olarak aldık. İdadi (lise) tahsilimi Trabzon'da yaptım. Faik Ahmet Barutçu, Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, Bekir Sükuti ile sınıf arkadaşıyım. Dr. Ali Naci bizden küçüktür, daha aşağıdaki sınıflarda idi. Çocukluğumuzdan beri Ali Naci ile arkadaşız.

Tıbbiye'yi bitirince askere gittim. Askerlik görevimi Şark cephesinde yaparken Erzurum'un bir doktora olan ihtiyacı sebebiyle kıtadan alındım ve Erzurum'da sivil doktorluk görevine verildim. Erzurum Emraz-ı Sâriye Doktoru (bulaşıcı hastalıklarla mücadele doktoru) oldum. O tarihte Erzurum'un perişan, yoksul, hastalıklı hâlini tarif çok zordur. Önce bir hükümet doktoru ile bir sağlık müdürü, bir de ben olmak üzere sadece üç doktor varken, sonra sağlık müdürü ile ikimiz kaldık. Merkez Eczanesi'nin bir odasını bana tahsis ettiler, sabahtan akşama kadar hasta muayene ederdim. Görevim çok ağır ve yorucu idi. Bu sırada Erzurum Kongresi'nin hazırlıkları da yapılıyordu. Bir gün Erzurum'a bir ordu müfettişinin geleceği duyuldu. Sağlık müdürü beni de yanına alarak İstanbul Kapısı'na götürdü. Karşılamalar orada yapılırdı. Başta Vali Vekili Rizeli Kadı Hacı Hurşid Efendi olmak üzere bütün vilâyet erkânı sıraya dizildik. En genç ve küçük dereceli memur ben olacağım ki, sıranın en sonunda idim ben... Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa eski model bir otomobille geldiler. Mustafa Kemal Paşa önce vilâyet erkânının ellerini sıktı, sonra kolordu mensupları ile görüştü, en son olarak halkı selâmladı.

Ben Mustafa Kemal Paşa'yı ilk defa orada gördüm, hattâ adını bile ilk defa duydum. Mustafa Kemal Paşa hakkında hiç bir şey duymamıştım, hiç bir fikrim yoktu. Ben o sırada, politika ile hiç bir ilgisi olmayan, bu konuda kimseyi de tanımayan, sadece memleketin içinde bulunduğu felaketli halden ıstırap duyan ve bütün zamanını hastalarına veren genç bir doktordum. Zaman zaman da, memurların katiyyen böyle işlere

karışmamaları hakkında tamimler gelirdi. Sağlık müdürü bunları bana havale eder, ben de görüp tebellüğ etmiş olurdum.

Bir kaç gün sonra, Şebinkarahisar'dan bir telgraf aldım. Oradaki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubesinden geliyor ve Erzurum Kongresi'ne Şebinkarahisar adına delege seçildiğim bildiriliyordu. Bu telgraf birdenbire bende büyük bir sevinç, heyecan ve iftihar hissi doğurdu. Hemen sağlık müdürüne giderek telgrafı gösterdim ve tamimlere rağmen delegelik görevini şerefle kabul edeceğimi, gerekirse azlime de razı olacağımı bildirdim. Sağlık müdürü de, "Bana söylemiş olma, ben bilmemiş olayım, sen ne yaparsan yap" dedi. Ben de Sivas'ın Şebinkarahisar delegesi olarak Erzurum Kongresi'ne katıldım.

Şebinkarahisar sonraları Sivas'tan ayrıldı, il merkezi oldu. Şimdi de Giresun'un ilçesidir. Erzurum Kongresi'nden bahseden kitaplardaki listelerde beni Şebinkarahisar Belediye Doktoru gibi göstermişler. Oysa ki, ben Şebinkarahisar'da hiç doktorluk yapmadığım gibi, hiç bir yerde de belediye doktorluğu yapmadım. Delege olduğum zaman Erzurum Bulaşıcı Hastalıklar Mücadele Doktoru idim.

Erzurum Kongresi son derece verimli çalışmalara sahne olmuştur. Delegelerin hiç birinde vatanperverlik ve milli mücadele azminin ve heyecanının dışında başka bir arzu yoktu. Yalnız Trabzon delegesi Ömer Fevzi'nin bir takım siyasi düşünceler peşinde ve mesela Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile irtibat hâlinde olduğunu tahmin ederim. Son derecede muhteris bir adamdı.

* * *

— Kongrede bazı konularda şiddetli tartışmalar olmuş mudur?

— Evvelce de söylediğim gibi kongrenin çalışmaları son derece değerli ve verimli olmuştur.

— Bazı delegeler veya bazı kimseler Mustafa Kemal Paşa'nın başa geçmesini, kendilerine göre memleketin faydasına olduğunu sandıkları bazı mütalâalarla, istememişler. Bu konuda cereyan etmiş bir olayı hatırlıyor musunuz?

— Hayır, esasen sonunda da seçildi.

— Bu konuda siz ne düşünürdünüz? Belki de böyle bir konu üzerinde hiç durmamışsınızdır?

— Evet hiç durmadım.

* * *

Kongre bittikten sonra da Erzurum Bulaşıcı Hastalıklar Mücadele doktorluğu görevime devam ettim. Türlü illerde hükümet tabipliği ve sağlık müdürlüğü yaptım. Giresun'da sağlık müdürü bulunduğum sırada Ali Naci de yurda dönmüş ve Giresun'da hükümet tabipliği görevi almıştı. Bu sırada Halk Partisi içinde hizipler teşekkül etmişti. İdareyi elinde tutan hizbe karşı idim. Bu sebeple Ali Naci'nin tekrar politikaya girmesinde müessir oldum. Benim ayrıca bir politika hayatım yoktur. Ali Naci, sonra Halk Partisi'nden ayrılıp Demokrat Parti'ye girmiş. Ben devlet memurluğuna devam ettim ve şimdi emekli olarak da politikasız hayatımı yaşıyorum.

24 Ekim 1967

Ek 9

Erzurum Kongresi'nde Trabzon'un Vakfıkebir delegesi olarak bulunan. Başkanlık Divanı kâtipliğini yapan ve bu kitap yazılırken hayatta olan Abdullah Hasib Beyin mektubu:

Çok muhterem Mahmut Bey,

Mektubunuzu hürmetle aldım. Hemen karşılık yazamadım, özür dilerim. Evvelce bazı soranlara karşı hazırlanmış bir suret göndermek zorunda kaldım, affeyle.

Elimde, dilimde, gönlümde pek o kadar bol vesaik kalmamıştır. Öyle ya, elli yıla varan bir mazinin hatıraları o kadar da zaptedilir şeylerden olmasa gerek, hususiyle perişan bir devrin hâtıraları bunlar...

Trabzon Pontus hülyasından; Erzurum ve Altı Vilâyet de Ermenistan hülyasından kurtulma çarelerini aramak zorunda idiler. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Trabzon'da bir kongre açarak milletle buna bir çare bulmak yolunu düşünmüşler. Ancak, bir ayaklanma olmaması İngilizlerin başlıca emeli olduğundan Eyüpzade Ömer Fevzi'yi bu uğurda görevlendirmişler, kendisine de İstanbul valiliği vadedilmiş. Bu durum karşısında Trabzon'da kongre açılamayacağı cihetle dahilde bir yerde, mesela Erzurum'da kongre açılması düşünülmüş, oraya başvurulmuş, muvafakatları üzerine Erzurum'a gidildi. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin faal üyelerinin hakiki şahıslarım söyleyemem. Ancak, Barutçuzade H. Ahmet, Eyüpzade İzzet, Nemlizade Sabri beylerin kurucu üyeler olduklarına inanırım. Bu cemiyet 10 Şubat 1919'da, Rum Hıristiyan vatandaşlarla hüsnü muaşerette bulunduğumuza dair uzunca bir beyanname neşretmişlerdi.

Erzurum Kongresi hakkında fazla bir bilgi verecek değilim. Bu babda çok yazılar yazıldı, eserler basıldı. Onun için benim bundan daha doğru veya faydalı bilgim olmayacak sanırım.

— Atatürk'ün (Mustafa Kemal Paşa) başkan seçimi rey-i hafi (gizli oy) ile olmuştur. Başka bir namzet bilmiyoruz.

— İlk toplantıda başkan, makamına askeri elbiseyle gelmiştir. Bu bir defa olmuştur. İkinci toplantıda sivil giyinmiştir. Gümüşhane mümessili Kadirbeyzade Zeki Bey tarafından hatırlatılmış olduğu o vakit söylenmişti (bu işi de herkes kendisine mal etmeye çalışmıştır). Erzurum Kongresi'ni M. Kemal Paşa baskı yaparak açmış vs. gibi söylentiler olmuştur. Halbuki Paşa'nın fikri Sivas Kongresi idi; Erzurum'a ‘iltihak' etmiştir.

Kuzum Mahmut Beyefendi; sevimli mektubunuza karşılık vermek benim için ne kadar güç oldu bilseniz. Keşke görüşerek, konuşarak bunları anlatsaktı ne kadar daha cazip olacaktı. Bu Kongre'ye dair evvelce bazı taraflardan sorulan, istenen bilgilere dair hazırladığım bir yazıyı aynen sunmak zorunda kaldım. Hürmetlerimin kabulünü rica ederim.

Kellecioğlu A. H. Ataman

Muhibbiniz

Adım: Abdullah Hasib Ataman,

Babam: Ölü Kellecioğlu Hacı Ali'dir. 1884 doğumluyum. Köyüm Vakfıkebir ilçesinin Beşikdüzü bucağına bağlı Denizli köyüdür. Hayatta üç erkek dört kız çocuğum var. İki oğlum Orman Fakültesi mezunu. Ailenin hayatta bulunan en yaşlısıyım. İlk tahsilimi Trabzon'da yaptım ve hafız oldum. 1898'de İstanbul'a giderek medreseye yazıldım. Bayezid Camii'nde Müderris Ereğlili (Karadeniz) Hâfız Mustafa Efendi'nin dersine devam ederek 1908'de icazetname aldım. Darülmuallimin'e (Yüksek Öğretmen Okuluna) imtihanla girdim. İlk, orta ve yüksek sınıflarını geçtikten sonra Edebiyat Fakültesi diplomasını aldım (9 Temmuz 1911).

Bulunduğum vazifeler: Erkek Rüştiyesi muallim vekilliği, Doğu Bayezid ortaokulu tarih–coğrafya öğretmenliği, ve 5 Aralık 1913'ten itibaren Giresun İdadisi (ortaokul) müdürlüğünde bulundum. Ekim 1921 yılına kadar sekiz yıl müddetle bu vazifede çalıştım. 1921 yılında vazifeden ayrılarak Beşikdüzü'ne geldim. Bir müddet ticaretle uğraştım ve Halk Partisi mutemetliği görevi ile inkılâpların yerleşmesine gayret ettim. Bu arada kaza meclisi idaresi ve 1928 yılına kadar Trabzon İl Genel Meclisi üyesi olarak vazife gördüm. 1928'de Beşikdüzü ilkokuluna başöğretmen olarak girdim. 1949 yılında emekliye ayrıldım.

1919 yılında Giresun idadisinde vazifeli iken Erzurum Kongresi'ne Vakfıkebir temsilcisi olarak katıldım. O günlerde I. Cihan Savaşı'ndan yenilmiş olarak çıkmıştık. Trabzon ‘Pontus' ve Erzurum ‘Ermeni' tehlikesine karşı koymak için elele bir kongre toplamayı düşünmüşler, kongrenin Erzurum'da kurulmasına karar vermişlerdi. İşte bu kongreye katılmak üzere 3 Temmuz 1919'da Giresun'dan yola çıktım. Karadan yol yoktu. Asayiş bozuktu. Güçlükle Trabzon'a gelebildim. Burada toplanan temsilci arkadaşlarla dokuz fayton içinde 7 Temmuz'da Erzurum'a hareket ettik. (1. Ordu'dan Hasan Efendi, 2. Giresun'dan Dr. Ali Naci Duyduk, 3. İbrahim Hamdi, 4. Tirebolu'dan Yusuf Ziya, 5. Vakfıkebir'den Giresun İdadisi Müdürü Abdullah Hasib, 6. Akçaabat'tan Serdaroğlu Hasan Efendi, 7. Trabzon'dan Abanozoğlu Hüseyin, 8. Servet, 9. Eyübzade İzzet Efendi,

10. Sürmene'den Kulaçzade Ahmet Efendi, 11. Of'tan Müftü Hafız Yunus Efendi).

Erzurum'un İstanbul kapısında büyük bir topluluk bizi heyecanla karşıladı. Arabalardan indik. Bu toplum içinden göğsü pırıl pırıl nişanlarla süslü, altın sarısı saçlı bir paşa elimizi sıktı ve "Hoş geldiniz, nerede kaldınız, sizi bekliyorduk" diye iltifatta bulundu. Bu Mustafa Kemal Paşa'dan başkası değildi. Erzurum'da konaklamak için bize Hacı Dedeağa'nın konağını ayırmışlardı. Bazı arkadaşlarla burada kaldık. Erzurum şehrinin Hasankale kaplıcalarını gezdik. Vilâyeti ve özellikle Kâzım Karabekir Paşa'yı makamında ziyaret ettik ve çok teşvik gördük.

Kongre'nin açılışı: 23 Temmuz 1919'da 56 üyenin iştirakı ile Kongre'yi açtık. Şiran Müftüsü Hasan Efendi tarafından okunan duadan sonra salona girdik. En yaşlı üye olan Erzurum Mümessili Hoca Raif Efendi geçici başkan oldu. Kongre Divanı için seçim yapıldı. 48 oyla Mustafa Kemal Paşa başkan seçildi. Kâtipliklere 28 oyla Necati Albayrak (Erzurum) ve 25 oyla ben (Abdullah Hasib-Vakfıkebir) seçildi. Mustafa Kemal Paşa tafsilâtlı olarak memleketimizin o andaki genel durumunu anlattı. Kâtipler yerlerine geçsin denildi. Necati Bey üyelikte kaldı, ben Mustafa Kemal Paşa'nın sol tarafında kâtiplik yerimi aldım, ilk önce Nizamname, Maliye, Belgeleri İnceleme encümenleri seçildi. Kongre müzakereye başladı.

7 Ağustos'ta memleketin kurtuluşuna ait bilinen temel kararlar alındıktan sonra Heyet-i Temsiliye (sekiz kişilik) seçilerek kongre dağılma kararı verdi. Bu kararnameyi bütün üyelere imza ettirdim. Beş kişi imza etmemişti. Bunlar şunlardır: Hüseyin Abanoz (Trabzon), Ömer Fevzi Eyüboğlu (Trabzon), Yusuf Ziya (Tirebolu), Dr. Ali Naci Duyduk (Giresun), İbrahim Kitapçı (Giresun).

Kongre zabıtnameleri ile birlikte bu kararı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne götürdüm, verdim. Yanımda Gümüşhane temsilcisi Zeki Bey de vardı. Rauf Bey de orada idi. Vedalaşıp ayrıldık.

No: 1 — Erzurum'da K. Karabekir Paşa Kongre Üyeleri şerefine Künbet meydanında bir temsil verdirmişti. Programında: Anapa'nın Fethi, güreş, iki atlının süvari oyunları ve geleneksel cirit oyunları vardı. Çok güzel oldu.

2 — Üyeleri Hasankale'ye davet eden Belediye Reisi Battal Bey'in ziyafetine gitmiştik.

3 — ...

4 — Bu kongrenin tarih-i siyasimizde büyük ehemmiyeti olduğunu söyleyip, ‘binaenaleyh bir vesika olmak üzere mümessillerin bir fotoğrafını çekelim' demiştim. Vaktin çok tehlikeli olduğu düşüncesi ile çekilemedi ki bu büyük bir noksandır.

(NOT: İşbu mektup 1968 Ocak ayında Ankara'daki oğlu aracılığı ile gelmiştir.)

Ek 10

Trabzon'un Gümüşhane delegesi Kadirbeyoğullarından İbrahim Lütfü Paşa'nın oğlu Zeki Bey'in hâtıra notlarından parçalar.

Tam bu sırada Giresun Belediye Riyaseti'nden acı bir telgraf geldi. Eski belediye reislerinden Kaptan Yorgi'nin oğlunun bildirdiğine göre, Paris'te toplanan Düveli Mûtelife, Trabzon ve havalisinde Pontos namı ile bir Rum devleti kuracakmış, bunun önlenmesi isteniyordu. Belediye'de toplandık, Trabzon'da bir kongre yaparak teşkilatlanmaya karar verdik ve bunu Trabzon'a bildirdik. Beş gün sonra Trabzon Belediye Reisi Barutçuzade Ahmet Efendi teklifimizin uygun görüldüğünü bildirdi ve kaza murahhasları ile birlikte Trabzon'a gelmemizi istedi. Hemen Şiran, Kelkit, Dorul ve merkez murahhasları olan sekiz arkadaşla Trabzon'a indik. Bir iki gün zarfında bütün vilâyet sancak ve kazalarından vurud eden murahhaslarla kongre, Trabzon Uzunsokak'ta Nemlizadelerin hanesinde 23 Şubat 335 tarihinde küşâd edildi. Trabzon Valisi Necmi Bey gayet bitarafane hareket edip vaziyetin seyrini takip ediyordu. Birinci reisliğe Trabzon murahhası Müftü İmadeddin, ikinci reisliğe Gümüşhane murahhası Kadirbeyoğullarından İbrahim Lütfü Paşa'nın oğlu Zeki, reisvekilliğine de Trabzon eşrafında Avukat Faik Ahmet Bey intihap edildi. Bir iki celseden sonra şu neticelere varıldı:

1 — Kongre'den seçilecek beş kişilik heyet İstanbul'a îzam edilecek, bu heyet orada Düveli Mûtelife siyaseti güden ve onlarca dost tanınmış zevattan, bahusus eski süferadan iki üç zat intihap edilerek Paris'e îzam edilecek.

2 — Bu zevat orada fırsat buldukça Düveli Mûtelife ricaliyle görüşerek vaziyetin diplomasi suretiyle lehimize çevrilmesi hususuna dair teşebbüsat icra edecek ve matbuattan birisini elde ederek lehimize neşriyatta bulunduracak.

3 — Masarif-i iptidaiyenin temini için her kaza kabiliyeti nisbetinde hissesine düşen meblâğın bir an evvel merkezlerine yazarak celp edilmesi hususunu karar altına aldı.

Trabzon vilâyetinin coğrafî ve ırkî vaziyetinin izahı hakkında rapor ihzarına ait encümenler tefrik edilerek bunlar geceli gündüzlü vazifelerine dört el ile sarıldılar. Her kazanın mali vaziyeti nazarı itibare alınarak ilk evvel 200.000 lira kadar bir meblâğın on beş gün zarfında taahhütlerin ifa edilmesi şartıyla toplanması için Varidat Encümeni raporunu yaparak heyeti umumiyeye verdi. İstanbul'a gidecek heyetin intihabına başlandı. Bu seçim dört defa yapıldı, bozuldu. Sebebi Rize murahhası Mustafa Efendi ile Sürmene murahhası Ömer Fevzi Bey'in intihap edilmemesi ve bunların musirran murahhas olmak istemelerdir. Bu durum karşısında ben ve Faik Ahmet Bey adaylıktan onların lehine feragat ettik. Riyaset'te Emin Efendi idi. Son defa reylerin tasnifi neticesi Gümüşhane murahhası Zeki Kadirbeyoğlu, Hatipzade Emin Efendi, Ordu Murahhası İsmail Bey, Ömer Fevzi Efendi ve Rize murahhası Mustafa Efendilerin seçildikleri anlaşıldı. Murahhaslara 10 lira ücret, birinci mevkî vapur ücreti verilmesi karara alınarak Kongre'ye hitam verildi. Akabinde Trabzon merkez komitesi riyasetine seçilen Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi'ye bu heyetle İstanbul'a gidemeyeceğimi katî bir lisanla bildirdim ve bunun için gidecek heyetin vazife ve selâhiyetini tahdit ettirmek zorunda kaldım. Dahilî işlere bakmaya ve orada bulunan Binbaşı Hopalı Ali Rıza Bey ile görüşüp cephanelikte mevcut cephaneyi İngilizlerden kaçırarak gece kaldırıp Maçka'ya naklederek oradan Gümüşhane'nin yolunu tuttum.

Üç gün sonra Trabzon Heyet-i Merkeziyesi'nden aldığım telgrafta, İstanbul'a gitmek üzere Trabzon'a inmem bildiriliyordu. Red cevabı verdim.

Daha sonra Trabzon merkez komitesinden ve Alay Kumandanı Ali Rıza Bey'den birer telgraf aldım, acele Trabzon'a çağrılıyordum. Hemen gittim. Limanda bir Amerikan kruvazörü yatıyordu. ‘Kendi başına Şûra-yı Saltanat'a iştirak etmiş olan Ömer Fevzi'nin Amerikan Mümessilliği'ne de mücaaat ederek Amerikan mandaterliğini istemesi üzerine Amerikan Mümessili buraya geldi' dediler. Hemen İstanbul'daki heyete bir telgraf çekerek vazifelerinin hitam bulduğunu bildirdik. Amerikan mümessiline de yanlışlık anlatıldı. Gece ayrılıp gitti.

Bundan sonra, merkezi Trabzon olmak üzere kaza merkezlerinde birer Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti açıldı. Ve her taraftan köy bekçileri teşkilatına esaslı bir surette önem verilerek ve her köyde asgari ikiden beşe

kadar müsellâh bekçiler tayin edilerek asayişin teminine çalışıldı. Gümüşhane'ye avdet ettim.

İzmir'in işgali üzerine Trabzon Müdafaa-i Hukuk Merkezi'ne bir telgraf verdim:

> Wilson prensiplerinin aldatıcı yaldızlı haptan başka bir şey olmadığı en zayıf zamanımızda Şark'ta Ermenistan teşkilatiyle meşgul olan Amerika ve İngilizler bu sefer de Yunanistan'ı üzerimize hücum ettirdiler. Artık diplomasi ile, sempati kazanmakla bu işlerin halledilemeyeceği tahakkuk etmiştir. Fiili tedabir almak için ikinci bir kongrenin Trabzon'da inikadı bence elzem görülüyor. Sizler de münasip gördüğünüz takdirde acele bildiriniz. 19 Mayıs 335

Zaten heyecan içinde bulunan Trabzon halkı müracaatımın çok yerinde olduğunu bildirmekle livaya merbut kaza murahhasları ile hareket etmemi rica ediyordu. Dört gün sonra Trabzon'a indim. Üç beş gün evvel Trabzon Mebusu İzzet Bey ile Servet Bey de Trabzon'a gelmişlerdi. Trabzon'un Rum Mebusu Kofidi Efendi de Trabzon'u almaya kalkışan Ermenilere karşı, Trabzon'un Rumlara ait olduğunu ispatlayacak muhtırayı hazırlattırıyordu.

İkinci Kongre 28 Mayıs 335 tarihinde küşâd edilerek Trabzon murahhasları Servet ve İzzet beylerin reisliklere intihabı ile müzakereye başladı. Lazistan murahhası mühendis Osman Nuri Bey ile bir önerge verdik.

> Kongre Riyasetine;
>
> Her vilâyet merkezinde ufak tefek sızıltılarla kopan feryat memleketin yarasına hiçbir vakit merhem olamaz. Tek başına bir vilâyet bahusus sahil olmak münasebetiyle hiçbir şey yapamaz. Pontos ve Ermenistan meseleleri artık açıktan açığa konuşuluyor. Bizi kurtaracak yegâne çare Türklüğün ittihâd ve hamasetidir. Bunun için de müsellehan mukavemet tertibatı alınması her neye mütevakkıf ise ona göre hareket etmek ve merkezi Erzurum'da olmak üzere bir umumi kongre akti ile bütün Şark vilâyetleri ve civarlarına ahvalin açıklıkla ve bütün çıplaklığı ile bildirilmesini ve onlardan dört gün zarfında müspet veya menfî gelecek cevaba nazaran Kongre'nin dört gün müddetle tatilini teklif ederiz.

Trabzon murahhası İmadeddin Efendi Trabzon'un sahilde bulunması, düşmanlarımızın ellerinde kuvvetli donanmaları olmak münasebetiyle sahilin kâmilen yanıp yıkılacağı, böyle ağır bir felaketle karşılanması bizim tasvibimize iktiran eylese bile bizi intihap eden milletten bize bu kadar ağır şerait için selâhiyet verdiklerine vicdanen kani olmak üzere murahhasların memleketlerinde telgraflarla istizan etmelerini yarın cuma olmak münasebetiyle ben de camide bunu halka açacağım diye uzun bir silsilei itiraz serdetti. Karşılıklı tartışmalar olurken, o sırada belediye riyasetinden istifa eden Barutçuzade Ahmed Efendi hemen yerinden fırlayıp "müdafaa cephesinin ilk ateşi burada başlayacaktır" dedi. Müzakere yatsıya kadar devam ederek yatsı vakti takrir kabul edildi. Zirdeki telgrafname Van, Bitlis, Erzurum, Harput, Sivas, Diyarbakır vilâyet ve sancaklarına çekildi:

> İzmir gibi harp sahnesi harici bir muhitimizi bizim mağlup vaziyetimizden istifade ederek Yunan ordusuna peşkeş çeken Düveli Mûtelife bu sefer de Ermenistan namı ile teşkil etmek tasavvurunda bulundukları öz topraklarımızın Şark vilâyetlerine Trabzon'u iskele diye vermektedir. Münferid teşebbüsatın hiçbir semeresi yoktur ve olamaz da... Bizi ancak birlik ve kuvvet kurtaracaktır. 10 Temmuzda in'ikat etmek ve lâzım gelen bütün tertibatı düşünüp teşkilatı bir an evvel vücuda getirmek üzere her kazadan vasi selâhiyetle bir murahhas izamı ile umumi bir kongre aktine kati lüzum görüldüğünden teşebbüsatımız sizce de muvafık görüldüğü takdirde dört gün zarfında cevap itasını hamiyeti vicdaniyenizden bekleriz.

Trabzon Kongresi

Bazı arkadaşlarla otelde otururken klübün odacısı gelerek Hacı Ahmed Efendi tarafından bir pusula getirdi, pusulayı açtım. Hayret ettim. Daha bizim telgraf ya gitti, ya gitmedi, bu nasıl olur dedim, telgrafhaneye uğrayarak başmemurdan sordum. "Evet," dedi, "biz Erzurum'a telgrafı çektiğimiz sırada oradaki arkadaşlar ‘burada dahi bugün bir içtima yapılarak Trabzon vilâyetine ve kongreye karşı bir telgraf vardır onu yazdıracağız' diyerek telgrafı yazdırdılar."

Dört gün müririnda kongre tekrar küşad edilerek vilâyet halkının kaza mümessillerinden maada belediye, ticaret odaları ve tanınmış birçok yüksek şahısların dahi kongreye müracaatla vatanın her bir karış toprağını

kanlarıyla sulamaya ve bu hususta emvali menkule ve gayrı menkulenin de ortaya konulmasına herhangi bir tecavüze karşı tek canlı kalacak Türk'ün bile çarpışıp ölmeye misak ettikleri mealinde telgraflar göz yaşlarıyla okundu ve büyük kararlar verildi. 10 Temmuz tarihinde Erzurum'da açılacak kongreye iştirak etmek için her kaza tam selâhiyetle intihap edeceği murahhaslarını Erzurum'da bulundurması rica olunarak kongre kapatıldı.

3 Temmuz 335 tarihinde Trabzon'dan aldığım bir telgrafta Trabzon ve sahil mülhakat murahhaslarından bazılarının, İzzet ve Servet beyler de dâhil olduğu halde, Gümüşhane tarikiyle Erzurum'a bugün hareket ettiklerini ve Rize murahhaslarının da Of–Sürmene tarikiyle Bayburt'ta birleşileceğini bildiriyordu.

5 Temmuz tarihinde alaturka saat 10 raddelerinde merkez livaya muvasalat ettiler. Ertesi günü akşam üzeri Bayburt'a varmak üzere, alessabah bir kafile halinde atlar ve arabalarla yola çıkıldı. Servet ve İzzet beylerle ben bir arabada idim. Üç gün sonra Karabıyık Hanlarına muvasalatımızda orada bir yüşbazı bizi istikbal etti.

Saat 8 raddelerinde Çermik ve Ilıca namları ile yadolunan nahiye merkezine muvasalat olundu. Erzurum eşrafiyle Belediye Reisi Zâkir Bey askeri kıtaat kumandanları ve Ilıca Nahiyesi ileri gelenleri pek büyük bir cemmigafir halinde bizleri istikbal ederek evvelce ihzar edilen çadırlara götürüp buzlu ayran, envai türlü şerbet, dondurma, sigara, kahve ikram ederek akşam da muazzam bir ziyafet çektiler. Ertesi günü kahvaltıyı müteakip üç saatlik mesafede Palandöken ve Heybe Dağları eteklerinde kurulu Erzurum'a doğru, Erzurum'dan gelen arabaların da iştirakiyle, her arabada iki murahhas ve yanlarında birer mihmandar olarak gidiyoruz. Gars namında küçük bir köyde halk yolumuzu kesti, bir de kurban kesti. Ağaçların altında hazırlanmış kaim büyük şilteler üzerine kilimler ve halılar sererek hazırladıkları buzlu ayranları ikram ettiler. Üç çeyrek kadar istirahatten sonra yine Erzurum'a müteveccihen hareket ettik.

Yolda belediye reisinden, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in bir haftadan beri Erzurum'da olduklarını öğrendim. Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifa ederek bir ferdi vâhid gibi memleketin müdafaası için çalışacağını bir beyanname ile neşrettiğini de haber verdi. İstanbul kapısında büyük bir halk kalabalığı ve bir alay asker tarafından karşılandık.

Arabalardan indik. Rauf Bey ile bir paşanın bize doğru ilerlediklerini gördük. Belediye Reisi Zâkir Bey'in prazantası ile Mustafa Kemal Paşa ile ilk defa görüşmüş oldum.

Mustafa Kemal Paşa beyanı hoş âmedi ederek ufak bir nutuk verdi. Buna Servet Bey mukabele etti.

Bizleri Hacı Dede Ağa namıyla eskiden belediye reisliği etmiş bir zatın konağında misafir ettiler. Belediye Reisi Zâkir ve Kaymakam Küçük Kâzım Bey ile bazı belediye azaları bizleri odalarımıza yerleştirdiler. Servet, İzzet beylerle bana bir oda verdiler. Müstahkem Mevkî Kumandanı Dadaş Rüştü Bey (Erzurumlu, 9. Tümen Kumandanı Rüştü Paşa olup sonradan İzmir Suikasti ile ilgili olduğu gerekçesiyle asılmıştır), Kâzım Karabekir Paşa'nın yaveri ile gelerek Paşa'nın hastalığı sebebiyle karşılamaya gelemediğini bildirdiler.

Yerleştikten sonra salonda toplandık. Yapacağımız ziyaretleri tespit ettik. Trabzon delegeleri adına üç kişilik bir heyetin ziyaretleri yapması kararlaştırıldı. İzzet, Servet beylerle ben seçildik. Önce Belediye Reisi'ne, sonra Kâzım Karabekir Paşa'ya gittik. Karabekir Paşa bugün Erzurum içerisindeki bir otelde yerleşmişti. Sonra şehri gezdik.

Kaymakam Rüştü Bey, üç gün müddetle Kolordu'nun davetlisi olduğumuzu bildirdi. Yemekte Sıhhiye Müdürü Doktor Şerif Beyefendi ile Ticaret Odası Reisi Sadrettin Bey de vardı.

Ertesi günü yine salonda toplandık ziyaretlerimiz hakkında izahat verdik. Rüştü Bey'i, Cemiyet Reisi Raif Efendi'yi (Gümüşhane'de iki sene kadılık yapmıştır) ziyaret ettik. Raif Efendi Kongre'nin yapılması için İstanbul merkezi ile muhaberede olduğunu bildirdi. Öğleden sonra ziyaretimize gelen zabıtan ve sivillerle görüştük.

Başka vilâyetlerden henüz kimse gelmemişti. Yalnız Erzincan murahhası Şeyh Fevzi ve bir de Tokat murahhası Rıfat Bey gelmişler, Sansaryan Ermeni Mektebi'ne bir odaya yerleştirilmişlerdi. Van ve Bitlis vilâyetlerinden uzaklık dolayısı ile "siparişatı teşriiye" kabilinden Erzurum'da bulunan kimseleri kongre âzâlıklarına tayin ettiklerini bildiriyorlardı. Ve Erzurum merkezi de henüz murahhaslarını intihap etmemişti.

Rauf Bey ile Mustafa Kemal Paşayı ziyaret ettik. Bize bir hayli sual sorarak umumi vaziyetimizi öğrendi. İki saat sonra ayrıldık. Tekrar Karabekir Paşa'ya gidip uzun boylu görüştük. Kâzım Karabekir Paşa dedi ki: "Mustafa Kemal Paşa çok zeki ve muktedir bir asker ve bir idare adamıdır. Ordu müfettişi olmak münasebetiyle de bir şahsiyettir."

Vali Vekili Hurşit Efendi ziyaretimize geldi. Çok latifegûy, şen bir zat idi. Gittikten biraz sonra Raif Efendi arkadaşlardan müsaade alarak bizimle hususi görüşmek istediğini bildirdi. Odamıza geçtik. Delege meselesini görüştük.

— Bugün 10 Temmuz'dur, henüz delegeleriniz seçilmedi, daha çok bekleyeceğimiz anlaşılıyor dedim ve sordum: Bahusus bizim aldığımız malûmata göre zatıâlileri Kongre'yi Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti namına açmak istiyorsunuz, bu doğru mudur?

Raif Efendi:

— Farzediniz ki böyle bir fikrimiz olsun, dedi.

Servet Bey:

— Bu sizin şahsi fikriniz midir, yoksa Cemiyet'in bir kararı mıdır? diye sordu.

Raif Efendi:

— Maksat kongrenin açılması değil midir? O nam ile açılırsa ne gibi bir mahzur vardır? diye sordu.

İzzet Bey de:

— İstanbul'da henüz bizlerce meçhul olan zevatın açtığı bir cemiyeti bu işe karıştırmakta manâ yoktur, hiçbir arkadaş bu fikre iştirak etmez, dedi.

Raif Efendi:

— İstanbul'dan bir tebligat yoktur. Bura şubesince de bir karar verilmiş değildir. Yalnız ben böyle olmasını arzu ediyorum diye cevapladı.

İzzet Bey:

— Lütfen bu fikirden sarfınazar ediniz. Hiç bir zaman buna imkân yoktur. Bir an evvel murahhaslarınızı seçip işe başlamamızı teshil ediniz, dedi.

Raif Efendi:

— Sizler bizim murahhasımıza da müdahale ediyormuşsunuz, dedi.

Ben:

— Ne gibi müdâhale? Henüz murahhaslarınızın kimler olduğunu bile bilmiyoruz. Evvelâ seçmek istediklerinizi bir öğrenelim, dedim.

Raif Efendi:

— Mesela Sabık Bahriye Nâzırı Rauf Bey ile Ordu müfettişliğinden istifa eden Mustafa Kemal Paşa'yı seçmek istiyoruz. Bunların her ikisine de Trabzon murahhasları itiraz ediyorlarmış, dedi.

Ben:

— Size bu fikri kim verdi, Erzurum'da Kongre'ye iştirak edecek kimse yok mudur, yoksa murahhaslarımızın muhakkak reis olmasını ve onun riyasetini temin için de bir paşa olmasını mı istiyorsunuz? Sizlere çok rica ederim, bu işe askeri kuvveti karıştırmayınız. Yoksa ara yerde şahsi bir mesele yoktur, dedim.

* * *

Ertesi sabah salonda toplanıp arkadaşlara durumu anlattık. Giresun murahhası doktor Naci ve Sürmene murahhası Ömer Fevzi beyler hiçbir vakit bir kumandanın idaresinde kongrede bulunamayacaklannı söyleyerek aleyhte bulundular. Meseleyi uzatmayı muvafık bulmadığımızdan mübaheseye nihayet verdik.

Öğleden sonra Hoca Raif Efendi ile görüşmek istedik ve onu Medrese'de bulduk. Yanında Hoca Necati Efendi vardı. İkisi birlikte Erzurum murahhaslarını tayin ediyorlardı. Servet Bey, "Kongre bu işi halledecektir" dedi. Raif Efendi, "Ne demek istiyorsunuz? Kongre neyi halledecektir?" diye sordu. Servet Bey, "Mazbataların tetkiki ile kabul ve adem-i kabulünü. Biz 37 murahhas olarak geldik. Herbiri bir memleket ahalisindedir. Bunları oradaki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile belediyeler müşterek olarak

seçtiler ve ellerine birer mazbata verdiler. Bununla beraber herhangi birimiz hakkında vuku bulacak ihbar üzerine tahkikat ve tetkikat yapmak Kongre'den seçilecek bir heyet ile bakmak mecburiyeti vardır" diye anlattı. İzzet Bey, "Bu ciheti Zeki Bey bilmese hakkı vardır, çünkü mebusluk yapmamıştır. Biz her üçümüz ise bildiğimiz şey üzerinde beyhude vakit geçiriyoruz; müsadenizle gidelim" dedi. Misafirhanemize geldik.

Gece arkadaşlarla otururken hizmetimize bakan Mehmet Ağa bana bir işaret verdi. Yanına yaklaştığım vakit de Kâzım Karabekir Paşa'nın bizim odada beklediğini söyledi. Ben de gizlice İzzet ve Servet beylere haber vererek aşağı indim. Onlar da geldiler. Karabekir Paşa, Hoca Raif Efendi'nin kendisini ziyaretle Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum murahhaslığına itiraz ettiğimizi söylediğini bildirdi. İzahatının sonunda da, "Ricamı şu suretle de teyid etmek isterim ki Trabzon grubundan herhangi bir arkadaşın bu hususta hiçbir itirazda bulunmamasının teminini her üçünüzden ayrıca istirham edeceğim. Hususî ziyaretim bu maksada matuf idi" dedi. Bunu kabul etmekte muztar kalarak ilk evvel Servet Bey, "Paşam madem ki böyle arzu ediyorsunuz, herbirimiz ötekimiz adına söz verebiliriz; ben İzzet ve Zeki beyler adına söz veriyorum, buna bütün mevcudiyetimizle çalışacağız" dedi. Paşa teşekkür ederek gitti.

Murahhas Azaların Listesi

1 — Trabzon, Abanoszade Hüseyin Efendi

2 — Trabzon, Servet Bey, sabık mebus

3 — Maçka, İzzet Bey, Eyüpzade, sabık mebus

4 — Polathane, Serdarzade Hasan Efendi, tüccar, meclisi umumî azası

5 — Vakfıbekir, Abdullah Efendi, Giresun İdadisi müdürü

6 — Tirebolu, Yusuf Ziya Efendi, nahiye müdürlüğünden mütekait

7 — Giresun, Doktor Naci, gazeteci

8 — Giresun, İbrahim Bey, elektrik mühendisi

9 — Ordu, Hasan Efendi, dava vekili

10 — Sürmene, Ömer Fevzi Efendi, dava vekili, gazeteci

11 — Sürmene, Ahmet Efendi, tüccar

12 — Of, Yunus Efendi, merkez müderrisi

13 — Rize, Necati Efendi, Batum'da Sada-yı Millet gazetesi müdürü

14 — Rize, Hakkı Efendi, dava vekili

15 — Gümüşhane, Kadirbeyzade Zeki Bey, eşraftan, tüccar

16 — Seyran, Hasan Efendi, müftü

17 — Kelkit, Osman Efendi, müftü

18 — Erzincan, Ahmet Fevzi, tekke şeyhi

19 — Kuruçay, Şevki Efendi, müftü

20 — Refahiye, Kemal Efendi

21 — Plümer, Abbas Efendi, mütekait komiser

22 — Sivas, Ziya Efendi, nafıa başkâtibi

23 — Sivas, Fazlullah Efendi, Karahisar-ı Şarki İdadisi müdürü

24 — Tokat, Rifat Bey

25 — Suşehri, Hakkı Bey, ziraatle meşgul

26 — Mesudiye, Mustafa Efendi, sabık mebus

27 — Zara, Recep Bey, mütekait yüzbaşı

28 — Karahisanşarkı, Cemil Efendi, doktor

29 — Alucra, Hüsnü Efendi, nahiye müdürü

30 — Reşadiye, Sabri Efendi, askeri kâtip

31 — Amasya, Süreyya Bey, sabık İzmit mutasarrıfı

32 — Erzurum, Raif Efendi, sabık mebus

33 — Erzurum, Mustafa Kemal Paşa, ordu müfettişliğinden müslal'î

34 — Erzurum, Rauf Bey, sabık bahriye nâzırı

35 — Tercan, Ahmet Bey, tüccar

36 — Van, Cazım Bey, idare-i vilâyet azası

37 — Tortum, Kâzım Bey, jandarma alay kumandanlığından emekli binbaşı

38 — Hasankale, Cevat Bey, Alman Ulum-i İçtimaiye Mektebi'nden mezun

39 — Kırkkilise, Necati Bey, Albayrak sermuharriri

40 — Divadin, İsmail Bey, Albayrak matbaa müdürü

41 — Bavezid, Hüseyin Efendi, maliye hukuk müşaviri

42 — Hasankale, Battal Bey, tüccar

43 — Van, Malyemez Tevfik Bey, tüccar

44 — Bitlis, Süleyman Bey, binbaşılıktan mütekait

45 — Siirt, Hacı Hafız Mehmet Cemil Efendi, müftü

46 — Eleşgirt, Maksud Efendi, sabık evrak müdürü

47 — Kiğı, Said Bey, ziraatle meşgul

48 — Kiğı, Kahraman Bey, ziraatle meşgul

49 — Hınıs, Celâl Bey, eşraftan

50 — İspir, Cemal Efendi, dava vekili

51 — Kiskim, Ahmet Efendi, eşraftan

52 — Narman, Said Bey, eşraftan

53 — Bayburt, Tevfik Efendi, hazine vekili

54 — Siirt, Hacı Cemil Efendi, ulemâdan.

Mustafa Kemal Paşa henüz gelmemişti. Cemaatin yerine oturmasını müteakip Servet Bey ayağa kalkarak, "Hiç birimiz ötekimizin doğum tarihini bilmiyoruz, kim bu gençliği kendinde görüyorsa lütfen riyaset mevkiine çıkıp ilk müzakereyi açar" dedi. Nerenin murahhası olduğunu hatırlayamadığım hocalardan biri, "Bu gençliği benden alacak kimseyi göremiyorum" diyerek yavaş yavaş riyaset sandalyesine çıktı, kısa bir konuşma ile Kongre'yi açıp sandalyesine oturdu.

Tam o sırada camekânlı kapı açılır açılmaz bütün ihtişamı ile, büyük üniforması ve püsküllü apoletleriyle, umum nişanları ve Yaveran-ı Hazret-i Şehriyari Kordonu ile arkasında da Yüzbaşı Cevat ve Mülâzim Zühdü ile Mustafa Kemal Paşa içeri girdi.

Ben arkadaki bir sırada Rauf Bey ile yanyana oturuyordum. Derhal ve yüksek sesle itiraz ettim. Mustafa Kemal Paşa, bana dönerek, "Sivil elbisem olmadığı için bunlarla gelmeye mecbur kaldım" dedi ve hemen geriye dönerek gitti. Toplantıya yarım saat ara verildi.

Çalınan bir çıngırakla tekrar içeriye girdik. Mustafa Kemal Paşa da sivil elbise ile gelip bizim sıranın yanındaki sıranın başında oturdu ve elimi sıkarak elbiseyi Vali Münir Bey'den aldığını söyledi.

Reis-i muvakkat Kongre'yi açmıştı. Daimi reis intibahına başlandı. Servet Bey söz alarak bizden hiçbir namzet olmadığını söyledi. Reyler bir nefer kasketi içinde toplanıp riyaset makamına tevdi edildi. Mustafa Kemal Paşa riyaset mevkiine geldi.

Mustafa Kemal Paşa'nın nutkunu müteakip ilk evvel Kongre'nin mesaisine başlamasını temin etmek üzere Kongre mukarreratının esasını teşkil edecek olan mevadı kaleme alıp heyeti umumiyeye arzedecek Nizamname Encümeni'ne beş azanın seçimi yapıldı. Bu encümene Mustafa Kemal Paşa, İzzet, Servet, Zeki beyler ile Tokat murahhası Rıfat Bey intihap edildi. İkinci encümene de Rauf Beyefendi'nin riyasetinde Raif Hoca, Giresun Murahhası Doktor Naci, Ömer Fevzi, Hüseyin Avni beylerle birkaç arkadaş daha seçildi.

Heyet-i Umumiye bizim yevmî yapıp yetiştirebildiğimiz maddeler üzerinde müzakere edecekti, intihaplar yapıldıktan sonra ertesi günü öğleden sonra Kongre'nin açılmasına karar verilerek tatil edildi.

Encümen'de riyasete Mustafa Kemal Paşa'yı, kâtipliğe de beni seçtiler. Paşa'dan dolma kalemini rica ettim (Paşa'dan aldığım bu kalemi hâtıra olarak saklamaktayım).

Kongre'nin hitam bulacağı 7 Ağustos tarihinde Küçük Kâzım'dan, 15 gün sonra da Sivas'ta bir kongre yapılacağı, murahhasların Sivas'ta toplanmakta olduğuna dair Paşa'ya telgraflar geldiğini haber aldım. İzzet ve Servet beylerle görüştüm, öğleden sonraki celse açılır açılmaz bir takrir verdim:

"Evvelce tesbit edilip Sivas'ta açılmak istenen kongre için murahhasların vürud ettiklerine, bugün, kongremizce ıttıla hasıl edildiğinden Heyet-i Temsiliye'den üç zatın muvacehesinde Sivas'ta toplanmış olan zevata karşı Erzurum Kongresi mukarreratı aynen okunacak bu mukarrerat teşrif eden zevat tarafından kabul edildiği takdirde ‘Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' namını alan cemiyetimiz ‘Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' namını alacaktır. Bunun haricinde hiçbir müzakere ve mukarrerat ittihaz edilmeyecektir."

Takrir alkışlarla ve müttefikan kabul olunarak bir saat sonra da Heyet-i Temsiliye intihabına başlanmak üzere müzakereye hitam verildi.

İçtimâ Mustafa Kemal Paşa'nın riyasetinde açıldı. Âzâdan birisi bir takrirle aşağıdaki namzed listesini verdi:

Mustafa Kemal Paşa

Hüseyin Rauf Bey

Erzurumlu Hoca Raif Efendi

Trabzon Mebusu Eyüpzade İzzet Bey

Trabzon Mebusu Servet Bey

Erzincan Murahhası Şeyh Hacı Fevzi Efendi

Eski Valilerden Tokatlı Bekir Sami Bey

Sabık Bitlis Mebusu Sadullah Efendi

Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa Bey

Kongre hitam buldu. Kongre'ye o gün yetişen Siirt Murahhası Hafız Mehmet Cemil Efendi tarafından bir aşrı şerif okundu.

Ek 11

Şiran Müftüsü Hasan Fahri Efendi Hazretlerine;

Erzurum Kongresi'nin hin-i küşadında ve hitam pezir olması münasebetiyle irad buyurduğunuz Arapça beliğ ve fasih ve maksada tamamen mutabık hitabeleriniz cemiyetimiz tarihinde pek kıymetli hatırat olarak mahfuz kalacaktır. Bulunacağınız mahallerden dahi lâtif sözlerinizle malî mektuplarınızı almakla mübahî olacağım. Cenab-ı Hak hayırlı seyyahat müyesser buyursun, âmin.

9 Ağustos 1335

M. Kemal

Ek 12

Erzurum Kongresi

Birinci İçtimâ

Birinci Celse

Reis-i muvakkat Raif Efendi (Erzurum) bir nutuk ile meclisin açıldığını bildirdi. Bade reis intihabı meselesi mevzuubahis oldu. Ömer Fevzi Bey (Sürmene) Kongre'nin dahili ve harici ehemmiyetine binaen riyaset meselesinin arkadaşlarca bilmüzâkere ferdaya talıkını teklif etti. Servet Bey (Trabzon) bu mütaleâtın vârid olmadığını ileri sürerek intihabatın tehir edilmemesini talep etti. Bu babda bir hayli münakaşadan sonra reye vazedilen tehir teklifi reddedildi. İntihabata mübaşeret edildi. Arânın tasnifi neticesinde ... reyi müstenkife ve ... reyi muhalife karşı 38 oy ile Mustafa Kemal Paşa reis intihab edildi. ... uzun bir nutuk irad etti. Bade iki reis vekili ve iki reis kâtibi intihabı yapıldı. Raif Efendi (Erzurum) İzzet Efendi (Trabzon) reis vekilliğine, Necati Efendi (Karakilisa) Abdullah Hasib Efendi (Vakfıkebir) reis kâtibliğine intihab olundular. Bade ... ulyaya, hükümete, vilâyata, liva, ve bilcümle belediye riyasetlerine, matbuata telgraflar keşide edildi.

(Not: Giresun delegesi Dr. Ali Naci Duyduk'un hâtıralarını kaydettiği not defterinden alınmıştır.)

Ek 13

İkinci İçtimâ

1 — Celse: Mustafa Kemal Paşa'nın riyaseti altında içtimâ etti. Sürmene Murahhası ve rüfekası tarafından verilen takrir okundu:

Kongre Riyaset-i Muhteremesine;

1 — Zabıt kâtipleri tayin edilmeden müzakereye başlanılmaması.

2 — Kongre'nin ittihaz etmesi lâzım gelen mukarreratına esas olmak üzere onbeş kişilik muvakkat bir heyeti müntehibe tarafından bir program tanzim edilmesi.

3 — Program Heyeti tarafından tertip ve tanzim edilecek mevad ve mesail mevkii müzakereye konulmazdan lâakal yirmidört saat evvel murahhaslara tevzi kılınması.

4 — Kongre'nin bir heyeti müntehibesi tarafından idare edilmek üzere bir gazetenin neşrolunması.

5 — Kongre'nin maksadı teşekkülü hakkında siyasi bir beyannamenin (Türkçe, Fransızca, İngilizce) neşredilmesi ve Dersaadet'te bulunan İtilâf mümessillerine tebliğ edilmesi.

6 — İtimadname, beyanname ve program encümenleriyle daimi olarak maliye, müdafaai milliye, nizâmnâme, propaganda ve matbuat encümenlerinin teşkili.

İşbu mevadın ehemmiyetine ve maksad gayemize vakî olacak tesirine mebnî her şeyden akdem olarak nazarı dikkate alınmasını ve heyeti muhteremce kabul buyrulmasını teklif eyleriz.

Karahisar Murahhası

Giresun Murahhası

Sürmene Murahhası

Takrir münderecatındaki program encümeni 15 kişiden müteşekkil olmak üzere teşkili kabul edilerek intihap icra kılındı.

Raif, Rauf, Necati (Rize), Servet, Tevfik (Bayburt), Necati (Erzurum), Ömer Fevzi (Sürmene), Ziya Bey (Sivas), Cazım (Van), Fazlullah (Sivas), Süleyman (Bitlis), Cemil (Karahisar), Mustafa (Mesudiye), Zeki (Gümüşhane), Hacı Fevzi (Erzincan) program encümeni.

(Not: Giresun delegesi Dr. Ali Naci Duyduk'un hâtıralarını kaydettiği not defterinden alınmıştır.)

Ek 14

Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Kongresi tarafından kabul edilen prensiplerinin ve tüzüğünün gerçeklere uygun olarak düzenlenmiş şekli:

Mevâdı Esasiye:

1 — ‘Vilâyat-ı Şarkiye ve Trabzon Vilâyeti ve Canik Sancağı gayrı kabil-i infikâk ve camia-i Osmaniyenin bir rüknü olmak üzere bir küll teşkil eder.'

Trabzon Vilâyeti ve Canik Sancağı ile Vilâyat-ı Şarkiye namını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Mâmuretelaziz, Van, Bitlis ve bu meyandaki Elviye-i Müstakile hiçbir sebeb ve bahane ile yekdiğerinden ayrılmak imkânı tasavvur edilemeyen bir küll olup saadet ve felakete iştiraki tammı kabul ve mukadderatı hakkında aynı maksadı hedef ittihaz ederler. Bu mıntakada yaşayan bilcümle anâsır-ı İslâmiye yekdiğerine karşı hörmet-i mütekabile ve hiss-i fedakârî ile meşhun ve vaziyet-i ırkiye ve içtimaiye ve şerait-i muhitiyelerine riayetkâr öz kardeştirler.

2 — ‘Her türlü işgal ve müdahaleyi Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine mâruf olarak telakki edeceğimizden müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir'.

Vatanımızda öteden beri birlikte yaşadıgığımız bilcümle anâsır-ı Hıristiyaniye'nin kavanin-i Devleti Aliye-i Osmaniye ile müeyyed hukuku müktesebelerine tamamen riayetkârız. Bunların mal, can ve ırzlarının masuniyeti mukteziyat-ı diniye ve ananat-ı milliye ve esasatı kanuniyemizden olmakla bu esas Kongre'nin kanaati umumiyesiyle de tekrar edilmiştir. Ancak Rum ve Ermenilerin bizzat veya bilvasıta hafî ve celî, her ne şekil ve surette olursa olsun, hâkimiyet-i Osmaniye ve hukuk-ı İslâmiye'yi ve mevcudiyet-i milliyemizi muhil bir vaziyet almalarına katiyyen müsaade edilmiyecektir. Millet ve vatanımızın zararını müeddî her nev'i teşebbüslerine karşı milletimiz bilcümle vesait-i maddiye ve mâneviyesiyle müdafaa ve mukabelede kendini sahib-i hak ve selâhiyetli telakki eder. Bu bapda Düvel-i İtilâfiye'nin herhangi bir suretle vuku bulacak teşebbüsatını aynı gayenin husulüne matuf bir sebeb telakki eyleyeceğimizden bu takdirde dahi hukuk ve mukaddesatımızı bütün

varlığımızla müdafaada katiyyen tereddüt edilmeyecektir. İcâp eden esbab ve tedabir-i tedafüiyye ittihazı zarurî görülmüştür.

3 — ‘Hükümet-i Osmaniye'nin tehlike-i inhilâline karşı saltanat ve hilâfet-i Osmaniye ve İslâmiye'nin bekası esas maksadı teşkil ettiği cihetle vilâyat-ı saire ile müttehiden ve temin-i iştirak mümkün olamadığı takdirde Anadolu Şarki vilâyetlerince münferiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir'.

Gâye-i mukaddesenin temini için Şarki Anadolu vilâyetlerince vilâyat-ı saire ile her nokta-i nazardan iştirak-i mesaiyi temin emeli katidir. Ancak, hasbelvaziye bu mesaiye bilfiil iştirake vilâyat-ı mezkûrece imkân görülemediği takdirde dahi esas maksad mahfuzdur. Yâni bir küll teşkil eden Şarki Anadolu vilâyetlerince müttehiden gâye-i mukaddesenin istihsali için teşebbüsata devam edilecektir. Taht-ı işgalde bulunup iradelerini istimal ve serbest izhar edemeyen mahallerdeki dindaşlarımızı serdolunan şerait-i mücbirenin zevaline kadar mazur göreceğiz.

4 — ‘Hükümet-i Osmaniye bir tazyik-i düvelî karşısında buraları terk ve ihmal etmek ıztırarında bulunduğu takdirde alınacak idari, siyasi, askeri vaziyetlerin tayin ve tespiti'.

Hükümet-i Osmaniye bir tazyik-i düvelî karşısında –Allah göstermesin– vatan-ı umuminin izmihlal namına bir mukaddime demek olan buraları terk ve ihmal ıztıranında bulunduğu takdirde, yâni Şarki Anadolu vilâyatının Hükümet-i Osmaniye'ye ve Makam-ı Hilâfet'e merbutiyeti –muahedat imza edilmek, Düvel-i İtilâfiyece verilen muhtıra ve notalar itâ olunmak suretiyle veya kanaatbahş olacak vesaik-i saire-i siyasiye ile– terk ve ihmal olunduğu tahakkuk eylediği halde Hilâfet-i Mukaddese'ye ve Saltanat-ı Osmaniye'ye olan merbutiyetimizi muhafaza ve teminin etmek ve vatanımızı Rum ve Ermeni ayakları altında çiğnetmemek üzere derhal mıntakası musarrah olan Şarki Anadolu'da bir idare-i muvakkata teşekkül edecektir. Ve hâlen mevcut olan teşkilat ve kavanin-i mevzua-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye dairesinde tedvir-i umura devam edilecektir. Ve bilcümle mülki ve askeri rüesâ ve memurini devlet işbu idare-i muvakkataya tabî olacaktır. İdare-i muvakkata tekmil ecnebi devletlerine işbu vaziyeti ciddiyeyi usulen ve resmen iblâğ edecektir. ... Mevzuubahs olan idare-i muvakkata, teşkilat-ı milliyemizin vücuda getirdiği Kongrece intihab olunacak heyettir. Tasavvur edilen hal Kongre'nin münakıt bulunmadığı bir zamanda vukua geldiği takdirde

Heyet-i Temsiliye işbu intihab vazifesini muvakkaten deruhte eder. Derhal vilâyatı haberdar ederek hemen Kongre'yi içtimaa davet eder.

5 — ‘Heyet-i Temsiliye tarafından, heyet-i merkeziyeler vasıtasiyle, tebligat icra edilmedikçe muhaceret memnudur. Heyet-i Temsiliye muhaceretin Vilâyat-ı Şarkiye dâhilinde olmak üzere, tarz-ı icrasını ve mahallini ihzar ve tesbit edecektir'.

Heyet-i Temsiliye duçar-ı taarruz olması ihtimali olan mahalleri şimdiden nazar-ı dikkate alacaktır. Ve bu taarruzların mahiyet ve vüs'atını teemmül edecektir. Buna nazaran icabeden ahâlinin siyaneti hayatları için mesken, iaşe, vesaire nokta-i nazarlarından mahalli heyet-i idarelerin tetkikatına müsteniden bir plân yapacaktır. Bu plân ve bunun sureti icrası mahalli heyet-i idarelerince şimdiden malûm olacaktır. Zaman-ı icrası, tehlikenin tahakkuku hâlinde bildirilecektir. Ancak esbab-ı muhtelifleden dolayı plân-ı mutasavver mahalline vakt ü zamanı ile tebliğ edilemediği takdirde mahalli heyet-i idareler vakanın hudusiyle plânın tatbiki lüzumuna kanaat-i tamme hâsıl ederse mesuliyeti üzerine alarak tatbik etmekle beraber Heyet-i Temsiliye'yi haberdar eyleyecektir. Mesele gayet mühim ve nâzik ve her türlü tedabire rağmen şayan-ı arzu olmayan ahval-i perişaniyi mucip olabileceğinden son derece iltizam-ı dikkat ve ihtiyat olunmalıdır. Ahâlinin bulunduğu yerden nakil suretiyle imkân-ı tahaffuz bulunmadığı takdirde ahâliyi yerinden oynatmamak şayan-ı tercih olacağından bu takdirde dahi mucib-i zarar olmayacak tarz-ı hareket iltizam ve aynı zamanda gayrı muntazam kuvvetlerin mahalli tecavüzüne karşı tedabir ittihaz eylemek suret-i kabul edilecektir.

6 — ‘Yedi vilâyetin nasıl yekdiğerinden gayrı münferid bir küll teşkil ettiğini ve buradaki hukuk-ı İslâmiye istikrar ve şümulünün hiç bir suretle kabil-i izâle olmadığını efkâr-ı umumiye-i cihana karşı izhar ve iblağ etmek'.

Kongremizin hitamı ile beraber teşkilat-ı milliyemizdeki gaye ve Kongremizin inikadındaki maksat ve meslek-i harekâtımıza dair Kongrece takarrür eden hususat, hülasa milletimizin âmâl ve metâlibat-ı vicdaniyesi gayet sarih ve kati bir beyanname ile millete ve hükümet-i merkeziyeye ve ecnebilere iblâğ olunacaktır. Bundan başka maksad ve meslek-i teşkilatımızı neşr ü tamim ve her tarafça hüsnü tefhim ve telkin hususunda aza-yı cemiyetten herbiri ve bittabi bilcümle heyet-i idare ve merkeziyeler

ve Heyet-i Temsiliye mükellef ve muvazzaftır. Bu babda mümkün olan her türlü vesait istimal olunacaktır. Elyevm gazete çıkarmakta olan ve gazete çıkarmak vesaiti mevcut olan veya bu vesaitin imkânı tedariki bulunan bilcümle merakizde ekallî bir gazeteyi mahallin heyet-i idaresi taht-ı himayesine alacaktır.

Kongrece ittihaz edilen ve vicdan-ı milliye mutabık olan mukarrerat ve esasat aleyhinde kavlen, kalemen, fiilen herhangi bir şahıs veya kuvvet tarafından su-i tefsirat ve telkinatta bulunulduğu takdirde harekât-ı vakıa bütün manası ile millet ve vatana hıyanet ve cinayet telâkki edilecektir.

7 — ‘Teşkilatımızın bu tasavvuratı saha-i imkâna çıkarılabilecek bir hale ifrağı ...'

* * *

1 — Cemiyetin Unvanı:

Vatanımızın mâruz kaldığı hâdisat ve vekayî ile tamamen aynı maksadla vicdan-ı milliden doğmuş cemiyetlerin ittihat ve ittifakıyla hâsıl olmuş olan kitle-i umumiye "Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" unvanı ile tevsim kılınmıştır. İşbu milli cemiyet her türlü fırka cereyanlarından âridir.

2 — Maksad:

Osmanlı vatanının tamamiyetini ve makam-ı hilâfet ve saltanatın ve istiklâl-i millinin masuniyetini temin zımnında kuva-yı milliyeyi âmil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmaktır.

3 — Teşkilat:

A. Bilumum İslâm vatandaşlar Cemiyet'in aza-yı tabiiyesindendirler.

B. Teşkilat, herbiri aledderecat yekdiğerine merbut olmak üzere, köy ve mahallattan başlayarak nahiye, kaza, liva, vilâyet ve müstakil livâ taksimatına tabidir. Köy, nahiye, kaza ve mülhak livâlarda heyet-i idareler ve müstakil livalar ile vilâyetlerde heyet-i merkeziyeler ve Kongrece müntehap bir heyet-i temsiliye vardır:

I) Köy heyet-i idaresi, köyde ve mahallatta mukim köy ve mahalle halkından müntehap lâakal üç âzâdan terekküp eder. İçlerinden biri

bilintihap reis olur. Vazifesi, köylüyü ve mahalle halkını tehlikeye karşı muhafaza ve irşad etmek ve mafevk heyetten alacağı talimat-ı tefhim ve ilan ve ahkâmını tatbik ettirmek, köy ve mahallenin, köy ve mahalle halklarının ahvâli hakkındaki düşüncelerinden mafevk heyeti haberdar eylemektir.

II) Nahiye heyet-i idaresi, nahiyeyi teşkil eden köyler heyet-i idarelerince müntehap laâkal üç âzâdan terekküp eder. İçlerinden biri bilintihap reis olur. Vazifesi, bütün köylerdeki cereyan-ı milliyi tevhid etmek ve tehlikeye karşı onları müheyya bulundurmak ve mafevk heyetten alacağı talimatı tebliğ ve tatbik imkânını temin eylemektir.

III) Kaza heyet-i idaresi, merkeze merbut mahalle, köy ve nevahi heyet-i idareleri tarafından müntehap, lâakal beş azadan terekküp eder. İçlerinden biri bilintihap reis olur. Vazifesi, kaza dahilinde cereyan-ı milliyi tevhid etmek ve ahâliyi tehlikeye karşı müheyya bulundurmak hususunda köy ve nahiye heyet-i idarelerinin vazifelerini hüsnü ifâ ve her köy ve mahallenin ve kendisine mülhak nevâhinin cesametine ve icabat-ı mevkiyesine göre bekçi teşkilatını takip ve icra ettirmek ve mafevk heyet-i idareden ahz ü telakki edeceği talimat dairesinde cemiyetin her türlü âmâl ve makasidinin husulünü temin ve teshil etmektir. Bu teşkilat aynen tatbiki mümkün olmayan yerlerde mahallin şerait ve icabatına muvafık bir tarzda icra olunur. Ve en yakın heyet-i idareye kesb-i irtibat eder.

IV) Liva heyeti idaresi, livaya mülhak kazalar ile merkezi livaya merbut kura ve mahallat ve nevahi heyetleri tarafından müntehap lâakal yedi azadan terekküp eder. İçlerinden birisi bilintihap reis olur. Ancak liva merkezinde ayrıca kaza teşkilatı yapılmayacak ve vazifesi bu heyet tarafından görülecektir. Vazifesi, cemiyetin nizâmnâmeye mutabık olarak teşkilatını taazzuv ettirmek ve liva ve mülhakatı dâhilinde her türlü fırkacılıktan âzâde olan makasid-i cemiyetin tamamen tefhim-i esbab ve tedbirin-i ihzar ve bu makasid-i nezihe ve milliyeye mani olabilecek her türlü teşebbüsatı derhal akîm bırakmak ve bu hususat için lüzum görülecek mukabil tedabire müracaat eylemek ve mafevk heyet-i merkeziye ile sıkı bir temas ve irtibatta bulunarak oradan ahzedeceği talimat dairesinde hareket eylemektir. Teahhuru, Cemiyet'in makasid-i siyasiyesine, memleket ve milletimizin hayat ve menafiine muzır ve tehlikeli olabilecek fevkalâde mühim ve müstacel ahvalde liva heyet-i idaresi doğrudan doğruya Heyet-i

Temsiliye'ye müracaat eder ve mensup olduğu vilâyet heyet-i merkeziyesine de malûmat itâ eyler. Heyet-i Temsiliye vereceği cevaptan vilâyet heyet-i merkeziyesini de haberdar eder.

V) Müstakil liva ve vilâyet heyeti merkeziyesi, nevahi, kaza ve liva heyet-i idareleri tarafından müntehap on âzâdan terekküp eder. İçlerinden biri bilintihab reis olur. Bu heyet aynı zamanda merkez kazasının heyet-i idaresi makamına da kaimdir. Vazifesi, vilâyet dâhilinde mevcut bilcümle heyet-i idarelerin vezaif-i mevdualarını hüsnü ifâ eylemelerini temin ve heyeti temsiliye ile icra edeceği muhaberat netayicinden ve oradan alacağı talimat ve malûmattan icabedenleri derhal haberdar eyler. Teşkilat-ı milliyeye ait hususatı bilâterahi takip ve netayicinden Heyet-i Temsiliye'ye malûmat itâ eyler. Tehiri cemiyetin makasid-i esasiyesine ve millet ve memleketimizin hayat ve menafiine muzır ve tehlikeli olabilecek fevkalâde mühim ve müstacel ahvelde karar ve tedbir ittihaz ve icrasiyle hemen Heyet-i Temsiliye'ye malûmat ita eder. Vilâyet hududu haricinde fakat cemiyetin muhiti dâhilinde vuku ve hudusuna muttalî olabileceği ahvalde ve hâdisatı fevkalâdeden hem mahallini ve hem de Heyet-i Temsiliye'yi derhal haberdar eyler. Ahval-i fevkalâdede lüzum görülürse fevkalâde olarak vilâyet kongresini içtimaa davet eder.

VI) Kongreler:

a — Vilâyet kongresi: Makasid-i milliye etrafında daha âmm ve şâmil surette anlaşmak ve tedabir-i lâzimeyi ittihaz eylemek üzere senede bir defa mart, nisan ve mayıs ayları zarfında vilâyet merkezlerinde bir kongre akdedilecektir. Vilâyet kongresi namiyle tevsim edilecek olan işbu kongre kaza ve liva heyet-i idarelerinden müntehap ikişer azanın iştirakiyle inikad eder. Vazifesi; vilâyet dâhilinde bir senelik mesai-i milliye ve netayicini tetkik ve karara rapt ile umumi kongreye ait raporu ihzar ve Cemiyetin vilâyete ait hususi bütçesini tayin ve tesbit eyler. Heyet-i Temsiliyeye ait masarifi ifraz ve irsal eyler.

b — Umumî kongre: Senede bir defa 10-13 temmuzda inikad eder. Mahall-i inikad Heyet-i Temsiliye ile vilâyet heyet-i merkeziyelerinin bilmuhabere kararlaştıracağı mahaldir. Umumî Kongre, kaza, liva heyet-i idareleriyle müstakil liva ve vilâyet heyet-i merkeziyelerince müntehap birer azadan teşekkül eder. Millet ve memleketin mukadderatı hakkında her türlü müzakerât icra ve mukarrerat ittihaz eyler. Heyet-i Temsiliye'nin bir

senelik icraat ve teşebbüsatını tetkik ve neticesine göre hüküm ve kararını itâ eder. Ve Heyet-i Temsiliye'yi ibka veya tecdiden intihap ve Heyet-i Temsiliye'nin bütçesini tayin ve kabul eder. Heyet-i Temsiliye azaları kongre müzakeratında ird-ı kelâma selâhiyettar olup ita-yı reye mezun değildir.

VII) Heyet-i Temsiliye: Heyet-i Temsiliye âtideki madde-i müzeyyelede muharrer olduğu veçhile Kongre tarafından müntahap evsaf-ı lâzimeyi haiz asgari dokuz azamî on altı azadan terekküp eder. İçlerinden biri reis olur. Bir de heyet-i tahririyesi vardır. Merkezi, ahval ve hâdisata göre en münasip göreceği mahaldir. Şarki Anadolu vilâyetlerinde mevcut teşkilat-ı milliyemizin esbab-ı beka ve devamını temin ve bu hususta lâzım gelen tedabiri ittihaz (cümlenin bu parçası Ali Naci Bey'in defterinde yoktur) ve bilcümle heyet-i müteşekkileyi bir noktada cem ü tevhid ve temsil ederek teşkilatı mezkûre beynindeki aheng-i irtibatı tesis ve bu suretle âmâl ve makasidi milliyenin sür'at ve suhuleti husulünü temin eder. Heyet-i Temsiliye nizâmnâmenin mevad-ı esasiyesinde musarrah olan mekasid-i kati-i millinin bir noktasını bile ihmal etmemek şârtiyle vatanın tamamiyetini ve milletin istiklâlini temin hususunda her türlü tedbir ve mukarrerat-ı siyasiye ve icraiyeyi ittihaza mezundur. Ancak mukadderat-ı memleket ve millet hakkında mühim ve esaslı mesailde kati karar ittihazından evvel heyet-i merkeziyelerin reyini istihsal eder. Mukadderat-ı memleket ve milleti katiyyen tayin ve tesbit edecek vaziyetler için kararı kongre müzakeresiyle itâ edebilir. Ahval-i fevkalâde zuhurunda Heyet-i Temsiliye umumi kongreyi fevkalâde olarak içtimaa davet eder. Heyet-i Temsiliye umumi kongreye karşı bütün bir senelik muamelât ve hesabattan mes'uldür.

Yedinci maddeye zeyl: Heyet-i Temsiliye azaları berveçhiatî intihap olunur. Heyet-i Temsiliye Şarki Anadolu vilâyet ve elviye-i müstakıllesinin Kongre'de hazır bulunan murahhasları tarafından mensup oldukları vilâyet ve elviye-i müstakille namına Kongre dâhilinden veya hariçten ve fakat mensup oldukları mahalli bihakkın temsil edecek zevattan vilâyetler namına intihab olunarak asgari bir ve azami iki ve müstakil liva nâmına bir mümessilden teşekkül eder. İşbu mümessiller mensup oldukları vilâyet ve müstakil livadan Kongre'de hazır bulunan murahhasları tarafından nisabın iki misline müsavi irae olunacak namzedler meyanından nisabı kadar kongre heyeti umumiyesince tefrik ve intihab olunur. Ve her vilâyet ve

müstakil liva namlarına haiz-i ekseriyet olanlar Heyet-i Temsiliye azâlığı sıfatını ihraz ederler. Murahhasları Kongre'ye yetişememiş olan vilâyet ve elviye namına Heyet-i Temsiliye meyanına intihabı icabeden azâlığa veyahut kongrenin münakid olmadığı bir zamanda herhangi bir sebebden dolayı inhilâl eden azâlığa intihab olunacak zevat Heyet-i Temsiliye ile ait olduğu heyet-i merkeziyeler arasında bilmühabere takarrür ettirilir. Bu takdirde icabeden azayı heyet-i merkeziyeler, heyet-i idarelerle bilistişare namzed olarak, nisabın iki misli bilintihab Heyet-i Temsiliye'ye bildirilir ve Heyet-i Temsiliye'nin de reyi inzimam eden zat mümessil sıfatını ihraz eder. Heyet-i Temsiliye Şarki Anadolu'nun heyeti umumiyesini temsil eder.

VIII — Heyet-i Temsiliye, heyet-i merkeziye ve idareler mesail-i mühimmede selâhiyettar gördüğü zevat-ı azasından addiyle istişare edebilir. Heyet-i idare ve merkeziyeler bu nizâmnâme ile tayin ve tesbit olunan esasat ve selâhiyet dairesinde serbesttir.

IX — Cemiyetin varidatı istiklâlin kadr ü menzeletini takdir buyuran her ferdin ibraz ve izhar eyleyeceği muavenet-i nakdiyeden ibarettir.

X — İrade-i milliyeyi hâkim kılmaktaki âmâli, Cemiyet, ancak Millet Meclisi'nin toplanarak hukuk-ı teşriiye ve murakabasına tamamen ve emniyet ve serbesti ile bilfiil sahip olması ile tahakkuk edeceğinden Cemiyet'in vaziyet-i âtiyesi ancak işbu emniyetin Millet Meclisi'nce teyidi üzerine Kongre kararı ile taayyün edecektir.

Ek 15

Kongre Riyaset-i Âliyesine;

Evlâd-ı irfanı mezarlara, hayat-ı içtimaîye ve iktisadimizi girdaplara atan, ocaklarımızı söndüren Harb-i Umumi felaketinin kanlı tufanından henüz kurtulmaya vakit bulamadan kahir hükümlere layık görülmekle yurdu, tarihi, din ve milliyeti payimal edilmek istenilen Türklerin ve bilhassa Şarki Anadolu vilâyetleri halkının muhafaza-i emn-i istiklâl ve istıhlasını son bir hareketi milliye ve vicdaniye ile temin etmek üzere içtimâ eden Erzurum Kongresi'nin tehlikeyi etrafiyle takdir ve tayin edip maddi ve manevi esbab ve tedabiri ihzar eylemesi ve felaketi ... nin dahili ve harici avamilini nazar-ı dikkate alarak samimi ve hakikî bir teşhis ile müfid ve müsmir bir reçete tertip ve tanzim etmesi zaruret ve mecburiyetini hisseden bizler milletimizin saadet ve selâmetini kâfil olacak ve bugün önümüzde bulunan tehlikeyi izâle edecek icabat-ı siyasiye ve milliyemizle müterafık bir programı Kongre Heyeti Muhteremesi'nin tetkikine arzetmekle vazife-i mevduamızı ifa etmiş oluyoruz.

Bizlerin bu Kongre'den intizar ettiğimiz gaye, Şarki Anadolu vilâyetleri halkının siyasi, iktisadi menafide müşterek bulunduklarını yakînen idrak ettiren tehlike-i hâzıra karşısında bugün ve yarın için iktihamı lâzım gelen müşkilât-ı dahiliye ve hariciyeyi refetmek sefalet ve felaketin bar-ı sıkleti altında ezilmiş halkımızın medeni milletler meyanında hakk-ı hayat sahibi olduğunu ispat eylemek esasına müstenid mukarrerat-ı mühimme ittihaz etmesi, bir taraftan mazinin tesirat ve avamil-i idariye ve iktisadiyesi altında nevmid ve zebun-ı felaket olmak yüzünden kuvve-i mukavemesi hırpalanmış bulunan ekseriyet halka beşeri ve insani düşüncelerle yeni bir şehrah açması, diğer taraftan adalet ve inkılâpperver milletlerden müzahareti temin edecek siyasi ve iktisadi esasatı muhtevî bir program ihdas ederek milletler muvacehesinde Türk ve Müslümanların da müştak-ı hürriyet ve medeniyet olduğunun isbat edilmesidir.

Bu gayenin heyet-i muhteremenin nazar-ı tetkikine arzettiğimiz bir programla temin edileceğine kaniiz. Vazife-i mevduasını bu suretle ifâ edecekleri içtihadında bulunan bizlerin şu kanaat-i fikriye ve siyasiyemizin

millet ve tarih nokta-i nazarından derpiş-i teemmül buyrulmasını teklif eyleriz.

Tirebolu Murahhası, Giresun Murahhasları, Sürmene Murahhası

Ek 16

Trabzon'un Sürmene, Giresun, Tirebolu delegeleri tarafından görüşülmesi istenen karşı program tasarısı:

(Ali Naci Beyin notları arasında görülüp alınmış örnek)

1 — ....

2 — ....

Erzurum ve Sivas vilayetleriyle Karadeniz sahilinde Trabzon vilâyeti ve Canik sancağı ile Vilâyât-ı Şarkiye sahası dahilinde bulunan elvîye-i müstakilleden ibarettir.

3 — Heyet-i Müttehide, Hükümet-i Osmaniye ve Makam-ı Hilâfet'e olan merbutiyeti, milli ve dini bir gaye olarak esas ittihaz eder.

4 — Makam-ı Hilâfet'e ve Hükümet-i Osmaniye'ye olan merbutiyetini umde ittihaz eden Heyet-i Müttehide, Hükümet-i Osmaniye'nin tamamiyet ve istiklâlinin müdafaasını menafi-i esasiye-i milliye ve siyasiyesinden addeyler.

5 — Halkımızın gerek ferdî ve gerek içtimaî terakkiyatını temin etmek için siyasi, idari, iktisadi teşkilat ve müessesatın demokratik esaslara göre tesis ve tanzimi.

Kısm-ı Siyasi

6 — Şarki Anadolu vilâyetlerinde ahali-i asliyeden bulunan anasır-ı Hıristiyaniye'nin bir vatandaş sıfatı ile hukuk-ı siyasiye ve içtimaisi, kavanin-i mahsusa ile tesbit edilecektir.

7 — Müslümanların hâkimiyet-i siyasiye ve hukuk-ı milliyelerini muhil olacak surette anasır-ı Hıristiyaniye'ye fazla imtiyaz bahşolunması Heyet-i Müttehide'nin menafi-i müşterekesine mugayir addedilerek fiili bir vaziyet ile kabul edilmemesinde ısrar olunacaktır.

8 — Heyet-i Müttehide'nin Hükümet-i Osmaniye'ye merbutiyeti terk ve ihmal edildiği (muahedat imza edilmek, notalar, muhtıralar itâ olunmak ve düvel-i ecnebiye arasında bir karar ittihaz kılınmak suretiyle) tahakkuk

ettiği takdirde bu merbutiyeti temin ve müdafaa etmek için fiili bir vaziyet iktisab edilerek bu iddiadan feragat olunmayacaktır.

9 — Heyet-i Müttehide, düvel-i ecnebiyeden herhangi birinin Şarki Anadolu vilâyetlerine kuvve-i müsellaha sevk ve ihracını Ermenilik ve Rumluk gayesine matuf olacak işgal ve müdahale mahiyetinde telâkki edecek ve bu harekâta karşı fiili bir müdahale vaziyeti alacaklardır.

10 — Şarki Anadolu vilâyetlerinde mukim anasır-ı Hıristiyaniye'nin ırk ve din itibariyle alâkadar bulundukları hükümetler dahilindeki İslâmlar ile mübadelesi teşevvüşat-ı ırkıyenin bertaraf edilmesi nokta-i nazarından en amelî bir tarik-i hal olmak üzere kabul edilmiştir.

11 — Heyet-i Müttehide her türlü himaye usulünü reddederse de Osmanlı hâkimiyeti ve menafi-i milliye ve siyasiyesi ihlâl edilmemek şartı ile Şarki Anadolu vilâyetlerinde Türk ırkının fıtraten en kolay kabul edebileceği Anglosakson medeniyetinin rehberleri olan Amerika ve İngiliz milletlerinden herhangi birinin ilmi, iktisadi, medeni olan irşad ve muaventini hüsnü kabul eder.

Islâhatı Dahiliye

12 — Merkeziyet usulü altında her türlü terekkıyat-ı ilmiye ve iktisadiyeden mahrum bırakılan Şarki Anadolu vilâyetlerinde iklim ve ... nazarı dikkate alınarak ayrı ayrı idari adem-i merkeziyet usulünün kabul edilmesi; idari, malî, teşri bir kanun-ı muvakkatin mevki-i tatbika konulması; kuvve-i zabıtada mahalli ve hizmet-i askeriyede milis teşkilatının kabul edilmesi.

13 — Sıhhat ve maişeti sefalet ve felakete mâruz olan halka imdad etmek vazifesiyle mükellef olmak üzere belediye idarelerinin istiklâli.

14 — Meabid ve medaris-i İslâmiye'nin imâr ve ihyasını ve mukteziyat-ı diniyenin neşir ve tamimini temin etmek gayesiyle evkaf umurunun mahalleri cemaat-ı İslâmiyesi'ne terk ve tevdii.

Kısmı Mali ve İktisadî

15 — Masarif-i umumiye-i devleti temin etmekle mükellef bulunan tebaa ve reayanın hakk-ı temellük ve ticareti nisbetinde bu mesarife iştiraki adalet kanunu beşer muktezasından iken tekalifin zengin ile fakirden mütesaviyen

ahz ve cibayet-i ihtiyacı telâfi edememek gibi muvazenesizliğe ve binnetice sefalet-i umumiyeye bâis olageldiğinden, mahalleri icabatına göre fakir sınıfı her türlü tekâliften istisna edilerek tekâlif-i müterakkî usulünün acilen tatbik ve icrası.

Muavenet-i mütekabile ve müsavat-ı hayat kaidesine müsteniden bir müşareket-i içtimaiye vücuda getirmek üzere iaşe ve iskâna ait islâhat esasını muhtevi bir ‘Kanun-ı Necat' vaz ve tedvini.

16 — Temettü vergisinin ilgası ile ticaretin kâr ve temettüden muayyen bir hissenin vergi suretinde ahzı.

17 — Hayat-ı içtimaiyenin refah ve intizamını kâfil olan mesai-i medeniye ve insaniyeyi bilâmazeret ifâdan içtinab edenler hakkında bir madde-i cezaiye tanzimi.

18 — Ziraî kooperatif şirketleri ve bankaları, darüssanayi tesisi, sanayi ve ziraat amelelerinin nisbet-i muayyene dairesinde temettüden hissedar edilmesi.

Şümendüferler, umumi ve hususi yollar, şehirler ve köyler imârı ve limanlar, menafi-i aliyei vatana ait fabrikalar tesisi ve mâdenler işletilmesi için Avrupa ve Amerika müessesat-ı maliye ve sanaiyesi ile mukavelât akdolunması.

Kısmı İçtimaî

19 — Heyet-i Müttehide, bena-yı terakki ve tealî olan zükûr ve inasa ait iptidaî tahsili ve anın âmili yegânesi olan muntazam ve leylî darülmualliminler ve darülmuallimatın, hayat-ı mukaddes bilerek nüfus-ı mâdude nazar-ı itibare alınarak muayyen mahallerde hastahanelerin tamim ve küşadını her şeyin fevkinde bir fedakârlıkla deruhte eder. Bir gayeye vusul için suret-i mahsusada bir teklif-i cedid ihdasını iltizam eder.

20 — Sıhhat-i umumiyeyi hıfz ve siyanet etmek maksad-ı âlisiyle Heyet-i Müttehide'nin kararlaştıracağı mahallerde sıhhiye ve tıbbiye mektepleri, serum istihsalâtı için baktriyolojihaneler, sanatoryomlar, ziraat ve fennî mektepler tesis ve küşadı ve bunların tesisi hususunda ecnebi sermaye ve irfanından müstefid olacak vesaite müracaat olunması.

21 — Teksir-i nüfus gayesiyle hayat-ı ailenin tanzim ve ihtiyacat-ı iktisadiyenin tehvini esbabı ve vesaitinin temini hususunda icabat-ı mahalliyeye göre kanun ve kaideler vazolunması.

Hizmeti Vataniye

22 — Vatanın temin-i istiklâli ve tecavüzat-ı hariciyeden masuniyeti her ferdin uhdesine terettüb eden layetegayyer bir vazife-i milliye ve vicdaniye olarak telâkki edilecek ve hiç bir ferd bu vazifeden hariç bırakılmayacaktır. Bu maksad-ı ulviyi temin etmek ve hazine-i milleti masarif-i zaideden vikaye eylemek üzere milis teşkilatı tatbik olunacaktır.

Emniyet ve asayiş-i dahiliyeyi temin etmek üzere bir unvan ve bir idare ile ve .... maaşlarla zabıta teşkilatı vücuda getirilecektir.

Ek 17

Erzurum Kongresi'nin 7 Ağustos 1335 tarihli Beyannamesi:

1 — Trabzon Vilâyeti ve Canik Sancağı (Samsun) ile Vilâyat-i Şarkiye namını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbekir, Mamuretilaziz (Elâzığ), Van, Bitlis vilâyetleri ve bu saha dahilindeki elviye-i müstakille hiç bir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve camia-i Osmaniye'den ayrılmak imkân-ı tasavvur edilmeyen bir külldür. Saadet ve felakette iştirak-i tammı kabul ve mukadderatı hakkında aynı maksadı hedef ittihaz eyler. Bu sahada yaşayan bilcümle anasır-ı İslâmiye yekdiğerine karşı mütekabil bir hiss-i fedakâri ile meşhûn ve vaziyet-i ırkiye ve içtimaiyelerine riayetkar öz kardeştirler.

2 — Osmanlı vatanının tamamiyet ve istiklâl-i milliyemizin temini ve makam-ı saltanat ve hilâfetin masuniyeti için kuva-yı milliyeyi âmil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak esastır.

3 — Her türlü işgal ve müdâhale Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf telâkkî edileceğinden müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir. Hâkimiyet-i siyasiye ve muvazene-i içtimaiyeyi muhil olacak surette anasır-ı Hıristiyaniye'ye yeni bir takım imtiyazlar itâı kabul edilmeyecektir.

4 — Hükümet-i Merkeziye'nin bir tazyik-i düveli karşısında buraları terk ve ihmal ıztırarında kalması ihtimaline göre, makam-ı hilâfet ve saltanata merbûtiyeti ve hukuk-ı milliyeyi kâfil tedabir ve mukarrerat ittihaz olunmuştur.

5 — Vatanımızda öteden beri birlikte yaşadığımız anâsır-ı gayri Müslimenin kavanin-i devleti Osmaniye ile müeyyed hukuk-ı müktesebelerine tamamiyle riayetkarız. Mal ve can ve ırzlarının masuniyeti zâten mukteziyat-ı diniye, ananat-ı milliye ve esasat-ı hukukiyemizden olmakla, bu esas, Kongremizin kanaat-i umumiyesiyle de teyid olunmuştur.

6 — Düveli İtilâfiye'ce Mütareke'nin imza olunduğu 30 Teşrinievvel 1334 tarihindeki hududumuz dâhilinde kalan ve her mıntakasında olduğu gibi Şarki Anadolu vilâyetlerinde ekseriyet-i kahireyi İslâmlar teşkil eden ve harsi, iktisadi tefevvuku Müslümanlara ait bulunan ve yekdiğerinden gayrikabil-i infikâk öz kardeş olan din ve ırkdaşlarımızla meskûn

memalikimizin mukasaması nazariyesinden bilkülliye sarfınazar ile mevcudiyetimize, hukuk-ı tarihiye, ırkiye ve diniyemize riâyet edilmesine ve bunlara mugayir teşebbüslerin terviç olunmamasına ve bu suretle tamamiyle hak ve adle müstenid bir karara intizar olunur.

7 — Milletimiz insani ve asri gayeleri tebcil ve fenni ve sınai, iktisadi hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dahili ve harici istiklâli ve vatanımızın tamamîsi mahfuz kalmak şartı ile altıncı maddeden musarrah hudut dâhilinde milliyet esaslarına riayetkar ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi devletin fenni, sınai, iktisadi muavenetini memnuniyetle karşılarız. Ve bu şerait-i âdile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhun da acilen takarrürü selâmet-i beşer ve sükûn-ı âmme namına ahassı amal-i milliyemizdendir.

8 — Milletlerin kendi mukadderatını bizzat tayin ettiği bu tarihi devirde Hükümet-i Merkeziyemizin de irade-i milliyeye tâbi olması zaruridir. Çünkü irade-i milliyeye gayrimüstenid herhangi bir heyet-i hükümetin indi ve şahsi mukarreratı milletçe muta olmadıktan başka haricen de muteber olmadığı ve olmayacağı, şimdiye kadar mesbuk efal ve netayiç ile sabit olmuştur. Binaenaleyh, milletin içinde bulunduğu hâl-i zücret ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat tevessülüne hacet kalmadan Hükümet-i Merkeziyemizin Meclis-i Milli'yi hemen ve bilâ ifate-i zaman toplaması ve bu suretle mukadderat-ı millet ve memleket hakkında ittihaz edilecek bilcümle mukarreratı Meclis-i Milli'nin murakabesine arz etmesi mecburidir.

9 — Vatanımızın mâruz kaldığı âlâm ve hâdisat ile ve aynı maksatla vicdan-ı milliden doğan cemiyetlerin ittihad ve ittifakından hâsıl olan kitle-i umumiye bu kere ‘Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' ünvanı ile tevsim olunmuştur. İşbu Cemiyet her türlü fırkacılık cereyanlarından külliyen ârîdir. Bilcümle İslâm vatandaşlar Cemiyetin aza-yı tabiiyesindendir.

10 — Kongre tarafından müntahap bir ‘Heyet-i Temsiliye' kabul ve köylerden bilitibar vilâyet merkezlerine kadar mevcut teşkilat-ı milliye tevhit ve teyid edilmiştir.

Belge 1

Irkî, dinî, tarihî vahdet ile beraber, mukadderatı müşterek olan Trabzon ve Vilâyat-ı Şarkiye'nin tevhid-i mesai etmesi lâzım gelen an-ı tarihî hulûl etmiştir. Trabzon, vilâyetlerimizin nefes borusu ve gözü; ve buralar da Trabzon'un bel kemiğidir. Trabzon'un bizsiz, dahilî vilâyetlerimizin de Trabzon'suz yaşaması imkânsızdır. Bugün mukaddes vatanımıza göz diken muhterisler maksatlarına doğru mühim adımlar atmaktadırlar.

Aramızda husule gelecek ittihad-ı sa'y ü amelin bütün o ihtiraslara tekabül edeceği kanaatini beslediğimizden muhterem ve hamiyetmend Trabzonlu kardeşlerimize dest-i uhuvvet ve muaveneti uzatmaya ve hemmukadderat olan diğer beş vilâyetle (Sivas, Diyarbekir, Mamuretelaziz, Bitlis, Van) beraber tevhid-i mesai etmek ve ahval karşısında aynı vaziyette bulunmak ve Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Dersaadet'teki merkezinin muvaffakatı takdirinde Erzurum'da veya diğer mutavassıt bir vilâyette in'ikad edecek olan kongreye sizin de iştirakinizi teklif ediyoruz.

Bu husustaki fikir ve nokta-i nazarlarının serîan bildirilmesini ehemmiyetle temenni eyleriz. Hukuk-ı sârihamızın yar ve ağyar nazarında tecellisi bu tevhid-i mesainin ilk semeresi olacağı hususunda, kanaatimiz berkemâldir.

Erzurum Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

Belge 2

30 Mayıs 1335 (1919)

Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaai Hukuk-ı Milliye Cemiyeti,

Erzurum Şubesi'ne:

Vilâyetimizde in'ikad ve bir kaç günden beri (Rize, Trabzon–Merkez, Gümüşhane, Giresun ve Ordu sancakları ile kazalarından müteşekkil) bilcümle mülhakat murahhaslarından mürekkep olarak içtimâ eden Kongre, âti-i muzlim bulutlarına karşı tedabir-i lâzime ve ihtiyatkâranede bulunmak; ve merkezi Erzurum Vilâyeti'nde olmak üzere Vilâyat-ı Şarkiye murahhaslarından mürekkep muazzam bir kongrenin kısa bir müddet zarfında akdini müttefikan taht-ı karara almıştır.

Erzurum'un vasatta ve öteden beri maruz-ı mehâlik olması ve serhadde bulunması hasebiyle, vilâyat-ı mezkûre arasında ananevi, tarihi bir mevkii vardır. İçtimaın orada vukuunu ve maksad-ı milliye vusül için süratle husûlünü şiddetle arzu eylemekteyiz.

Keyfiyetten Sivas, Diyarbakır, Van, Bitlis, Mâlmuretelaziz vilâyetlerini haberdar eyledik. İzam kılınacak murahhasların milleti bihakkın temsil etmeleri için her kazanın lâakal bir murahhası bulunması esasını kabul ettikleri, orada teşekkül edecek olan kongrenin yevm-i içtimaı müstacel telgrafla bildirildiği gün, vilâyetimiz murahhaslarını izam eylemekte teehhür etmeyecektir. Vilâyat-ı saire ile de bilmuhabere bu hususun temini faaliyet-i mâlumelerinden muntazırdır.

Cenab-ı Hakk'ın inayetine ve "yekdiğerine süver-i adîde ile merbutiyetlerini her zaman izhar eden Anadolulularn" azm ü sebatına müsteniden hareket, münteci muvaffakiyet olacağına emniyetimiz berkemaldir.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Kongre Heyeti

Belge 3

30 Mayıs 1335

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Riyaseti'ne:

Teklifiniz burada kemâl-i hürmetle karşılandı. Artık mukadderatımız gibi, âmal ve mesaimiz de birdir. Vilayat-ı Şarkiye'deki hukuk-ı mukaddese-i İslamiye'nin müdafaa ve muhafazası vazife-i tarihiye ve milliyesi, "kan, tarih ve din iştirakiyle yekvücut olan Türk ve Kürt"e teveccüh etmiş olduğundan; ve teklif-i âlilerine tamamen iştirak eylemiş olduğumuzdan bahisle; iş´arat-i biraderanelerinin, ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınmasını tekîden Vilayat-ı Şarkiye'ye yazıldı.

Umumi kongre esasatını hazırlamaya başladık. Diğer vilâyetlerden cevap vürudunu müteakip, içtimaın akdi için arz-ı keyfiyet edilecektir. Âtiden emin olarak, samimi ihtiramlarımızı teşekküratımıza terdif eyleriz.

Erzurum Vilâyat-ı Şarkiye Müdafai Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

KAYNAKÇA

Kitaplar

Erzurum Kongresi ve Mustafa Kemal Atatürk, İstanbul: 1965.

Türk İstiklal Harbi, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Ankara: 1962.

Pontos Meselesi, İstanbul: 1338

Arıkoğlu, Damar, Hatıralarım, Ankara: 1961

Arif, Mehmet, Anadolu İnkılâbı: Milli Mücadele Hatıratı, İstanbul: 1969.

Aşkun, Vehbi Cem, Sivas Kongresi, İstanbul: 1963.

Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk.

Atatürk, Mustafa Kemal, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 5 cilt, Ankara: 1945-1972

Atay, Falih Rıfkı, Çankaya, İstanbul: 1961.

Aydemir, Şevket Süreyya, Tek Adam, 2 cilt, İstanbul: 1965-1966.

Bal, Mehmet Akif, Trabzon'un Ünlü Simaları, İstanbul: 2007.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, Atatürk Anadolu'da, 2 cilt, Ankara: 1959.

Borak, Sadi, İktidar Koltuğundan İdam Sehpasına, İstanbul: 1962.

Bosch, M. Emin, (çev. Afif Erzen), Helenizm Tarihinin Anahatları II, İstanbul: 1943.

Cebesoy, Ali Fuat, Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul: 1953.

Coşar, Ömer Sami, Milli Mücadele Basını, İstanbul (tarihsiz).

Çankaya, Ali, Mülkiye ve Mülkiyeliler Tarihi, Ankara: 1954.

Dinamo, Hasan İzzettin, Kutsal İsyan, 4 cilt, İstanbul: 1966.

Duggan, Alfred, Mithridates Eupator: King of Pontus, Londra: 1958.

Dursunoğlu, Cevat, Milli Mücadele'de Erzurum, Ankara: 1946.

Goloğlu, Mahmut, Anadolu'nun Mili Devleti Pontos, Ankara: 1973.

Goloğlu, Mahmut, Ermeni Meselesi ve Ermeni Tarihi, basılmamış çalışma.

Goloğlu, Mahmut, Trabzon Tarihi, 2. baskı, Trabzon: 2000.

Gökbilgin, M. Tayyip, Milli Mücadele Başlarken, Ankara: 1959.

Günaltay, Şemsettin, Yakın Şark: Türk Tarihinin İlk Devirlerinden, Ankara: 1937.

İmece, Mustafa Selim, Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri, Ankara:1959

Kandemir, Feridun, Bozguncular ve Casuslar, İstanbul: 1964.

Kandemir, Feridun, Rauf Orbay – Hatırlamadıkları ve Söylemedikleri ile, İstanbul: 1965.

Kansu, Mazhar Müfit, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le, 2 cilt, Ankara: 1968.

Karabekir, Kâzım, İstiklâl Harbimizin Esasları, İstanbul: 1951.

Kalkavanoğlu, İlyas Sami, Milli Mücadele Hâtıralarım, İstanbul: 1957.

Kinross, Lord, (çev. N. Yeğinobalı-A. Tezel), Atatürk: Bir Milletin Doğuşu, İstanbul: 1966.

Melaşvili, Ahmet Özkan, Gürcüstan: Tarih, Edebiyat, Sanat, Folklor, İstanbul:1968.

Mısıroğlu, Kadir, Sarıklı Mücahitler, İstanbul: 1967.

Nutku, Emrullah, "İstiklâl Savaşı'nda Denizciler", Yakın Tarihimiz, c. IV, no. 42.

Peker, Kemal, Fındık: Tarihçe, Tarım, Ticaret, Giresun: 1947-1948.

Selek, Sabahattin, Anadolu İhtilâli, İstanbul: 1968.

Sertel, Zekeriya, Hatırladıklarım, İstanbul: 2000.

Şapolyo, Enver Behnan, Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, Ankara: 1944.

Şapolyo, Enver Behnan, Kuva-yı Milliye Tarihi, Ankara: 1957

Tansu, Samih Nafiz ve Ertürk, Hüsamettin, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul: 1964.

Tevetoğlu, Fethi, Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, Ankara: 1971.

Tökin, Füruzan Hüsrev, Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965, İstanbul: 1965.

Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952, İstanbul: 1952.

Tunçay, Mete, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, Ankara: 1967.

Türkgeldi, Ali Fuad, Görüp İşittiklerim, Ankara: 1949/1951.

Ulubelen, Erol, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul: 1967.

Us, Asım, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım: Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler, İstanbul: 1964.

Xenophon, (çev. Hayrullah Örs), Anabasis, İstanbul: 1944.

Yularkıran, Cevdet, Reşit Paşa'nın Hâtıraları, İstanbul: 1939.

Süreli Yayınlar ve Ansiklopediler

İslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları

Karadeniz gazetesi, Trabzon, 1919-?

Meydan Larousse, Meydan Yayınları

Selâmet gazetesi

Tarih Vesikaları

Türk Ansiklopedisi, MEB Yayınları

Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara: 1959

Yakın Tarihimiz